

Tribhuvan University
Gorkha Campus, Gorkha

Estd: 2035

E-mail: info@gc.tu.edu.np

Website : www.gorkhacampus.edu.np

द एजुकेटर जर्नल

द एजुकेटर जर्नल
The Educator Journal

A Peer Reviewed Journal

Tribhuvan University
Gorkha Campus, Gorkha

The Educator Journal

ISSN 2362-132X

Vol.9 No.7, 2020

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
गोरखा क्याम्पस

टेलिफोन : ०६४-४२०२३३
फ्याक्स +९७७-०६४-४२१५७४
ईमेल: gorkhacampus1@gmail.com

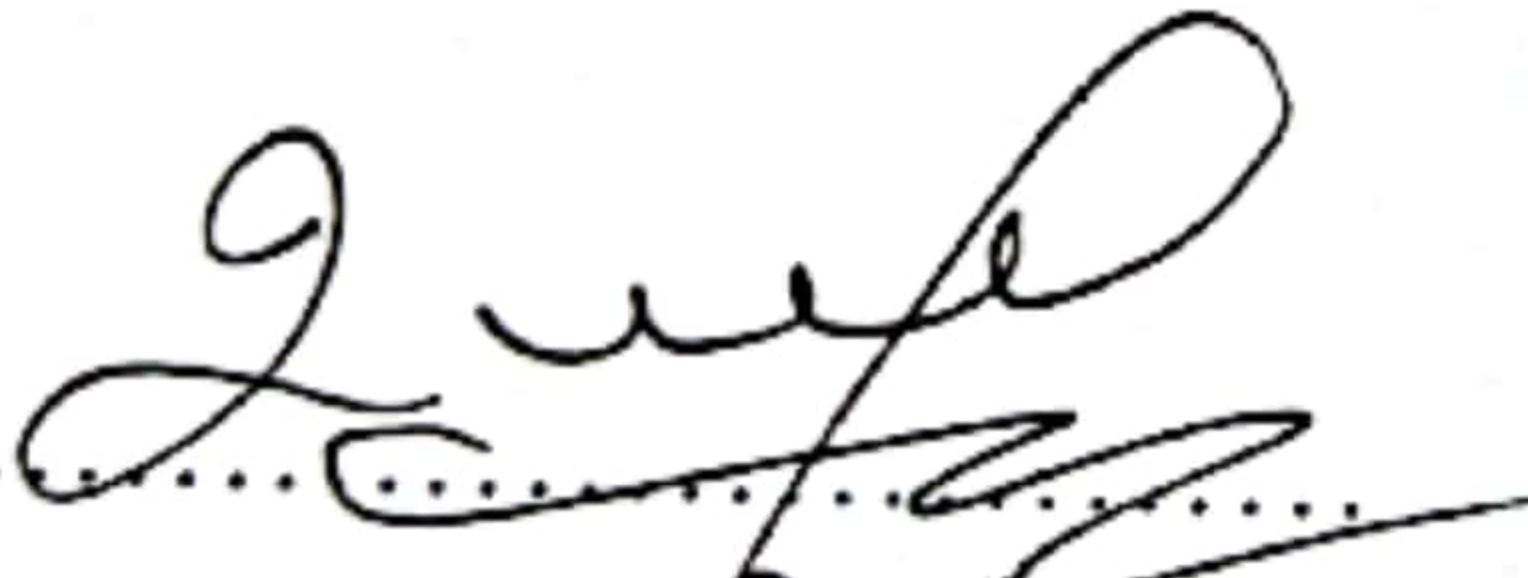
(...प्रशासन..... शाखा)

पत्र संख्या : ०६६/०६८
चलानी नं.:

मिति : २०७७ मंसिर ३ गते

शुभकामना

यस क्याम्पसको अनुसन्धान व्यवस्थापन समितिको संयोजनमा "द एजुकेटर जर्नल" को सातौं अङ्क प्रकाशन हुन लागेकोमा म ज्यादै प्रभावित तथा उत्साहित भएको छु । यो अङ्कमा प्रकाशित हुने लेख, रचनाहरूले लेखकहरूको प्राज्ञिकतामा निखारता हुँदै जाने विश्वास लिएको छु । आगामी अङ्क अझै प्राज्ञिक बनाउने क्रममा प्रशासनिक भूमिकामा कमि कमजोरी हुन नदिन प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछु । साथै जर्नलमा समावेश भएका लेखहरूले यस क्याम्पसका सम्पूर्ण प्राध्यापक, कर्मचारी, विद्यार्थी, अभिभावक तथा वौद्धिक वर्गको जिज्ञासालाई मेटाउन सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दै एजुकेटर जर्नल प्रकाशनमा संलग्न रहनु हुने सवैमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

.....
(रामशरण वानिया)
क्याम्पस प्रमुख

द एजुकेटर जर्नल
The Educator Journal

अनुसन्धानात्मक लेख परीक्षण समूह

- प्रा.डा. पशुपति नेपाल (भूगोल)
प्रा.डा. कुशमाकर न्यौपाने (नेपाली)
प्रा.डा. वेदराज आचार्य (गणित शिक्षा)
प्रा.डा. कृष्णभक्त महर्जन (विज्ञान शिक्षा)
प्रा. महेन्द्रराज शर्मा (जनसंख्या शिक्षा)
प्रा. त्रिथराज अर्याल (अंग्रेजी शिक्षा)
प्रा. विश्वराज अधिकारी (अंग्रेजी)
सह-प्रा.डा. परमेश्वरी कट्टेल (गणित)
सह-प्रा.डा. राजेन्द्र कुमार शाह (शिक्षा)
सह-प्रा. डा. कृष्णराज आचार्य (अर्थशास्त्र)
सह-प्रा. रविकिरण अधिकारी (नेपाली शिक्षा)
सह-प्रा. अर्जुन बहादुर भण्डारी (इतिहास शिक्षा)

संयोजन एवं सम्पादन
अनुसन्धान व्यवस्थापन समिति
गोरखा क्याम्पस, गोरखा

द एजुकेटर जर्नल

The Educator Journal

प्रकाशक : गोरखा क्याम्पस, गोरखा

Phone No. : 064-420233

Website : www.gorkhacampus.edu.np

E-mail : info@gc.tu.edu.np

मूल्य : रु १५०।-

लेआउट : मुख्य प्राविधिक सहायक (कम्प्यूटर) मिलन श्रेष्ठ (गोरखा क्याम्पस, गोरखा)

मुद्रण : रूबी प्रिन्टिङ्ग प्रेस, शक्तिचोक, गोरखा

ISSN : 2362-132X

अनुसन्धान लेखको निर्देश

१. लेखन भाषाको माध्यम अंग्रेजी वा नेपाली हुनुपर्नेछ ।
२. पहिल्यै प्रकाशित भइसकेको लेख यस जर्नलमा प्रकाशन गरिने छैन । प्राप्त अनुसन्धान तथा विषयगत लेखहरूलाई प्रक्रियाअनुसार विज्ञ समिक्षाका लागि पठाइने छ ।
३. अनुसन्धान तथा विषयगत लेख ३००० देखि ५००० शब्दको हुनुपर्ने छ । सन्दर्भ सूची एपिए छैठौं पद्धतिको प्रयोग गरी तयार गर्नु पर्नेछ ।
४. नेपाली माध्यमका लेखहरूलाई प्रिती फन्ट १२.५ र अंग्रेजी माध्यमका लेखहरूलाई न्यू टाईम्स रोमन फन्ट ११.५ मा टाईप गरी पठाउनु पर्नेछ ।
५. लेख/रचना विज्ञ समक्ष पठाईसकेपछि परीक्षण गरी आएका सुभावहरू सम्बन्धीत लेखकलाई जानाकारी गराईने छ र पूनर्लेखन तथा सम्पादनको लागि पठाईने छ ।
६. सम्बन्धीत विषयका विज्ञ समिक्षकहरूबाट अयोग्य ठहरीएका लेखहरूलाई छपाइने छैन ।
७. छापिएको लेखमा भएका विषयवस्तुको जिम्मेवार लेखक स्वयं हुनुपर्नेछ ।

सम्पादकीय

द एजुकेटर जर्नलले अध्ययन अनुसन्धान तथा अध्यापनको क्षेत्रमा लागेका व्यक्तित्वहरुको ज्ञानलाई परिष्कृत गर्नका लागि केहि सहयोग पुऱ्याउन सकोस् भन्ने उद्देश्य लिएको छ। सोहि अनुरूप विगतमा जस्तै यस जर्नलको सातौँ अंकमा यस क्याम्पस तथा अन्य क्याम्पसहरुमा प्राध्यापनरत प्राध्यापकहरुको अनुसन्धानात्मक तथा विषयगत लेखहरुलाई संग्रहित गर्दै प्रकाशन गरिएको छ। लेखहरुको थप विशिष्टिकरणका लागि जर्नलको Peer Reviewers को रोष्टरमा रहनु भएका विज्ञहरुको आवश्यक सुझावका आधारमा सुधार समेत गरिएको छ। यस अंकमा आफ्ना महत्वपूर्ण लेखहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने प्राध्यापकज्यूहरुमा धन्यवाद ज्ञापन गर्दै लेखहरुको Peer Review गरिदिनु हुने सम्पूर्ण प्राज्ञहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौँ। जर्नल प्रकाशनमा प्रशासकीय सहयोग एवं प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्री रामशरण बानियाँ, सहायक क्याम्पस प्रमुख द्वय श्री कृष्णप्यारा श्रेष्ठ र श्री बालक देवकोटा तथा विद्यार्थी कल्याण प्रमुख श्री राजकुमार श्रेष्ठ प्रति कृतज्ञ छौँ। अन्तमा, यस प्राज्ञिक कार्यमा राय सुझाव प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरुमा धन्यवाद दिदै कम्प्यूटर लेआउट सेटिङ्ग गर्नुहुने मुख्य प्राविधिक सहायक (कम्प्यूटर) श्री मिलन श्रेष्ठ एवं छपाईकालागि सहयोग गर्नुहुने रुबी प्रिन्टिङ्ग प्रेस, शक्तिचोक, गोरखालाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछौँ। यस अंकमा समावेश गरिएका लेखहरुको क्रमिकतालाई दर्ता अनुकूल टंकन गरिएको जानकारी गर्दछौँ।

अनुसन्धान व्यवस्थापन समिति

गोरखा क्याम्पस, गोरखा।

विषय-सूची

क्र.सं.	शीर्षक		पृष्ठ
१.	भाषिक अनुसन्धानमा अन्तर्वार्ता : प्रयोग र विश्लेषण	इन्द्रकुमारी देवकोटा (बस्नेत)	१-८
२.	बजेटका लक्ष्य, उपलब्धी र चुनौतीहरू	चित्र प्रसाद अधिकारी	९-१७
३.	गोरखा जिल्लाका मातृभाषाका शब्दहरूको व्यतिरेकी अध्ययन	यदु प्रसाद अधिकारी	१८-२२
४.	भलिबल खेलमा आक्रमण सीपको प्रयोग	राज कुमार श्रेष्ठ	२३-२७
५.	गोरखा नगरपालिकामा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको सन्दर्भ तथा यसको उपयोग सम्बन्धी एक अध्ययन	ठाकुर प्रसाद खनाल	२८-३५
६.	स्नातक तह प्रथम वर्षमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता	सुशिल अर्याल	३६-४४
७.	कक्षाकोठा शिक्षणमा लैङ्गिक प्रभाव	सरोज अर्याल	४५-५०
८.	सत्ताको खोजमा एकाइकीमा नारीवाद	कल्पना तिमिल्सिना	५१-५८
९.	स्नातकोत्तर तह वार्षिक र सेमेस्टर प्रणालीको अनिवार्य विषय पाठ्यक्रम अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन	मेनुका सुवेदी	५९-६६
१०.	The Efficiency of a Teacher Education Program in Nepal: A Case of Bachelor of Education, Tribhuvan University	Surendra Ghimire	६७-८१
११.	Palaeobotany: A Window to Look at the Past	Achyut Tiwari	८२-८६
१२.	Students' Dropouts: A Case of Community Schools in Nepal	Bishnu Prasad Kattel	८७-९६
१३.	Reflection on Pedagogical Aspects in Semester versus Annual System	Sobita Bhattarai & Balak Devkota	९७-१०१
१४.	Educational Implications of Jean Piaget's Cognitive Development Theory	Keshab Singh Dhimi	१०२-१०७
१५.	Perceptions of Students towards the Use of GeoGebra in Learning Triangles	Santosh Shrestha	१०८-११५
१६.	Book Review: Supporting Leadership in Developed Countries	Kamal Prasad Koirala	११६-१२१

भाषिक अनुसन्धानमा अन्तर्वार्ता: प्रयोग र विश्लेषण

इन्द्रकुमारी देवकोटा (बरनेत)

उप - प्राध्यापक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : indra.devkota@gc.tu.edu.np मोबाइल: +977-9846068640

सार

यो अध्ययन गुणात्मक उपागममा गरिएको छ। यस अध्ययनबाट निर्मित भएका ज्ञान सन्दर्भजनक मात्र हो। यो अध्ययन शोधविधिसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिमा अन्तर्वार्ता विधि/उपकरणको प्रयोग भाषिक अनुसन्धानमा के कति उपयोगी तथा प्रभावकारी हुन्छ, भन्ने सन्दर्भलाई प्रयोगात्मक रूपमा नै अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरी अन्तर्वार्ता सम्बन्धी केही स्थापित मान्यताहरूको आधारमा विश्लेषण गरी प्रभावकारिताको खोजी गरिएको छ। यसमा त्रि.वि.का तीनवटा आङ्गिक क्याम्पसबाट गराइएका २५ वटा स्नातकोत्तर तहका नेपाली भाषा शिक्षा विषयका शोध प्रबन्धहरूमा अवलम्बन गरिएका तथ्याङ्क सङ्कलनका उपकरणहरूको प्रयोगलाई आधार मानी खोज तथा अभ्यास र प्रयोगलाई अधि बढाइएको छ। यसर्थ यो अध्ययन/लेखन अन्तर्वार्ता विधि/उपकरणको प्रयोगको अभ्यास हो र यहाँ अन्तर्वार्तालाई एउटा दृष्टान्तको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यो अध्ययनबाट तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिको क्रममा अन्तर्वार्ता विधिसम्बन्धी अभ्यासलाई बुझ्ने र प्रयोग गर्न प्रेरणा मिल्छ, भन्ने विश्वास लिइएको छ।

मुख्य शब्दावली : भाषिक अनुसन्धान, अन्तर्वार्ता, तथ्याङ्क सङ्कलन, उपकरण

पृष्ठभूमि

सामाजिक विज्ञानका विविध विषयहरूमा अनुसन्धानात्मक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा उपयोग गरिने प्राचीन एवं अक्सर प्रयोगमा ल्याइने विधिको रूपमा अन्तर्वार्ता नै पाइन्छ। परिमाणात्मक तथा गुणात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन अनुसन्धानहरूमा अन्तर्वार्तालाई प्रभावकारी विधिको रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। शैक्षिक अनुसन्धानको क्रममा प्राथमिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्ने विभिन्न विधिहरूमध्ये अन्तर्वार्ता प्रमुख विधि हो (खनाल, २०७२, पृ. २१२)। अन्तर्वार्ता अन्तर्वार्ताकार र उत्तरदाता बीचको आमनेसामने भेटघाट हो, जसले उत्तरदाताका सूचनाहरू उजागर गर्ने उद्देश्य राख्दछ। यसर्थ अन्तर्वार्ता कम्तीमा पनि दुई जना व्यक्तिहरू सम्मलग्न एउटा सामाजिक प्रक्रिया हो, जहाँ अन्तर्वार्ताकारले प्रश्न सोध्छ र उत्तरदाताले जवाफ दिन्छ (सिंह., ई.२००६, पृ. २५२)। अन्तर्वार्ता उद्देश्यपूर्ण ढंगले गरिएको वार्तालाप हो। यसमा क्रिया प्रतिक्रियाको अन्तर्क्रिया प्रक्रिया सम्मलग्न हुने हुँदा अन्तर्वार्ता भनिएको हो (निउरे र घिमिरे, २०७२, पृ. ११५)। सामान्य अर्थमा अन्तर्वार्ता उद्देश्यमूलक र व्यवस्थित तरिकाले कुराकानी गर्ने एउटा प्रक्रिया हो। अन्तर्वार्ता एउटा मौखिक प्रश्नावली हो, जसमा उत्तरदाताले अन्तर्वार्ताकारले सोधेका मौखिक प्रश्नहरूको जवाफ मौखिक रूपमा नै दिन्छ (वेस्ट, ई.२००२, पृ. २५१)। अन्तर्वार्तालाई भाषिक, शैक्षिक अनुसन्धान सम्बन्धी तथ्याङ्कलनको लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण, उपयोगी र विश्वसनीय विधि मानिन्छ। यो अन्तर्वार्ताकार र उत्तरदाता बीचको प्रत्यक्ष कुराकानीमा आधारित हुने भएकाले यसलाई सोधनी प्रविधिको अत्यन्त उपयुक्त विधि मानिएको छ (भट्टराई, २०६५, पृ. ४९)। सामान्य छलफल, प्रश्नावली, अवलोकन, मतावली आदिबाट लिन नसकिएका जानकारीहरू गहन अन्तर्वार्ताबाट लिन सकिने र त्यो ठोस र यथार्थपरक विचार हुने प्रसंग विद्वानहरूको रहेको छ। भट्टराईका अनुसार प्रसिद्ध विद्वान पि.भि. योङ् (योङ्, १९९८) ले अन्तर्वार्तालाई अनुसन्धान सम्बन्धी समस्या समाधान गर्ने विशिष्ट विधिको रूपमा स्वीकार गर्दै यसलाई मनोवैज्ञानिक पक्षसँग पनि सम्बन्धित अन्तर्क्रिया भनेका छन्।

योङ्ले अन्तर्वार्तालाई व्यक्तिको मुखमुद्रा, हाउभाउ, अङ्ग सञ्चालन आदि समेत हेरेर उसको आन्तरिक धारणा बुझ्ने सशक्त माध्यम ठहर्‍याएका छन् (भट्टराई, २०७३, पृ. ८५)। सहभागिताको आधारमा अन्तर्वार्ता एकल र

सामूहिक दुवै प्रक्रिया अपनाउन सकिन्छ । एकल अन्तर्वार्ताबाट व्यक्ति विशेषका मान्यता, व्यक्तिगत जीवनका उहापोह महत्वपूर्ण घटना र गोप्य कुरा थाहा पाउन सकिन्छ । त्यस्तै निश्चित वर्ग, समूह तथा समाज विशेषका सामाजिक धारणा, मूल्य मान्यता, भाषिक नमुना, भाषिक प्रयोग र परम्परा ठीक-बेठीक, उचित अनुचितको अवधारणा, शब्दभण्डार, मत सर्वेक्षण आदि कुराहरू थाहा पाउन सामूहिक अन्तर्वार्ता उपयोगी मानिन्छ । वर्तमान समयमा सूचना र प्रविधिको द्रुततर विकासका कारण टेलिफोन, एस.एम.एस र फेसबुकबाट पनि अन्तर्वार्ता लिन सकिने कुरा विद्वानहरूको रहेको छ भने अनुसन्धानको क्रममा प्रयोगमा ल्याएको पनि पाइन्छ ।

अन्तर्वार्तामा अन्तर्वार्ताकार चतुर, जिज्ञासु, बुद्धिमान, मिजासिलो, आत्मीयता प्रकट गर्ने, वातावरणसित घुलमिल हुनसक्ने, सहनशील, परिश्रमी र सहयोगी हुनुपर्छ (भट्टराई, २०७३, पृ. ८५) । यसो भएमा आफूले चाहेको यथार्थ तथ्य तथा विचारहरू प्राप्त गर्न सजिलो हुन्छ । उत्तरदातासँग आत्मीयता र सहयोगी भावना प्रकट गर्न अन्तर्वार्ताकारलाई अपरिहार्य हुन्छ । किनकि भाषिक व्यवहारले नै व्यक्तिका मनोभावना खोतल्न र उसभित्र भएका विचार तथा भावनाहरूलाई अभिव्यक्त गर्न सकिने हुँदा अन्तर्वार्ता भाषिक अनुसन्धानको लागि प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अत्यन्त उपयोगी विधि मानिएको पाइन्छ ।

सिद्धान्त: भाषिक अनुसन्धानका क्रममा प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अत्यन्त उपयोगी मानिएको अन्तर्वार्ता विधिलाई त्रि.वि. शिक्षाशास्त्रका स्नातकोत्तर तहको नेपाली भाषा शिक्षा विषयमा गर्ने गराइने अनुसन्धान कार्यमा प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि कुन कुन विधि कसरी प्रयोग गरेका छन् ? अन्तर्वार्ता विधि प्रयोग भएको छ कि छैन ? प्रयोग गरेको भए पनि के कति कसरी प्रयोग भएको छ ? प्रक्रिया कसरी अबलम्बन गरिएको छ ? विश्लेषण प्रक्रिया कस्तो छ ? आदि जस्ता जिज्ञासाले यो अध्ययन अघि बढेको छ । यी जिज्ञासाले नै यस अध्ययनका समस्यालाई पुष्टि गर्दछ । नेपाली भाषाको अध्ययन/अनुसन्धानमा अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग के कस्तो छ ? र यसको प्रभावकारीता कस्तो रहन्छ भन्ने मूल समस्यामा यो अध्ययन केन्द्रित छ । खोजी गर्ने क्रममा विगत १० वर्ष देखिका त्रि.वि शिक्षाशास्त्र संकायका तिनवटा आंगिक क्याम्पसको स्नातकोत्तर तहमा नेपाली भाषा शिक्षामा भए गरेका २५ वटा शोधपत्रलाई आधार मानिएको छ । यसमा शोधपत्रमा प्रयोग शोध विधि, शोधको प्रकृति, प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधिको प्रयोग र विश्लेषण प्रक्रियालाई लिइएको छ । यो अध्ययन आफै एउटा अनुसन्धान सिद्धान्तको पक्ष भएको हुँदा सैद्धान्तिक पक्ष तथा विधिलाई छुट्टै शीर्षक दिइएको भने छैन । पूर्वकार्य समीक्षाको रूपमा अध्ययनको विश्लेषण रहने भएकाले यो शीर्षकलाई पनि छुट्टै उपशीर्षकमा देखाइएको छैन । यस अध्ययनको ढाँचामा सार, पारिभाषिक शब्द, पृष्ठभूमि, नमूना छनोट तथा जानकारी उत्पादन प्रक्रिया, अन्तर्वार्ताको प्रयोजन र प्रयोग प्रक्रिया, अध्ययनको विश्लेषण तथा प्राप्ति र निष्कर्ष अनि सन्दर्भ सामग्री गरी आठवटा उपशीर्षक रहेको छ । गुणात्मक प्रकृतिको यस अध्ययनमा निर्मित शोध समस्या समाधानको खोजीमा विगत १० वर्ष देखि सम्बन्धित क्याम्पसले सम्बन्धित तहमा गराएका अनुसन्धानहरूमा प्रयोग गरेको तथ्याङ्क सङ्कलन विधि तथा उपकरणको प्रयोग र विश्लेषण प्रक्रिया र प्रयोगात्मक रूपमा म आफैले अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरेर प्राप्त भएका जानकारीलाई विश्लेषण गरेको अनुभवको आधारमा यो अध्ययनको विश्लेषण गरी प्रभावकारिता खोजिएको हुँदा विश्लेषण सँगै प्राप्ति र निष्कर्षले सम्बन्धित तहका शोधकर्ता तथा भाषिक अनुसन्धानमा रूचि राख्ने अध्येताहरूको लागि पनि सम्बन्धित ज्ञान र सिपमा टेवा पुऱ्याउने विश्वास यो अध्ययनको रहेको छ ।

अन्तर्वार्ताको प्रयोजन, प्रयोग र प्रक्रिया

प्रयोजन: अन्तर्वार्ताको मुलभूत प्रयोजन नै तथ्याङ्क सङ्कलन हो । यो यथार्थपरक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने विशिष्ट माध्यम हो (भट्टराई, २०७३, पृ. ९०) । यसर्थ अनुसन्धेय समस्याको वास्तविक गहिराइसम्म पुगेर विश्वसनीय र यथार्थपरक तथ्याङ्क प्राप्त गर्नु अन्तर्वार्ता सञ्चालनको मुख्य प्रयोजन हो । यसमा अवलोकन र प्रश्नोत्तर दुवैको गुणहरू विद्यमान हुनेहुँदा अन्तर्वार्ताको बेला एकातिर अन्तर्वार्ताकारले उत्तरदाताको यावत् गतिविधिको अवलोकन गरिरहेको हुन्छ भने अर्कोतिर विभिन्न प्रश्नहरू सोधेर उत्तर दिन लगाइरहेको पनि हुन्छ । यसर्थ पनि अन्तर्वार्ताले अवलोकन र प्रश्नोत्तर दुवै प्रविधिको कमजोरी समेत पुरा गर्दै अनुसन्धानकर्ता र उत्तरदाता बीच आत्मीय सम्बन्ध बढाउन पनि मद्दत गरेको हुन्छ ।

वास्तवमा धेरै जसो मानिसहरू लेखनमा भन्दा मौखिक रूपमा सञ्चार गर्न चाहन्छन् । यसर्थ पनि प्रश्नावलीबाट भन्दा अन्तर्वाताबाट बढी र वास्तविक सूचनाहरू सङ्कलन गर्न सकिन्छ, भन्ने तर्क विद्वानहरूको पाइन्छ । किनकि अन्तर्वातामा अनुसन्धानकर्ता र उत्तरदाताका बीचको आत्मीय सम्बन्धका कारण अनुसन्धानकर्ताले उत्तरदातालाई अपेक्षित प्रतिक्रिया जनाउनको लागि प्रोत्साहित गर्न सक्छ र अनुसन्धेय समस्याको बारेमा गहन सूचना खोज्न सक्छ । यति मात्र नभएर सूचनादाताको शारीरिक हाउभाउ, भाषिक अभिव्यक्ति र आवाजका प्रकृतिहरूबाट पनि प्रशस्त सूचनाहरू सङ्कलन गर्न सक्छ (भान.डालेन, ई. १९६६, पृ. ३०६) । यसका लागि अन्तर्वाताकार निकै चतुर तथा चनाखो हुनुपर्छ । अन्तर्वाताका लागि विषयवस्तुको ज्ञान,समस्याको बोध तथा उद्देश्यको जानकारी मात्र भएर पुग्दैन, सिप तथा कला हुन पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यसर्थ पनि अन्तर्वातालाई एउटा कलाको रूपमा लिइन्छ (खनाल, २०७२, पृ. २१४) । साच्चै व्यक्तिका विचार, भावना, सोचाइ तथा अनुभवहरूलाई अनुसन्धानकर्ताको आवश्यकता अनुसार पैदा गराउने परिस्थितिको सृजना गर्न एक कठिन कार्य हो ।अन्तर्वाताका आफ्नै उद्देश्य र विशेषताहरू छन् । आमुन्ने सामुन्ने बसेर अज्ञात तथ्यका बारेमा सूचना सङ्कलन गर्न, परिचित तथ्यमा समय खेर नफाल्नु, आवश्यकता अनुसार परिकल्पनाको निर्माण र परीक्षण गर्नु, गुणात्मक सामग्रीको सङ्कलन गर्न, नयाँ धारणाको सत्यापन गर्न, व्यक्ति र परिस्थिति अनुरूप विभिन्न थप जानकारी हरू लिनु, पारस्परिक प्रेरणा प्रदान गर्नु (शर्मा र लुइटेल्, २०६८, पृ. ३९) जस्ता उद्देश्यहरूले अन्तर्वाताको प्रयोजनलाई सान्दर्भिक बनाउँछ भने लिखित रूपमा उपलब्ध नहुने गोप्य जानकारी प्राप्त गर्न, उद्देश्य अनुरूपको सूचना लिन, एउटै सूचना पनि विभिन्न प्रकारले प्राप्त गर्न, मूल प्रश्नमा पुच्छरे/पुरक प्रश्नहरू थपी ठीक र चाहिदो सूचना लिन, अनुसन्धानका लागि उपयोगी र विश्वसनीय, वैद्य र वस्तुपरक सामग्री सङ्कलन गर्न अन्तर्वाताको उपयोग गरिने हुँदा अनुसन्धानमा अन्तर्वाताको प्रयोजन सान्दर्भिक छ । यति हुँदाहुँदै पनि अन्तर्वाता सञ्चालन गर्दा यसका कमजोरी जस्तै : बढी खर्च लाग्ने, समय र श्रम बढी लाग्ने, पूर्वाग्रहको सम्भावना हुने, व्यक्ति माथि नै बढी निर्भर रहनुपर्ने, व्यवस्थापन गर्न जटिल हुने जस्ता पक्षहरूमा निकै सचेतता अपनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

प्रयोग प्रक्रिया: अन्तर्वाताको प्रयोगमा पनि निश्चित क्रमहरू हुन्छन्, जसलाई प्रक्रियागत रूपमा गर्नुपर्ने हुन्छ । भट्टराई (२०७३) ले अन्तर्वाता विधिको प्रयोग प्रक्रियालाई मूलतः चार चरणमा सम्पन्न गर्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । जसअनुसार क्रमशः पूर्व तयारीको चरण, अन्तर्वाता सञ्चालन र रेकर्डिङको चरण, तथ्याङ्कको तालिकीकरणको चरण र तथ्याङ्कको विश्लेषण र निष्कर्षको चरण रहेका छन् । यी चरणहरूको प्रयोग र प्रक्रिया निम्नानुसार छन् :

पूर्व तयारी: सामान्य भाषामा अन्तर्वाताको कार्यक्रम छ, भन्ने गरिन्छ । यसर्थ पनि अन्तर्वातालाई एउटा कार्यक्रमको रूपमा तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । हो त्यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु भन्दा पहिले गरिने तयारीहरू नै पूर्व तयारी हो । अन्तर्वाता क्षेत्रीय अध्ययन पद्धतिको उपकरण (शर्मा र लुइटेल्, २०६८, पृ. ३५) भएको हुँदा अन्तर्वाता लिइने ठाउँको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । अन्तर्वाता लिइने स्थान शान्त, एकान्त र उत्तरदाताको अनुकूल हुनुपर्छ । ताकि उत्तर दाताले आफ्ना विचार तथा भावनाहरूलाई खुलेर दिन सक्नु । नमुना व्यक्तिको छनोटमा पनि अनुसन्धानकर्ता सचेत हुनुपर्छ । कस्तो व्यक्तिबाट आफूलाई चाहिने सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ, सो कुराको ख्याल गरेर व्यक्ति छनोट गर्नुपर्छ । नमुना व्यक्तिको प्रतिनिधित्व र नमुनाको आकार ठीक नभएमा अनुसन्धानको परिणाम ठीक नआउन सक्छ । यसमा अनुसन्धानकर्ता निकै सचेत हुनुपर्छ । विषय विज्ञसँगका सरसल्लाह र परामर्शमा रहीरहुनु पर्छ । जसले अनुसन्धानको मार्ग अठ्याई राख्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पूर्व तयारी चरणको अर्को महत्वपूर्ण कार्य प्रश्न निर्माण हो । प्रश्नहरू वस्तुपरक र ठोस उत्तर आउने खालको हुनुपर्छ । प्रश्नका भाषा अनुरोधत्मक र ओजिला हुनुपर्छ । प्रश्नहरू उद्देश्यसँग सम्बन्धित हुनुपर्छ । अनुसन्धानकर्ता सबै स्थानमा पुग्न नसक्ने वा नभ्याउने अवस्थाका लागि प्रतिनिधि अन्तर्वाताकारलाई उचित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता पूर्वाधारहरूको अन्तर्वाता सञ्चालन गर्नु भन्दा अधिको गरिने तयारीहरू पूर्व तयारी हुन् ।

अन्तर्वाता सञ्चालन र रेकर्डिङ: अन्तर्वाताको यो चरण अत्यन्त महत्वपूर्ण चरण हो । किनकि यो कामको चरण हो । जे गरिन्छ, जसरी गरिन्छ, यही चरणमा गरिन्छ । यसमा पूर्व तयारी अनुरूप अनुसन्धानकर्ता उत्तर

दातालाई पूर्व जानकारी दिएर, समय लिएर निर्धारित अनुकूल स्थानमा अन्तर्वाता लिन जानुपर्छ । स्वाभाविक परिवेश सिर्जना गरेर आत्मीय भाव प्रकट गर्दै अन्तर्वाता सञ्चालन गर्नुपर्छ । यस क्रममा अन्तर्वाताकार निकै चनाखो हुनुपर्छ । एकातिर उत्तरदाताको मनोविज्ञान, शारीरिक चालढाल, हाउभाउ, मुखमुद्रा आदिको ख्याल गर्दै व्यक्त विचारहरूलाई टिपोठगर्दै प्रश्न, पुच्छरे प्रश्न गर्दै वातावरणलाई रोचक र उत्सुक बनाउदै उद्देश्यतर्फ उत्तरदातालाई डोन्याउनु पर्छ भने अर्कोतिर उपयुक्त रूपमा उत्तरदातालाई सहज हुने गरी रेकर्डको प्रयोग र रेकर्ड भए नभएको समेत ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्तर्वाताको अन्तमा उत्तरदातालाई धन्यवाद तथा आभार प्रकट गर्न भुल्नु हुदैन । यसले सम्बन्धलाई हार्दिक बनाउनका साथै कार्यक्रमको औपचारिकतालाई पनि पुष्टि गर्दछ ।

तथ्याङ्कको तालिकीकरण: अन्तर्वाताको यो चरणमा प्राप्त तथ्याङ्क वा सामग्रीलाई विभिन्न महल वा कोठारूमा व्यवस्थित गरिन्छ । तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गर्नु भन्दा पहिला तथ्याङ्कहरूलाई पहिचान गर्नुपर्छ । तथ्य गुणात्मक हो वा परिमाणात्मक के हो ? सो खुट्याई सोही अनुरूप तालिकीकरण गर्नुपर्छ । तालिकीकरण तथ्याङ्कको प्रकृति हेरेर गरिन्छ । भाषिक अनुसन्धानमा गुणात्मक अन्तर्वाताको तथ्याङ्कलाई तथ्य मात्र भन्ने प्रचलन छ । अतः उपलब्ध तथ्याङ्कहरूको प्रकृतिका आधारमा तथ्याङ्कको तालिकीकरण गर्नुपर्छ । तालिकीकरण गरिसकेपछि पुनःत्यसलाई रूजु गरेर पनि हेर्नु पर्छ । ताकि छुटफुट र अन्यथा नहोस् भन्नका लागि यसो गरिन्छ ।

तथ्याङ्कको विश्लेषण र निष्कर्ष: यो अन्तर्वाताको अन्तिम चरण हो । प्राप्त तथ्याङ्कहरूको व्यवस्थित तालिकीकरण पश्चात् सत्यापित सामग्रीको अध्ययनलाई विश्लेषण भनिन्छ । यस क्रममा जटिल घटकहरूको सरल भागमा विखण्डन गरिन्छ र ती भागहरू अर्थापनका निमित्त एकिकृत गरिन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६८, पृ. ५३) । विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य सङ्कलित सामग्रीको अध्ययन गरी नयाँ तथ्य प्राप्त गर्नु हो । यसका पनि चरणबद्ध प्रक्रियाहरू छन् । जस अनुसार सम्पादन (सामग्रीको अनुपयुक्त र सन्देहजनक अंश बाँकि छाडी शुद्ध एवं उपयुक्त अंशको चयन र निर्धारण गर्नु), वर्गीकरण (सम्पादनमा छरिएर रहेका सामग्रीलाई समूहहरूमा समेट्नु र वर्ग विभाजन गर्नु), संहिताकरण (वर्गीकरण प्रत्येक वर्गलाई निश्चित नाम, चिन्ह वा सङ्केत दिनु), तालिकीकरण (सामग्रीको विभिन्न शीर्षक, महल र कोठारूमा प्रस्तुत गर्नु), अर्थापन (सामग्रीको अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु), सामान्यीकरण (अर्थापनबाट प्राप्त निष्कर्षका सामान्य लक्षणको निर्धारण गर्नु) पर्दछन् । वास्तवमा सामग्रीको उचित विश्लेषण सत्यापित तालिकीकरणका सन्दर्भबाट समस्या कथनका दृष्टिबाट अन्य व्यक्तिका परिप्रेक्ष्यबाट र तथ्याङ्कीय मापनका कोणबाट गर्नु बढी व्यावहारिक हुन्छ (पूर्ववत्) । विश्लेषणबाट निस्किएको निष्कर्ष सामान्यीकरण गर्ने खालको हुनुपर्छ । घटनावृत्त, अध्ययन आदिको निष्कर्षलाई भने अन्य ठाउँमा सामान्यीकरण गर्न सकिदैन । यस्ता खालका निष्कर्ष सक्षिप्त र बुँदागत रूपमा हुनुपर्छ (भट्टराई, २०७३, पृ. ९९) । यसरी अन्तर्वाताद्वारा संकलित सामग्रीहरूलाई चरणबद्ध रूपमा विश्लेषण गरी अन्तर्वाताको कार्य सम्पन्न गरिन्छ ।

नमूना छनोट तथा जानकारी उत्पादन प्रक्रिया

यो अध्ययन तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिका उपकरणहरू मध्ये अन्तर्वाता विधि तथा उपकरणको प्रयोगको अभ्यास हो । यसमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अपनाइएको छ र यहाँ अन्तर्वाता के कसरी सम्पन्न गरिन्छ भन्ने कार्यलाई प्रयोगात्मक रूपमा अभ्यास नै गरिएको छ । यस क्रममा म आफू पनि विगत लामो समय देखि अध्यापन पेशामा (विश्वविद्यालयको) सम्लग्न रहेको र स्नातकोत्तर तहमा गराइने शोध कार्य (विशेषतः भाषिक अनुसन्धान) मा आफू नै केही चासो बढी भएको अनि विभिन्न अन्य क्याम्पसहरूमा गराइएका भाषिक अनुसन्धानमा तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिका उपकरण वा विधिहरू प्रति ध्यानाकर्षण हुन पुग्यो । साथसाथै अध्ययनको क्रममा म आफू अध्ययनरत तह (एम.फिल एकिकृत पि.एच.डी.) मा अनुसन्धान विधिसम्बन्धी अध्ययन गर्दै जाँदा गुरुहरूले यस विधि (अन्तर्वाता विधि) को बारेमा अन्तर्वाता लिन गर्नुपर्ने तयारी र वास्तवमा अन्तर्वातामा उत्तरदाता वा लक्षित समूह र अन्तर्वाताकार (अनुसन्धानकर्ता) को बीचको आत्मीय सम्बन्धले गोप्य र वास्तविकताको नजीक पुगी प्राप्त जानकारीको मज्जा नै अर्कै हुन्छ, अनुभूति अगाडि रहन्छ, भन्ने भनाइले मलाई आकर्षण गर्‍यो । साथै अन्तर्वाता विधिको प्रयोगात्मक अभ्यास गर्ने मनसायले अध्ययनप्रति रुचि जाग्यो । (क्र्यासवेल, २०१२, पृ.२०६) को उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोटका रूपमा सहपाठी दुई जना साथीहरूसँग यसका

बारेमा चर्चा गर्न थाले । पढ्न आउने जाने क्रममा बाटोभरी अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने अभ्यास गर्न मन लागेको जिकिर गर्ने । त्यसमा साथीहरूको सकारात्मक मनोवृत्ति पाएँ । अन्तर्वार्ताको विषय भने एम. फिल. कक्षाका गतिविधिहरूमा भाषा र प्रविधिसँग रहेर अन्तर्वार्ता लिने प्रस्ताव राखे । साथीहरूले त्यसलाई सहर्ष स्वीकार गरे । योजना अनुरूप साथीहरूलाई पायक पर्ने गरी वहाँहरूले भनेकै ठाउँमा अन्तर्वार्ता लिन पुगे । अन्तर्वार्ता समूहगत (दुवै जनालाई सँगै राखेर) र व्यक्तिगत गरेर झण्डै चार घण्टा लगाएर लिएँ । प्रश्नहरू विषयवस्तु/समस्यासँग सम्बन्धित मात्र नभएर पुच्छरे प्रश्नहरू पनि जोड्दै आफ्ना अनुभवहरूलाई पनि मिसाउँदै गएँ । साथीहरू पहिला अलि दकस माने जस्तो गरे तर पछि पछि फुर्दै फुर्दै गए । व्यक्तिगत अन्तर्वार्तामा त भनै आन्तरिक मनोभावना र उच्च अभिलाषाका कुराहरू अत्यन्त हार्दिक बनेर पोखे । आफू र आफ्ना मान प्रतिष्ठाको चुनौती रहेको भाव पोख्न पो थाले । मलाई लाग्यो यस विधिको बारेमा सैद्धान्तिक धारणा, मान्यता तथा कक्षामा गुरुहरूको व्याख्याले मलाई पारेको प्रभाव वास्तवमा खरो ढँगमा उत्रेको महशुस भयो । अन्तर्वार्तामा व्यक्त भएका विचार, धारणा, भावना, अनुभवहरूलाई अडियो रेकर्ड, नोट टिपोट गर्ने कार्य सँगसँगै भएको थियो । सोही अडियो रेकर्ड, नोट टिपोटलाई विषयवस्तुसँग सम्बन्धीत प्रश्नहरूको आधारमा वर्गीकरण, सामूहीकरण गरी चरणबद्ध रूपमा (शर्मा र लुइटेल् २०६४) विश्लेषण र निष्कर्ष निकाल्ने काम भयो । यसरी यस अध्ययनमा सम्बन्धित दुई जना साथीहरू छनोटमा परे र दुवै जनासँग सामूहिक र व्यक्तिगत रूपमा गरिएको गहन अन्तर्वार्ताको प्रयोगको अभ्यासले पारेको प्रभावलाई सैद्धान्तिक आधारमा विश्लेषण गरिएको छ र तीन वटा आंगिक क्याम्पसको २५ वटा अनुसन्धान प्रबन्धहरूमा पाइएको शोध विधि तब्य सङ्कलन उपकरणसँग तादात्म्य गरी प्रभावकारिता खोजिएको छ ।

अध्ययनको विश्लेषण तथा प्राप्तिहरू

यो अध्ययनमा भाषिक अनुसन्धानका तथ्याङ्क सङ्कलन विधिहरूमध्ये अन्तर्वार्ता विधिको प्रभावकारिता खोज्ने क्रममा अन्तर्वार्ता सम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यता तथा प्रक्रियाहरूलाई दोस्रो तथ्याङ्कको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कको रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अर्न्तगतका स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रम सञ्चालन भएका तिनवटा आंगिक क्याम्पस (विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर, महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहचल र गोरखा क्याम्पस, गोरखा क्रमशः ८, ८ र ९ गरी २५ वटा) मा भए गरेका नेपाली भाषा शिक्षा विषयका जम्मा २५ वटा शोध पत्रहरू हुन् । यी पच्चीस वटा शोधपत्रमा खोजिएको प्रसँग भने अनुसन्धानको क्रममा तथ्याङ्क सङ्कलनमा कुन कुन विधि तथा उपकरणहरू प्रयोगमा लिइएको छ ? अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग भएको छ, छैन, भएको भए कुन के कसरी भएको छ अर्थात् के कस्तो छ ? विश्लेषण प्रक्रिया कस्तो छ ? आदि जिज्ञासाहरूमा रही खोजी गरिएको छ । अधिकांश शोधपत्रहरूमा तथ्याङ्क सङ्कलन उपकरणमा प्रश्नावली विधिको वर्चस्व पाइयो । प्रक्रियागत विश्लेषणमा कम प्राथमिकता दिएको छ भने अत्यन्त भिनो रूपमा सामान्य अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग भएको पाइयो । गहन अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग भने न्यून नै छ । अथवा छैन भन्दा पनि हुन्छ । अधिकांश शोधपत्रमा शोध विधि तथा तथ्याङ्क सङ्कलन विधि भनी पुस्तकालय विधिको प्रयोग भएको देखियो । यस अध्ययनको मूलध्येय भनेको भाषिक अनुसन्धानमा अन्तर्वार्ता विधिको प्रभावकारिताको खोजी गर्नु र अन्तर्वार्तालाई अभ्यासात्मक रूपमा प्रयोग गर्नु हो । यसो हुँदा यसमा गहन अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग तथा अभ्यासबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूको जिवन्तता, विश्वसनीयता र गहनतालाई अन्तर्वार्ता विधिको मान्यतासँग दाजी प्राप्त जानकारीहरूलाई विश्लेषण गरी बुँदागत रूपमा प्राप्तिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

►आमुन्ने सामुन्ने भएर मौखिक प्रश्नहरूबाट वास्तविक तथ्यहरू मैखिक रूपमा नै लिन सकिने र प्रश्नावली, अवलोकन, उपकरणबाट हासिल गर्न मुस्किल भएका जानकारीहरूलाई अन्तर्वार्ताकार र उत्तरदाता बीचको आत्मीय सम्बन्धबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ (वेस्ट जे.डब्लु २००२ :२५१) भन्ने मान्यतालाई लिई गरिएको यस अन्तर्वार्तामा सहभागी साथीहरू सामुन्ने बस्दा वातावरणलाई सहजीकरण गर्न केही समय लाग्यो । तर जब सहभागी साथीले सहज महशुस गर्न थाले तब कार्यक्रम सम्बन्धी आफ्ना अभिलासा के कस्ता थिए र अहिले कस्तो महशुस भैरहेछ भन्ने प्रश्नमा मैले आफ्ना

अभिलाषा र अनुभूतिलाई जोड्दै सहभागीसँग माग्ने क्रममा पहिला अलि असहज र दकसमा रहेका साथीहरु पछि त सहज बन्दै एकाएक भकाभक आफ्ना उच्च अभिलाषासँग कक्षाको वातावरण मेल नखाएको गुनासो गर्न थाले । सिकाइको क्रममा अनुसन्धान सम्बन्धी ज्ञान हाम्रो त शून्य नै रहेछ भन्ने महशुस भएको बताए । अझ एक जना साथीले त “म्याडम् म त धेरै नै जानेको छु जस्तो लागेको थियो तर अहिले आएर मैले दिएको ज्ञान कतै गलत त थिएन भन्ने शंकाले पो सताएको छ मलाई त.... साच्चि नै हो म्याडम्” भन्दा वास्तवमा गहन अन्तर्वार्ताको लागि सम्बन्धमा आत्मीयता स्थापित भएमा गुणात्मक तथ्याङ्क वटुलन यो विधि निकै उपयोगी हुने महशुस (ज्ञान) भयो ।

➤ सूचनादाताको शारीरिक हाउभाउ, भाषिक अभिव्यक्ति र आवाजको प्रकृतिहरूबाट पनि प्रशस्त सूचनाहरु सङ्कलन गर्न सकिन्छ (भान, डालेन, १९६६, पृ. ३०६) भन्ने मान्यतालाई पछ्याउँदा मैले गरेको अन्तर्वार्तामा लक्षित समूहमा रहेका दुई साथीहरूको प्रस्तुतिलाई प्रश्नको गहिराइसँग उनीहरूको मुखाकृति र आवाजले आफ्ना कमजोरी र आफूले चाहेको वस्तु बीचको खाडल खुलस्त रूपमा उत्रिएको पाएँ (प्रश्न : हैन ए सरहरू प्रविधिसँग कतिको जानकार छौं हँ र आफू कुन स्थानमा छु जस्तो लाग्छ नि सर भन्दा) । जवाफमा “म्याडम् के भन्नु हुन्छ ! मलाई यस्तो अनुभूति भै रहेछ कि, आजसम्म केही जानेका रहेनछौं, आफ्नो कार्य क्षेत्रमा त सिनियर नै हो, धेरै जानेको छु, धेरै सिकाएको छु, अनुसन्धानको पनि राम्रै जानकार छु , अरुले आफैसँग सिकेको जस्तो लाग्दथ्यो तर आफ्ना ज्ञान र अनुभवले आफैलाई नसघाएको

देख्दा तिन छक परेको छु । कसरी पार लगाउने हो म्याडम्... के भन्दा अरूले, आफैलाई लाज लाग्न थालेको छ । हुनत म्याडम् यसलाई चुनौती ठानी अधि बढ्नु त पर्छ-पर्छ । पढाइ छाड्न त भएन, लाज हुन्छ अभिलाषाहरू चकनाचुर हुन्छन् इज्जतकै सवाल छ । अब यो आफू नै हातमा छ म्याडम् । कोशिस त गर्नु पऱ्यो” अर्का साथीले त्यसैमा थपे ए म्याडम् प्रविधिदेले माऱ्यो ...माऱ्यो, आफू भन्दा आफ्ना केटाकेटी सिपालु छन् । उनीहरूसँग सोध्दा खिसिटिउरी गरे जस्तो गर्दछन् । अहिले सम्म आफूलाई चाहिएकै थिएन, अहिले नभई भएन । सबै कुरा ईमेलबाट हुने । ईमेलमा लेखेर कुराकानी गर्नु पर्ने रे..... । अब परेन फसाद.... आएको ईमेल हेर्न नजान्दा, पठाउन नजान्दा, कस कस्ले ईमेल हेऱ्यो हेरेन पठाउनेलाई थाहा हुने र प्रतिक्रिया पठाएको नपठाएको रेकर्ड कक्षामा स्लाइडबाट तिथि मिति र समय देखाइ दिदा आफ्नो नाम नआउँदा निउरीमुन्टी लगाएर बस्नु पर्ने ... त्यो घडी कस्तो भयो होला म्याडम् ? सारै अपमानित भए जस्तो महशुस भयो नि म्याडम्” जस्ता प्रसंगले सहभागी साथीहरूको अन्तरकृन्तर खोकलिएर अभिव्यक्त भएको आभाष मलाई हुन पुग्यो । अझ त्यस बेलाको आवाज, मुखाकृति र प्रस्तुतिले मेरो मन् त भित्रै देखि दड्दास हुन पुग्यो । वास्तवमा अन्तर्वार्ताले अन्तर्वार्ताकार र सूचनादाता बीचको घनिष्ठ व्यवहारले अन्तर्वार्ताको वातावरण अनुकूल बनी आन्तरिक मनोभावनाहरूलाई यसरी खोतल्दो रहेछ जहाँ अरु कुरा बाँकि नै छैन जस्तो भावभङ्गी मेरो बुझाइमा हुन पुग्यो र यो पक्षको पुष्टि यस अन्तर्वार्ताबाट प्रस्टन पुग्यो । व्यवस्थापन पक्ष जति नै सबल भए पनि सहभागीहरूको रुचि, क्षमता, आवश्यकता र लगनशीलताका साथ समय सान्दर्भिक आफूलाई समायोजन गर्दै जानु पर्ने कुराको महशुस यसबाट प्राप्त हुन पुग्यो ।

➤ अन्तर्वार्ता त एक कला हो । आवश्यकता अनुसार व्यक्तिका विचार भावना, सोचाइ तथा अनुभवहरूलाई आफ्नो अनुकूल बनाउने वातावरणको सिर्जना गर्ने कार्य वास्तवमा कठिन हो (खनाल, २०७२, पृ. २१४) । यो मान्यता वास्तवमा अनुभवबाट नै महशुस गर्ने हो । मलाई पनि अन्तर्वार्ता लिने क्रममा भित्र देखि महशुस भयो । किनकि एकातिर विषयवस्तुसँग सम्बन्धित आधार प्रश्नहरू, उत्तरदाताहरूको वा लक्षित समूहको मनस्थिति, अनि खोजेको कुरा प्राप्त गर्न सकिन्छ सकिदैन आफ्नो तनावीपन र उत्तरदाताहरूले भनेका कुरा रेकर्ड भएको छ कि छैन, टिपोट छुट्छ कि भन्ने जाँचबुझ, दुवै जनाको संयुक्त कुराकानी जस्ता अवस्थालाई अनुकूलित बनाउन हम्म हम्म पऱ्यो भने अर्को तिर लामो समयसम्म एउटै विषयवस्तुमा रिङ्गी रहने वातावरण र मनोविज्ञानको तालमेलमा आफू त (अर्थात् अन्तर्वार्ताकार त) साच्चै अभिनेताको भूमिकामा रङ्गमञ्चमा उभिएर हरेक गतिविधिको भूमिका निर्वाह गर्नु परेको अनुभव भयो । अन्ततः पूर्व तयारीका साथ अन्तर्वार्तामा सम्लग्न भएको हुँदा वातावरण सौहार्द र अनुकूल बन्न पुग्यो । तर त्यो वातावरण ल्याउन भने निकै तनाव र कठिन भने भएकै हो । परिणाम सकारात्मक आउँदा खुसी पनि बेखबर भयो । सहभागी साथीहरूले

आफूलाई सम्बन्धित स्तर भन्दा निकै कमजोर ठाने । तर सकारात्मक चुनौतीका रूपमा स्वीकार गर्दै अबका समयमा खरो तालले उभिने प्रण पनि अन्तर्वार्तामा गर्न पुगे । यसबाट मलाई के लाग्यो भने भाषिक अनुसन्धानको क्षेत्रमा पनि अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोगले अनुसन्धानमा गुणात्मक, गोप्य र चाहिएको तथ्य प्राप्त गर्न यो विधिको प्रभावकारिता ऊँचो रहन्छ । अझ समाज भाषिक अनुसन्धानमा त भन्नै उपयोगी हुनेछ । तर कार्य भने कठिन हो भन्ने निष्कर्षमा म पुगें ।

➤ अन्तर्वार्ताको विधिको प्रयोग चरणबद्ध प्रक्रियागत रूपमा (पूर्व तयारी, वास्तविक अन्तर्वार्ताको सञ्चालन र रेकर्डिङ्ग, तथ्याङ्क तालिकीकरण र तथ्याङ्कको विश्लेषण र निष्कर्ष) अवलम्बन गर्दा सम्बन्धित खोजमा पुग्न निकै सहज हुने अनुभव मलाई भयो । किनकि अनुसन्धान आफैमा व्यवस्थित र वैज्ञानिक कार्य त हुँदै हो । त्यसमा पनि अन्तर्वार्ता प्रयोगका लागि अलि सतर्कता भने अपनाउन पर्ने हुँदो रहेछ । यो प्रक्रिया गरेर गरिने हुँदा दिमाग, मन र अवस्था तिनवटै पक्षलाई समायोजन गर्नु पर्ने अनि व्यक्ति व्यक्ति सँगको सम्पर्क र आमुन्ने सामुन्ने रहेर गरिने मौखिक प्रक्रिया भएको हुँदा प्रभावी पक्ष (संज्ञानात्मक, मनोक्रियात्मक र भावनात्मक) हरूका क्रियाकलाप देखि लिएर विषयवस्तुबाट कतै भागिन्छ कि विषयले अर्को मोड लिन्छ कि भन्ने क्रममा निकै सतर्क हुनुपर्ने र प्रश्न र प्रश्न सोध्ने शैलीले पनि निकै प्रभाव पार्दो रहेछ । यो कुराको ज्ञान मलाई भयो ।

➤ व्यक्तिगत रूपमा लिएको अन्तर्वार्तामा सोधिएको प्रश्न “पढ्न आउन अधिको पूर्व कल्पना र अहिले पढ्दै गर्दाको गतिविधिले मेल खाएको छ त सर... के सोचेर आएको र के भैरहेको छ सर... गोरेटो पैलिएको छ त सर” भन्दा पहिला अलि संकोच, लाज र ससंकित जस्ता देखिएका सहभागी साथी मेरा पुच्छरे प्रश्नका साथ आफ्नो पनि परिकल्पना र अनुभूतिलाई मिसाउन थाल्दा त साथीहरू फूर्न थाले, भनेका कुरालाई रेकर्ड, टिपोटका साथै व्यक्तिगत चालढाल सँगसँगै सम्बन्धित प्रश्नहरूलाई निरन्तरता दिदै दिदै गहनतामा छिर्दा वास्तवमा एउटा छुट्टै मीठो अनुभव हुन पुग्यो । विस्तारै विस्तारै सहभागी साथीको परिकल्पना, विचार, धारणा र भोगाइ तथा मनमा लागेका कुराहरूको अभिव्यक्तिमा “चौटा खान आएकी बूढी भोलमा डुबेर मरी” भन्ने उखान चरितार्थ हुन पुग्दा म त तिन छक परे, एकातिर भने अर्कोतिर मलाई राहत पनि भयो । किनकि मेरो अनुभव पनि त्यस्तै थियो र निकै विचलित थिएँ । यसैले पनि मलाई सम्बन्धित विषयवस्तुलाई लिएर अन्तर्वार्ताको प्रयोग अभ्यास गर्ने मन भएको हुनुपर्छ । सहभागी साथीले आफ्ना कुरा मात्र नभनेर धेरै अन्य विषयका साथीहरूको मनोभावनालाई पनि समेट्न पुगे । पिडा नै व्यक्त गरे र भने “म्याडम लोकाचार र लगानी डुब्ने हुनाले कति साथीहरू आएका छन् नत्र छोडि सक्ने थिए भन्दा म चकित भएँ । यसकारण वास्तवमा गुणात्मक तथ्य प्राप्तिका लागि अन्तर्वार्ता विधि तथा उपकरणको प्रयोग निकै प्रभावकारी हुने ज्ञान ममा भयो ।

निष्कर्ष

अनुसन्धानको क्रममा तथ्याङ्क सङ्कलनका विभिन्न विधि तथा उपकरणहरूमध्ये अन्तर्वार्ता विधिलाई निकै भरपर्दो उपकरणको रूपमा लिइन्छ । यो उपकरणको प्रयोग गुणात्मक प्रकृतिका अनुसन्धानमा निकै प्रभावकारी मानिन्छ । साच्चै नै अन्तर्वार्ताले अध्ययनीय विषयसँग सम्बन्धित वास्तविक तथ्य सम्बन्धित पक्षहरूबाट लिन/निकाल्न सकिने र मानवीय स्वाभाव तथा व्यवहारलाई आत्मीय व्यवहार र सम्बन्धले सकारात्मक प्रभाव पार्ने बनाइलाई यस अध्ययनले प्रयोगात्मक/अभ्यासात्मक रूपमानै पुष्टि गरेको छ । साथै गहन अन्तर्वार्ताद्वारा गुणात्मक तथ्य निकलदो रहेछ भन्ने विश्वास यस अध्ययनको रहेको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयका विभिन्न आंगिक क्याम्पसहरूले सम्बन्धित तहमा भाषिक अनुसन्धानका विविध क्षेत्र तथा विषयहरूमा गराएका अनुसन्धानहरूमा तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि/उपकरणको प्रयोगको रूपमा अन्तर्वार्ता विधिलाई अति न्यून प्रयोगमा ल्याएको तथ्य सङ्कलित शोधपत्रहरूको अध्ययनले जनाइरहेको सन्दर्भमा यस अध्ययनबाट प्रयोगात्मक रूपमानै अन्तर्वार्ताको अभ्यास गरी तथ्यहरूको सङ्कलन गर्ने काम भएको छ । यस्ता किसिमका उपकरणहरूको प्रयोगबाट प्राप्त तथ्यहरू जिवन्त, वास्तविक र गुणात्मक रहने ठहर यस अध्ययनको छ ।

साथै सम्बन्धित क्याम्पसहरूले भाषिक अनुसन्धानका विभिन्न क्षेत्र तथा विषयहरूमा गराउने अनि गर्ने अनुसन्धानहरूमा तथ्याङ्क सङ्कलनका विविध विधि/उपकरणहरूमा सामान्य अन्तर्वार्ताका साथसाथै गहन अन्तर्वार्ता विधि प्रभावपूर्ण र हने निष्कर्ष यस अध्ययनको छ ।

सन्दर्भ समाग्री

क्रेसवेल, जे.डब्लु. (२०१२), *एजुकेशनल रिसर्च प्लानिङ एण्ड इभ्यालुएटिङ क्वालिटेटिभ एण्ड क्वाण्टिटेटि रिसर्च (चौथो संकरण)*, थाउनडस् ओक्स : सेज पब्लिकेसन ।

खनाल, पेसल (२०७२), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : सनकसाइन पब्लिकेसन ।

निउरे, ध्रुवप्रसाद र दिनेश घिमिरे(२०७२), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, कीर्तिपुर : सनसाइन पब्लिकेसन ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०७३), *भाषिक अनुसन्धान विधि परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।

भान, डा.डी.वी.एण्ड मेयर, डब्लु.जे.(१९६६), *अन्डरस्टान्डिङ एजुकेशनल रिसर्च*, युएसए : म्याकगो हिल ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल् (२०६४), *शोधविधि*, पुलचोक : साभा प्रकाशन ।

सिंह, ए.के.(२००६), *टेस्ट, मेजरमेन्ट एण्ड रिसर्च मेथड्स इन बिहेबियरल साइन्स*, पटना : भारती भवन ।

बजेटका लक्ष्य, उपलब्धी र चुनौतीहरू

(Target, Achievement and Challenges of Budget)

चित्र प्रसाद अधिकारी

शिक्षण सहायक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : chitra.adhikari@gc.tu.edu.np मोबाईल : +977-9846126774

सार (Abstract)

बजेटको उत्पत्ति, अर्थ, परीभाषा विशेषताहरू एवं बजेटका मुख्य उद्देश्यहरू र यसमा समावेश हुने अंगहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै गरि बजेट तर्जुमा गरिने प्रक्रिया र बजेटको प्रकारका बारेमा प्रकाश पारिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को बजेटमा उल्लेखित उद्देश्य तथा प्राथमिकता, लक्ष्य, उपलब्धी यसमा देखिएका चुनौती र समाधानका उपाय समेत उल्लेख गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली (Keywords) : गैरकर, छालाको थैली, बौगेट, विधेयकलेखांकन, विनियोजन

परिचय (Introduction)

बजेट शब्दको उत्पत्ति फ्रेन्च भाषाको "Bougette" बाट भएको हो। यसको अर्थ सानो छालाको थैली (A small leather bag) भन्ने हुन्छ। बजेट शब्दले फ्रेन्च भाषामा मुद्रा तथा कागजातहरू सुरक्षित साथ राख्ने थैलो भन्ने जनाउँदछ। यस बजेट शब्दको पहिलो पटक प्रयोग सन् १९९३ मा ब्रिटिस प्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री वाल पोल (Wal Pole) ले संसदमा पेश गर्ने वित्तिय विवरणहरू छालाको भोलामा राख्ने गर्दथे र यहि छालाको भोलोबाट वित्तिय विवरणहरू निकालेर संसदमा पेश गरेका थिए पछि सांसदहरूले वाल पोल को छालाको भोलालाई नै व्यंग्यात्मक रूपमा बजेट भन्न थाले यसले छालाको भोला भित्र राखिएका वित्तीय विवरणहरू भन्ने जनाउँदछ। तत्कालीन समयमा वेलायतमा अर्थमन्त्रीले सरकारी आय व्ययको वार्षिक विवरण प्रस्तुत गर्न सदन समक्ष जाने बखत आफ्नो साथमा रहेको छालाको व्यागबाट सरकारी व्यय र आयको विवरण पत्र भिक्ने वाचन गर्ने प्रचलन रहेकाले त्यसैको नामबाट पछि त्यसलाई बजेट भन्न थालियो (सुवेदी, २०६७, पृ.१५३)।

बजेटको इतिहासको शुरुवात वेलायत बाट सन् १७३३ देखि भएको हो र त्यसको करीव दुइ सय वर्ष पश्चात सन् १९३३ देखि अमेरिकामा बजेटको शुरुवात भएको नेपालमा भने सन् १९५२ (वि.सं. २००८) देखि सरकारी बजेटको शुरुवात भएको थियो। आधुनिक विश्वका सवैजसो देशहरूमा हरेक वर्ष सरकारी बजेट प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ (ओभा, २०५६, पृ.१२९)।

बजेटका समतन्त्रमा विभिन्न अर्थशास्त्रीहरूले आ-आफ्नै ढङ्गबाट परिभाषा दिएका छन् :

C.L. King (1935 A.D.) का अनुसार बजेट एक आर्थिक योजना हो, जसद्वारा व्ययलाई आयसँग सन्तुलित गरिन्छ। Taylor (1974 A.D.) का अनुसार बजेट सरकारको विस्तृत योजना हो। Dalton (1978 A.D.) का अनुसार बजेट निश्चित समयका लागि तयार गरिएको आय-व्यय विवरण हो जसलाई स्विकृतिका लागि विधायिक (संसद) सामु प्रस्तुत गरिन्छ।

एस.आर.निगम (1955 A.D.) का अनुसार बजेट आम्दानी तथा खर्चको एउटा वार्षिक विवरण हो। प्रोफेसर डिनक (Denock, 1974 A.D.) का अनुसार बजेट राजनैतिक कार्यका साथ साथै आर्थिक निर्णय गर्ने एउटा प्रकृया हो। World Bank (1989 A.D.) का अनुसार बजेट भनेको सार्वजनिक खर्चको कानुनी अधिकार हो। यो मध्यकालिन खर्च योजनाको एक वार्षिक टुक्रा हो।

बजेटका समबन्धमा दिएका विभिन्न परिभाषाका आधारमा बजेट भन्नाले आय व्ययको विवरण हो । विवरण प्रक्षेपण र अनुमानमा आधारित रहेको हुन्छ । यसले प्रायः जसो एक वर्षको अवधि अंगिकार गरेको हुन्छ । बजेट स्विकृतिका आधार मा सरकारले त्यस अवधिमा आय संकलन गर्ने तथा व्यय गर्ने कानुनी अधिकार पाएको हुन्छ । राष्ट्रको मूल वित्तिय दस्तावेजको रूपमा रहेको हुन्छ । बजेट अधिल्लो वर्षको वास्तविक आय-व्ययका विवरण, चालू वर्षको संसोधित अनुमान र आगामी वर्षको अनुमानित आय-व्ययको त्रिवर्षिय आर्थिक विवरणको दस्तावेज को रूपमा रहेको हुन्छ ।

बजेटका विशेषता बजेटका विशेषता (Characteristics of Budget) सार्वजनिक बजेट भविष्यका लागि एउटा योजना तथा कार्यक्रम हो । किनकी यो विगतको अनुभव तथा तथ्याङ्कका आधारमा निर्माण गरिएको हुन्छ । यसले सरकारको सामाजिक तथा आर्थिक नीतिहरूलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ ।

- सार्वजनिक बजेट केवल प्रारम्भिक प्रस्ताव मात्र नभइ यो एउटा कार्य योजना नै हो ।
- बजेट सरकारी कार्यहरूका लागि एउटा विस्तृत योजना हो । यसमा सरकारका सम्पूर्ण अंगहरूलाई समेटिएको हुन्छ ।
- बजेट आगामी वर्षका लागि तयार गरिएको राजश्व तथा व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण मात्र हो ।
- बजेट सरकारको सम्पूर्ण क्रियाकलाप समेट्ने गरि तयार गरिएको एउटा विस्तृत योजना हो । बजेट एउटा वार्षिक योजना हो जसमा सरकारको वार्षिक लक्ष्य तथा कार्यक्रमलाई आर्थिक रूपमा व्यक्त गरिएको हुन्छ ।
- बजेटलाई प्रजातान्त्रिक अवधारणा अनुकूल मानिएको छ । किन कि बजेटलाई कार्यपालिका द्वारा निर्माण गरी अनुमोदनका लागि व्यवस्थापिका(संसद) समक्ष पेश गरिन्छ ।
- बजेट वार्षिक योजना भएता पनि देशमा संचालनमा रहेका दीर्घकालिन योजनाहरूलाई मध्यनजर गरी बनाइएको हुन्छ ।
- प्रत्येक बजेटमा सरकारले आफ्ना निश्चित उद्देश्यहरू प्राथमिकता प्रदान गरेको हुन्छ ।

बजेटका उद्देश्यहरू (Objectives of Budget)

सरकारी बजेटको माध्यम द्वारा व्यवस्थापिकाको स्विकृति लिएर कार्यपालिकाले अपनाउने विभिन्न वित्तिय नीति तथा कार्यक्रमहरूले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई निर्देशत दिशा तर्फ लैजानका लागि सघाउ पुऱ्याउन सक्दछ । तसर्थ अर्थव्यवस्थाका विभिन्न उद्देश्यहरू पूरा गर्न महत्वपूर्ण भुमिका रहेको बजेटको निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- जिम्मेवारी तोक्नु (Establishing Accountability)
- वित्तिय नीतिको औजारका रूपमा कार्य गर्नु (Acting as the Tool of Fiscal Policy)
- राष्ट्रिय लक्ष्य पूरा गर्नु (To Fulfill National Goal)
- मितव्ययिता (Economy)
- देशको आर्थिक अवस्था सार्वजनिक गर्नु (Transparency of Countries Economic Conditions)
- राजस्व संकलनमा दक्षता प्राप्त गर्नु (To Obtain Efficiency in Revenue Collection)
- योजनाको सञ्चालन (Execution of Plan)
- आर्थिक स्थिरता कायम गर्नु (Achieving Economic Stabling)
- स्रोत साधनको अधिकतम परिचालन (Optimum Utilization of Resources)
- रोजगारीमा वृद्धि गर्नु (To Increase Employment)

बजेटका अंगहरू (Component of Budget)

देशको कार्यकारी निकायको रूपमा रहेको अर्थमन्त्रालयले बजेटको तर्जुमा र निर्माण कार्य राष्ट्रिय योजना आयोगको सहायोग बाट गर्दछ । यसरी तर्जुमा गरिएको बजेटको मुख्य रूपमा दुई अंगहरू रहेका हुन्छन् ।

- क. सार्वजनिक खर्च (Public Expenditure)
- ख. सार्वजनिक आय (Public Revenue)

क. सार्वजनिक खर्च (Public Expenditure)

नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक खर्च साधारण वा चालु खर्च तथा विकास खर्च गरी दुई भाग रहेको छ ।

१. साधारण खर्च वा चालु खर्च (Regular or Current Expenditure)

साधारण खर्च वा चालु खर्च Regular or Current Expenditure दैनिक सामान्य प्रशासन संचालनका लागि गरिने खर्चलाई साधारण अथवा चालु खर्च भनिन्छ । देशको आर्थिक सामाजिक उत्थान सँग यस खर्चको खासै सम्बन्ध रहेको पाइदैन तसर्थ यस प्रकारको खर्चलाई अनुत्पादक खर्चको रूपमा मानिन्छ । संवैधानिक अङ्गहरू, प्रशासनिक, न्यायिक, शान्ति सुरक्षा एवं प्रतिरक्षा जस्ता राज्य संचालनका लागि आवश्यक निकायहरूमा गरिने खर्चलाई साधारण खर्च भनिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा सामान्य रूपमा निम्न लिखित शीर्षकहरूमा गरिने खर्चलाई साधारण खर्चमा समावेश गरिन्छ ।

- संवैधानिक अङ्गहरू (Constitutional Components)
- सामान्य प्रशासन (General Administration)
- व्याय प्रशासन (Legal Administration)
- राजश्व प्रशासन (Revenue Administration)
- आर्थिक प्रशासन तथा योजना (Economic Administration)
- रक्षा (Defense)
- वैदेशिक सेवा (Foreign Aid)
- सामाजिक सेवाहरू (Social Services)
- ऋण तथा लगानी (Debt and Investment)
- ऋणको साँवा तथा व्याजको भुक्तानी (Redemption of Loan)
- विविध (Miscellaneous)

२. विकास खर्च (Development Expenditure)

देशको आर्थिक एवं सामाजिक उत्थान र विकासका लागि आवश्यकता अनुसार विभिन्न क्षेत्रमा गरिने खर्चलाई विकास खर्च भनिन्छ । यसरी विकासका लागि खर्च गरिने बजेटलाई आधुनिक बजेट प्रणाली अन्तर्गत लिएको छ । विकास बजेटमा पूँजगत खर्च को मात्रा धेरै रहेको हुन्छ भने केहि मात्रामा चालु खर्चको रकम पनि समावेश भएको हुन्छ ।

नेपालमा निम्न लिखित क्षेत्रमा गरिएको खर्चलाई विकास खर्च अन्तर्गत समावेश गरिन्छ ।

- सामान्य प्रशासन तथा प्रशासन सुधार (General Administration)
- आर्थिक प्रशासन र योजना (Economic Administration and Planning)
- सामाजिक सेवा तथा सामाजिक सुरक्षा (Social Services and Social Security)
- आर्थिक सेवाहरू (Economic Services)
- उद्योग तथा खानी (Industry and Mines)
- यातायात तथा संचार (Transportation and Communication)
- विद्युत (Electricity)
- विविध आर्थिक सेवाहरू (Miscellaneous Economic Service)

ख. सार्वजनिक आय (Public Revenue)

बजेटको दोस्रो महत्वपूर्ण अङ्ग सार्वजनिक आय हो । जसरी सरकारले विभिन्न कार्यका लागि खर्च गर्नु आवश्यक हुन्छ त्यसैगरी त्यस खर्चलाई परिपूर्ति गर्नका लागि आमदानीका स्रोतहरू जुटाउनु जरुरी हुन्छ । सरकारी आयका स्रोत अन्तर्गत कर एवं गैर कर, राजस्व, विदेशी ऋण र अनुदान तथा आन्तरिक ऋण र अनुदान नै प्रमुख मानिन्छ ।

१. कर राजस्व (Tax Revenue)

- भन्सार महशुल
- वस्तु तथा सेवाको उत्पादन तथा उपभोग कर
- मालपोत तथा रजिष्ट्रेसन
- आय, नाफा र सम्पत्ति कर

२. गैर कर राजस्व (Non Tax Revenue)

सरकारले गैर कर राजस्वका रूपमा धेरै आम्दानी प्राप्त गर्दछ। अन्य देशहरूमा जस्तै नेपालमा पनि गैर कर राजस्वको रूपमा निम्न लिखित स्रोतहरू रहेका छन्।

- दण्ड जरीवाना र जफत (Penalty and Fines)
- सरकारी सेवा तथा वस्तुहरूको विक्रीबाट प्राप्त आय (Receipts from Sales of Govt. Goods and Services)
- लाभांश (Bonus)
- रोयल्टी तथा सरकारी सम्पत्ति विक्री (Royalty and Sale of Government Assets)
- सावाँ र व्याज (Capital and Interest)
- रजिष्ट्रेशन दस्तुर तथा शुल्क (Registration Charges and Fees)
- विविध आय (Miscellaneous Income)

३. वैदेशिक ऋण (Foreign Loan)

४. वैदेशिक सहायता (Foreign Aid)

५. आन्तरिक ऋण (Internal Borrowing)

६. घाटा वित्त व्यवस्था (Deficit Financing)

यसर्थ बजेटको अंगको रूपमा निम्न लिखित विषय वस्तु (आर्थिक तत्व) हरू मुख्य रूपमा समावेश भएका हुन्छन्।

- आर्थिक स्थिति बारेमा समीक्षा (Review of Economic Situation)
- बजेटको उद्देश्य (Objective of Budget)
- राजस्वको प्रस्ताव (Proposed Revenue)
- खर्च अनुमान (Estimated Expenditure)
- न्यून राजस्व पूर्तिका स्रोतहरू (Source of Deficit Finance)

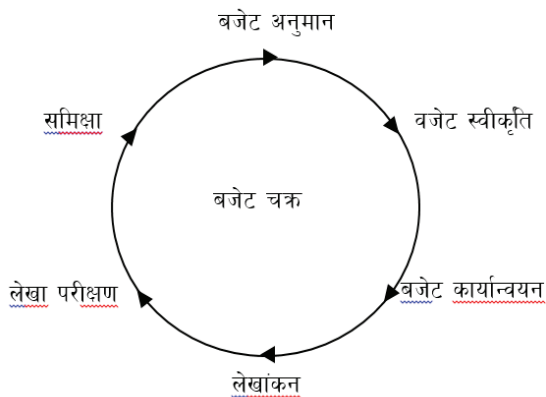
बजेट तर्जुमा विधि (Budget Formulation Process)

बजेट प्रति मापन तर्जुमाका विभिन्न प्रकृयाहरू रहेका छन्। ती प्रकृयाहरू प्राय गरि सवै जसो मूलकमा मिल्दो जुल्दो नै रहेको पाइन्छ। जसलाई एउटा चक्राकारका रूपमा निम्न अनुसार देखाउन सकिन्छ। जसलाई बजेट चक्र पनि भन्ने गरिन्छ। प्रत्येक आर्थिक वर्षको बजेटले बजेट चक्रमा उल्लेखित चरणहरू पार गरेको हुनुपर्दछ।

जसलाई निम्न अनुसार देखाइएको छ।

- क. बजेट अनुमान तयार गर्ने (Preparation of Budget Estimation)
- ख. बजेट स्विकृति (Enactment of Budget)
 - संसदसमक्ष बजेट प्रस्तुति (Presentation of Budget in the Parliament)
 - सामान्य छलफल (General Discussion)
 - मतदान (Voting)
 - विनियोजन विधेयकलाई अनुमोदन (Adaptation of Appropriation Bill)

- आर्थिक विधेयकलाई अनुमोदन (Adaptation of Finance Bill)
 - पूरक विनियोजन विधेयक (Supplementary Appropriation Bill)
- ग. बजेटको कार्यान्वयन (Execution of the Budget)
- घ. लेखांकन (Accounting)
- ड. लेखापरीक्षण (Auditin)
- च. समिक्षा (Review)

(स्रोत : शर्मा, एण्ड विष्ट, २०६५, पृ. ३६७)

बजेटको वर्गीकरण (Clafication of Budget)

परम्परागत रूपमा सरकारी बजेटलाई सरकारको वित्तिय योजनाको विवरण मात्र मानिने गरिएको भएता पनि आधुनिक अर्थव्यवस्थामा भने सरकारद्वारा गरिने वित्तिय व्यवस्थाले अर्थतन्त्रको संचालन प्रक्रियालाई महत्वपूर्ण तवरले प्रभावित गर्ने भएकाले वर्तमान परिप्रेक्षमा सरकारी बजेटलाई आर्थिक क्रियाकलापहरुको संचालन तथा क्रियात्मकताका लागि महत्वपूर्ण उपायका रूपमा लिने गरिन्छ तसर्थ सामान्यतया बजेटलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- उद्देश्यात्मक वर्गीकरण (Classification by Objectives)
- कार्यात्मक वर्गीकरण (Functional Classification)
- आर्थिक वर्गीकरण (Economic Classification)
- संगठनात्मक वर्गीकरण (Organizational Classification)
- कार्यक्रम तथा उपलब्धि वर्गीकरण (Pogramme and Performance Classification)

बजेटलाई आय र व्ययको आधारमा तीन भागमा वर्गीकरण गरिन्छ ।

- सन्तुलित बजेट (Balance Budget)
- वचत बजेट (Surplus Budget)
- घाटा बजेट (Deficit Budget)

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को वार्षिक बजेट (Annual Budget of Economic Year 2076/077)

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि कुल वार्षिक बजेट १५ खरब ३२ अर्ब ९६ करोड ७१ लाख मध्ये चालु (साधारण) खर्च तर्फ ९ खर्व ५७ अर्ब १० करोड १४ लाख कुल बजेट को ६३.४% पूँजगत खर्च ४ खर्व ८ अर्ब ५९ करोड कुल बजेटको २६.६% र वित्तिय व्यवस्थापन तर्फ १ खर्व ६७ अर्ब ८५ करोड ९८ लाख कुल बजेटको ११% रहेको छ ।

आ.व. २०७६/०७७ को वार्षिक बजेटको उद्देश्य तथा प्राथमिकता (Annual Budget of Economic Year 2076/077)

- नागरिकको मौलिक हकको रूपमा रहेको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार गर्ने,

- सामाजिक न्याय सहितको द्रुत आर्थिक विकास गर्ने,
- समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको आधारशिला निर्माण गर्ने । उक्त उद्देश्यहरु हासिल गर्न निम्न बमोजिमका नीतिगत कार्यक्रमगत र प्रक्यागत प्राथमिकता रहेका छन्,
- चरम गरीबीको अन्त्य र पिछडिएको क्षेत्र वर्ग र समुदायको शिध उत्थान गर्दै सामाजिक सुरक्षाका विस्तार सहित लोक कल्याणकारी राज्य व्यवस्था निर्माण गर्ने,
- उत्पादन शक्ति विकास, उत्पादन सम्बन्धको रुपान्तरण तथा सार्वजनिक, नीजि र सहकारी सहकार्यमा राष्ट्रिय पूँजी निर्माण राजगारी सृजना र आय वृद्धि गर्ने,
- गुणस्तरीय शिक्षा स्वरुप, खानेपानी लगायतका सामाजिक र कृषि उद्योग, पर्यटन लगायतका आर्थिक पूर्वाधार विकास राष्ट्रिय रणनीतिक महत्वका भौतिक पूर्वाधार संरचनाको विकास तथा निर्माण र अधुरा आयोजनाका कार्यान्वयन गर्ने,
- विधिको शासन, सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारिता जवाफदेहिता र विकासका जन सहभागिता मार्फत नागरिकलाई अनुभूति हुने सुसाशन प्रवर्द्धन गर्ने
- स्रोत साधन, अवसर र जिम्मेवारीको उच्चतम उपभोग गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तह तथा सहकारी र नीजी क्षेत्र बीच सहकार्य गर्ने ।

लक्ष्य र उपलब्धी (Target and Achievement)

शिर्षक	लक्ष्य	उपलब्धी
विद्युत चुहावट (प्रतिशत)	१८	१४.०७
रेडियो पहुँच (प्रतिशत)	९०	८७
सरकारी सेवा अनलाइन मार्फत	१३	२२
आर्थिक वृद्धि दर (प्रतिशत)	७	२.३
पूर्व प्राथमिक तह सहजै देखिने भर्ना दर (प्रतिशत)	८७.७	८६.२
कक्षा १ मा भर्नादर	७०.८	६८.६
आधारभूत तह (१-८) प्रतिशत खुद भर्नादर	९५.५	९३.५
माध्यामिक तह (९-१२) प्रतिशत खुद भर्नादर	४९.३	४७.६
लैङ्गिक समता तह (१-८)	१.०३	०.९८
लैङ्गिक समता तह (९-१२)	१.०७	१.०३
साक्षरता दर ५ वर्ष माथि (प्रतिशत)	८५	८५
साक्षरता दर (१५-२४) वर्ष (प्रतिशत)	९४	८९
स्वास्थ्यकर्मी बाट प्रसूति सेवा लिने (प्रतिशत)	६०	६१.४
कुल प्रजनन दर (प्रतिमहिना)	-	२
बाल मृत्युदर ५ वर्ष मुनि प्रति हजार	३१	३२
नवजात शिशु मृत्युदर प्रति हजार	२१	२०
शिशु मृत्युदर प्रति हजार		२७
आधारभूत स्तरको खानेपानी सेवा (प्रतिशत)	९२	९०

उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सेवा प्राप्त प्रतिशत	२५	२५
आधारभूत स्तरको सरसफाई स्तरबाट लाभान्वित प्रतिशत	१००	१००
शहरी सुविधा उपभोग गर्ने जनसंख्या (प्रतिशत)	६०	६०
पर्यटन आगमन (लाख)	१५.५	११.९६
पर्यटन बसाइ अवधि (दिन)	१३	१२.७
GDP मा निकासीको अनुपात प्रतिशत	२.८	३
GDP पर्यटनको योगदान (प्रतिशत)	३.५	३
मूद्रा स्फिति (प्रतिशत)	४.५	६.५
सिंचाइ योग्य जमिन (हेक्टर)	१५१५४०६	१४७८००
दुध उत्पादन (मे.ट.) हजार	२८४९	२२८६
मासु (मे.ट.) हजार	४५९	३८४
तरकारी (मे.ट.) हजार	४४००	४१८९
माछा (मे.ट.) हजार	१२०	९८
जिल्ला सदरमुकाम पुग्ने बाटो पुग्ने जिल्ला	७७	७६
पिच सडक पुगेको जिल्ला	७३	७२
जल विद्युत उत्पादन क्षमता (मे.वा.)	२४४५	१३८६.८
विद्युत पहुँच जनसंख्या (प्रतिशत)	९२	९०.०१
प्रति व्यक्ति विद्युत खपत प्रति घण्टा (कि.वा.)	२५०	२६०
ठूला उद्योग दर्ता	४५०	६०
निर्यात आयात अनुपात	१.१४	१.१४
कृषि क्षेत्रको वृद्धि दर प्रतिशत	५	२.७

उपलब्धी आर्थिक वृद्धि (प्रतिशत)	२.३
प्रतिव्यक्ति आय अमेरीकी डलर	\$ १०८५
कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर (प्रतिशत)	२.७
गपर कृषिको वृद्धिदर (प्रतिशत)	२.३
प्राथमिक क्षेत्रको वृद्धिदर (प्रतिशत)	२.५४
वित्तीय क्षेत्रको वृद्धिदर (प्रतिशत)	३.३६
तृतीय क्षेत्रको वृद्धि दर (प्रतिशत)	१.९९

श्रीत आ.व. २०७६/०७७ बजेट
आ.व. २०७७/०७८ बजेट

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को बजेटका चुनौतीहरू (Challenges of Budget)

आ.व. २०७६/०७७ को फागुन मसान्त सम्म देशको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू सन्तोष जनकरूपमा रहेकोमा त्यस पछि कोभिड-१९ महामारीका कारण विश्व अर्थतन्त्रनै प्रभावित हुन गई नेपालको अर्थतन्त्र एवं बजेट कार्यान्वयनमा समेत गम्भिर असर पर्न गएकाले बजेटका उद्देश्य एवं लक्ष्य हासिल हुन निम्न लिखित प्रमुख चुनौती रहेका छन्:

➤ कोभिड-१९ महामारीका कारण विश्व अर्थतन्त्र प्रभावित हुन गई त्यसको असर नेपालको अर्थतन्त्रमा देखिनु ।

- अगाडीका आर्थिक वर्षहरूको औसत आर्थिक वृद्धि ७.३% रहेको आ.व. २०७६/०७७ मा केवल २.३% मा सिमित हुनु ।
- अगाडीको आर्थिक वर्षका कृषि र गैर कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर ५.१% र ७.४% रहेकोमा आ.व. २०७६/०७७ मा केवल २.६% र २.३% मा सिमित हुनु ।
- गैर कृषि क्षेत्र तर्फ खानी तथा उत्खनन उद्योग, निर्माण होटल तथा रेष्टुरा यातायात तथा संचार क्षेत्रको कुल मूल्य अभिवृद्धि दरको वृद्धि दर कोभिड नियन्त्रणका लागी चालिएका कदमले न्यून रहन गएको ।
- विगत केही वर्ष देखि मुद्रा स्थिति एक दशकको औसत भन्दा तल रहन गएको र अधिल्लो आर्थिक वर्ष ४.२% रहेकोमा यस वर्ष वृद्धि भई ६.५% रहन गएको ।

चुनौती समाधानका उपायहरू (Solouction of the Challenges)

- कोभिड-१९ महामारीका कारण अर्थतन्त्रमा पर्न गएका असर घटाउँदै अर्थतन्त्र चलायमान बनाउनु पर्ने ।
- उत्पादन, रोजगारी लगानीमा वृद्धि गर्ने कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने कृषि र गैरकृषि क्षेत्रको विकास र वृद्धिका लागि राहत क्षतिपूर्ती सहितका कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने ।
- कोभिड-१९ का कारणले प्रभावित अति प्रभावित, प्रभावित र कम प्रभावित क्षेत्र पहिचान गरि आर्थिक राहत सहित पुनर्स्थापना विगतको बजेटले लिएका राम्रा कार्यक्रमलाई पछाडिको बजेटले निरन्तरता दिने साभा प्रतिवद्धता हुनुपर्ने । राजनैतिक आग्रह पूर्वाग्रह भन्दा माथि बजेटलाई राख्ने कार्यक्रम ल्याइ चलायमान बनाउनु पर्ने ।
- बजेटलाई Populist होइन Professional डकुमेन्ट बनाउन प्रतिवद्धता गर्नुपर्ने ।
- बजेटको सिलिङ्ग मार्गदर्शन समयमानै तयार गरि समयमा नै मन्त्रालय पठाउनु पर्ने साथै सिलिङ्ग नाघेर हचुवा आधारमा बजेट तथा कार्यक्रम प्रस्ताव नगर्ने ।
- अनुगमन मूल्याङ्कन व्यवहारलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने ।

निष्कर्ष (Conclusion)

सामान्यतया बजेट भन्नाले आय व्ययको विवरण भन्ने हुन्छ तर विस्तृत रूपमा भन्दा यो एक आर्थिक ऐना हो जसले विगत वर्तमान (चालु) र भविष्य गरी ३ वर्ष को क्रमशः वास्तविक, संसोधित र अनुमानित देशको आय व्ययको स्थितिको बारेमा जानकारी दिने गर्दछ । त्यस्तै सरकार(कार्यकारी) द्वारा आफैले आफ्ना लागी बनाएको त्यस्तो आर्थिक कानून हो जुन विद्यायिका द्वारा अनुमोदन भई कार्यान्वयनको तहमा पुगेको हुन्छ । आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को फागुन सम्म देशको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू सन्तोष जनक रूपमा रहेको मुद्रा स्थिति, वैदेशिक व्यापार, भुक्तानी सन्तुलन, लगानी र वित्तिय परिसूचकहरू आर्थिक स्थायित्व अनुकुल हुँदै गई निकासीमा भएको वृद्धि र पैठारीमा भएको, कमिले व्यापार घाटामा सुधार भइ सोधान्तर स्थिति वचत रहेको अवस्थामा कोभिड-१९ को महामारीका कारण विश्व अर्थतन्त्र नै प्रभावित हुन गई त्यसको असर नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि पर्न गई समग्र आर्थिक वृद्धि, कृषि, गैर कृषि क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि न्यून भइ अर्थतन्त्रको आकारमा समेत नकारात्मक प्रभाव रहन गएको छ । कोभिड-१९ नियन्त्रण रोकथाम तथा उपचारका लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरूले समग्र अर्थतन्त्र प्रभावित भएकाले यसबाट मूलुकको कृषि उद्योग यातायात पर्यटन होटल तथा रेष्टुरा निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार लगायत सेवा क्षेत्रमा थप नकारात्मक असर बढि परेको जसले गर्दा गरिवी र बेरोजगारीमा थप चाप देखिएको छ । यसर्थ कोभिड-१९ का कारणले धराशाही भएका यी क्षेत्रहरूलाई चलायमान बनाउन सरकारी, गैर सरकारी, वैकिङ्ग नीजी आदि समबद्ध निकायहरूले बेलैमा विभिन्न आर्थिक प्याकेज (व्याज मिनाहा, सहूलियत कर्जा, क्षतिपूर्तिको व्यवस्था, सेवाहरूको दस्तुर मिनाहा, ऋणको समय विस्तार करछुट, पूनर्कर्जाको व्यवस्था, निःशुल्क औषधी उपचार एवं भ्याक्सिनको व्यवस्था) आदिको माध्यमद्वारा कमजोर अवस्थामा रहेका अर्थतन्त्रका विभिन्न अवयवहरूलाई चलायमान बनाई समग्र अर्थतन्त्रलाई गतिशिल बनाउन सम्बन्धित निकायले ढिला गर्न हुँदैन ।

सन्दर्भ सामाग्री (References)

- ओझा, भोजराज (२०५६), सरकारी राजस्व वित्तिय प्रणाली तथा अन्तराष्ट्रिय व्यापार अर्थशास्त्र, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल सरकार (२०७६/०७७), बजेट वक्तव्य अर्थमन्त्रालय ।
- नेपाल सरकार (२०७७/०७८), बजेट वक्तव्य अर्थमन्त्रालय ।
- नेपाल सरकार (२०७६/०७७), बजेटको अर्धवार्षिक समिक्षा प्रतिवेदन अर्थमन्त्रालय ।
- लुइटेल्, चक्रपाणी (२०५४), सार्वजनिक वित्त वित्तिय प्रणाली र अन्तराष्ट्रिय व्यापार, काठमाण्डौ : आठराइ पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, नीलम कुमार (२०६७), सरकारी वित्त, वित्तिय प्रणाली र अन्तराष्ट्रिय व्यापार, अर्थशास्त्र, काठमाण्डौ : पैरवी प्रकाशन ।
- शर्मा, नील कुमार, र विष्ट बालगोविन्द (२०६५), सार्वजनिक अर्थशास्त्र, काठमाण्डौ : पैरवी प्रकाशन ।
- सुवेदी, खगेन्द्रराज (२०६७), सार्वजनिक वित्त वित्तिय प्रणाली र अन्तराष्ट्रिय व्यापार, काठमाण्डौ : के.पी.पुस्तक भण्डार ।
- सुवेदी, बालकृष्ण (२०५६), सरकारी वित्त वित्तिय व्यवस्था र अन्तराष्ट्रिय व्यापारको सिद्धान्त, काठमाण्डौ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- Dalton, H. (1978). *Principle of public finance*. Bombay: Allied Publishers
- D.C. Nigam, S.R. (1955), *Principle of public administration*.
- DeCock, M.H. (1974). *Central Banking, Crosby lock wood staples*.
- Taylor, P.E. (1974). *Economics of public finance*. New Delhi: Oxford and IBH.
- World Development Report*, (1989), World Bank, Washington.

गोरखा जिल्लाका मातृभाषाका शब्दहरूको व्यतिरेकी अध्ययन

यदु प्रसाद अधिकारी

उप-प्राध्यापक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : yedugorkha@gmail.com मोवाइल : +977-9846056397

सार

गोरखा जिल्लामा ६० जातजातिले २८ वटा मातृभाषा बोल्छन् भनेर तथ्याङ्कले देखाइए पनि हाल १६ वटा मात्र मातृभाषाको रूपमा बोलेको देखिन्छ, ती मध्ये कतिपयले मातृभाषा बोल्न छोडेका छन्। हाल भाषा आयोगले १३१ मातृभाषा बोल्छन् भनेर प्रमाणित गरेको छ। गोरखाको तिब्बतीयन् भाषालाई स्यार(चुम) कुताङ् (नुब्री) भाषा भनेर छुट्टै भाषा भनी प्रमाणित गरेको छ। नेपाली भाषा बाहेक १५ वटा जातजातिको मातृभाषाका शब्दहरूको व्यतिरेकी अध्ययन गर्दा सुन्तु शब्दलाई सबै भाषा भाषीहरूले भिन्नै शब्द प्रयोग गरिएको पाईयो। अरु शब्दहरूलाई दुई चार भाषाले समान रूपमा प्रयोग गरेको र अरु शब्दलाई फरक किसिमले शब्द उच्चारण गरिएको देखिन्छ।

मुख्य शब्दावली : च, नका, नकी, मे, लाक्पा, सुङ

विषय परिचय

भाषा मानवीय सञ्चारको प्रणाली हो। यो ज्ञान आर्जन, प्रयोग र मानवीय व्यवहारमा निर्भर रहन्छ। यो मानवीय विचार विनिमयको माध्यम पनि हो। मानवीय सामाजिक सम्पत्ति र यो वाक्प्रतीक र यादृच्छिक हुन्छ। यो हरेक भाषाका आफ्नै विशेषता हुन्छन्। सिर्जनशील, परिवर्तनशील र संस्कृतिको सञ्चरण पनि हो। भाषामा खुल्ला व्यवस्था पनि हुन्छ। नयाँ-नयाँ शब्द र प्रयोगलाई हरेक भाषाले महत्व दिएका हुन्छन्। भाषा, शब्द संस्कृतको भाष् धातुमा अ+आ प्रत्यय लागेर बनेको छ। अथवा भाष् धातुमा अङ्+टाप प्रत्यय लागेर बन्दछ। यसको अर्थ बोल्नु, विचार प्रकट गर्नु, भन्नु भन्ने अर्थ हुन्छ। भाषा आकार, इसारा, हिंडाइ, चेष्टा (अनुहार) बोलीले बुझिन्छ। यी मध्ये बोली नै प्रभावकारी मानिन्छ। भाषाका कथ्य र लेख्य रूप छन्।

सिद्धान्त

संसारका भाषिक व्यवस्थाको समानन्तर असमानताको प्रयोगको अध्ययन सन् १९४१ मा होर्फले शुरु गरेका हुन्। त्यसपछि फ्राइज, ल्याडो र बेन्ड्रस जस्ताले सैद्धान्तिक अध्ययन गरे। यसलाई प्रायोगिक भाषा विज्ञानको शाखा अन्तर्गत व्यतिरेकी विश्लेषण भने। मूलतः दोस्रो भाषा शिक्षणको क्षेत्रमा देखा परेका समानता र असमानताको विषय बनाउँदै भिन्नतालाई बढी जोड दिए। तुलनात्मक अध्ययनबाट अधि बढेको देखिन्छ। स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषामा रहेका वर्ण, रूप (शब्द), व्याकरण र आर्थिक एकाईको छनौट गरिन्छ। छनौट गरिएका भाषाका विशेषताको भिन्नतालाई मद्दत पुग्ने किसिमबाट असमानतालाई जोड दिँदै संकेतका माध्यमबाट लक्ष्य हासिल गर्न विभिन्न उपायहरू अपनाइन्छ। दोस्रो भाषा सिकाइका समस्याहरू पहिचान गरी पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न र शिक्षण विधि र सामग्रीको चयनमा यथेष्ट सहयोग पुग्दछ। यसमा अनुवादलाई पनि जोड दिएको हुन्छ (भुसाल, २०७१, पृ. ३७)। व्यतिरेकी विश्लेषणको लागि शब्दहरूलाई तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ।

भाषाका स्वरूप : कथ्य र लेख्य

संसारमा २०० भन्दा बढी देशहरू छन्। एसिया लगायत ७ वटा महादेश छन्। यी भू-भागमा बस्ने जनसमुदायहरूले आफ्नो मातृभाषा बोल्छन्। संसारभरि ७००० भन्दा बढी कथ्य भाषाहरू प्रचलित छन् भनी भाषा वैज्ञानिकहरूले उल्लेख

गरेका छन् । कथ्य भाषा प्राकृतिक भाषा हो । कतिपय कथ्य भाषाहरु लोपभइसकेका छन् भने कतिपय लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका छन् । नेपालमा १२३ मातृभाषाको प्रयोग नेपालीहरु गरेका छन् भनी २०६८ सालको जनगणनाले देखाएको छ । कतिपय मातृभाषाहरु लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका छन् । पुराना पुस्ताले आफ्नो मातृभाषा जाने पनि नयाँ पुस्ताले भने बलियो भाषाको प्रभाव, शिक्षा र रोजगारीको कारणले गर्दा आफ्नो मातृभाषा जान्दैनन् र पहिलो भाषाको रूपमा नयाँ बालबालिकाहरुले नेपाली भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ । तराई क्षेत्रमा भने कतिपयले आफ्नो मातृभाषा नजानी हिन्दी भाषा जानेका छन् भनी बताइएको छ ।

लेख्य भाषा कृतिम भाषा हो । संसारका धेरै भाषाहरु कथ्य रूपमा प्रचलित भए ती मध्ये कतिपय भाषाको स्वरूप समेत लोप भइसकेको छ भनी भाषा वैज्ञानिकहरुले उल्लेख गरेका छन् । कथ्य भाषालाई लेख्य रूपमा लिपिका माध्यमद्वारा उर्तान सकेमा भाषा सदैव जीवित रहन्छ । नेपालको प्राचीन बराम, चेपाङ र कुसुन्डा भाषालाई लिपिबद्ध गरेर संरक्षण गरिएको छ । हालसम्म भाषिक आयोगले २३ वटा भन्दा बढी लोपोन्मुख भाषालाई लिपिबद्ध गरेर संरक्षण गर्ने काम गरेको छ भनी जनाएको छ । नेपालका नेपाली, हिन्दी, संस्कृत, मैथिली, नेवारी, उर्दू आदि भाषाको लिपि छ । कतिपय भाषाको लिपि छैन । ती भाषाहरुलाई संरक्षण गर्नको लागि देवनागरिक लिपि अपनाइएको छ भने कतिपयलाई रोमन लिपिमा लेखेर संरक्षण गर्ने काम गरिएको छ ।

नेपालमा प्रचलित भाषिक परिवार

संसारमा भारोपेली भोट वर्मेली अफ्रिकाली आदि पन्ध्रभन्दा बढी भाषिक परिवार भएको कुरो भाषा वैज्ञानिकहरुले उल्लेख गरेका छन् । नेपालमा भारोपेली परिवारका ३८ भाषा (८१.९३) भोट वर्मेली परिवारका ८० भाषा (१७.६) आग्नेली परिवारका २ भाषा (०.१९ %) द्रवीण परिवारका १ भाषा (०.००४) र एकल भाषिक परिवारका १ भाषा कुसुन्डा (०%) बोलेको देखाइएको छ । सांकेतिक भाषाको पनि उल्लेख गरिएको छैन ।

नेपालमा प्रचलित भाषिक लिपि

नेपालमा देवनागरिक लिपि बढी प्रचलित छ । हाल आएर भाषा वैज्ञानिकहरुले १३ वटा लिपि उल्लेख गरेका छन् । ती निम्न छन् : देवनागरिक लिपि, रञ्जना लिपि, सिरिजंघा लिपि, तिरहुत लिपि, कैथी लिपि, सम्बोटा लिपि, तमहिक लिपि, अलचिही लिपि, रोम लिपि, गुरुमुखी लिपि, पशोअरविन लिपि, बंगला लिपि, अखा लिपि (गृष्म शाही लेखबाट) माथि उल्लेख गरिएको लिपिहरु शेर्पा भाषा, तामाङ भाषा, उर्दू, नेवारी, लिम्बू, मैथिली, भोजपुरी, लेप्चा आदि भाषा लेख्दा प्रयोग गरेको छन् भनिएको छ । विश्वविद्यालय तहमा यी लिपिका माध्यमबाट यी भाषा पढाइ लेखाइ भए पनि विद्यालय तहमा मातृभाषा पठनपाठन गराउँदा देवनागरिक लिपिबाट नै पठनपाठन र लेखाइ गराएको देखिन्छ । बौद्ध शिक्षा दिदा पनि सिरिजंघा लिपि (आम्ची) प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

गण्डकी प्रदेशमा ८८ वटा भाषाहरु बोल्ने गरेको कुरो देखाइएको छ । मातृभाषाको रूपमा नेपाली गुरुङ, थारु, मगर, कुमाल, दराई, घले/गुरुङ, थकाली, ल्होपा, छन्त्याल, भुजेल, बोटे, दुरा, तिब्बती, मुसलमान, बराम, मनाङ, लम्जुङ, ह्योल्मो आदि १८ वटा बोल्ने गरेको तथ्याङ्कमा देखाइएको छ । अरु भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा बोलिएको छ । सूचीकृत हुन बाँकी कुलाङ (चुमनुब्री, मनाङ, ग्याल्सुन्धो, नारसर्के आदि) अरु किसिमबाट नै सूचीकृत भएको प्रस्तुत गरिएको छ (अन्नपूर्ण पोष्ट, २०७५, मंसिर २१) ।

गोरखा जिल्लामा प्रचलित मातृभाषाहरु

नेपालमा ५ वटा भाषिक परिवारको भाषा बोलेको देखाइएको छ । गोरखा जिल्लामा ३ भाषिक परिवारको भाषा बोल्ने गरेको देखाइएको छ । एकल भाषिक परिवारको कुसुन्डा भाषा कुसुन्डा जातिले बोल्दैनन् । उनीहरुले नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्ने गर्दछन् । तिनीहरुको बसोबास गो.न.पा.१३ किलो मा छ । धेरै जन समुदायले नेपाली भाषा बोलेको तथ्याङ्कले देखाइएको छ । भारोपेली परिवारको भाषा नेपाली, उर्दू, कुमाल, बन्जिका, भोजपुरी,

मैथिली, हिन्दी, थारु, डोटेली, बंगाली, माझी, दराई, सस्कृत बोल्ने गरेको उल्लेख गरेपनि नेपाली बाहेक अरु भाषा माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग गरेको पनि देखिदैन। पुरानो पुस्ताले गाउँ घरमा बोले पनि नयाँ पुस्ताले भने नेपाली भाषा नै यस जिल्लामा प्रयोग गरेको देखिन्छ। भोट वर्मेली परिवारको गुरुङ, मगर, तामाङ, घले, नेवारी, चेपाङ, ह्योल्मो, राई, शेर्पा / भोटे (तिब्बतीयन) लिम्बू, सुनुवार, भूजेल, बराम भाषा बोल्छन् भनेर देखाएतापनि मातृभाषाका रूपमा भने बोल्ने क्रम घट्दै गएर पहिलो भाषाको क्रममा शहर बजारमा बस्ने बालबालिकाहरूले नेपाली भाषा बोलेको देखिन्छ। रा.ज.ग.२०६८, के.त.वि. यस जिल्लामा हाल आएर स्यार (चुम) नुब्री (कुताङ) भाषा भनी भाषा आयोगले प्रमाणित गरेको छ। यस जिल्लामा मुख्य रूपमा १६ वटा भाषा बोलेपनि २८ वटा मातृभाषा बोल्छन् भनी देखाइएको छ। स्यार र चुम भाषा तिब्बतीयन भाषाबाट विकसित भएका हुन्। व्यतिरेकी अध्ययनको लागि भाषिक परिवार र मातृभाषाको वर्गीकरण गरिएको छ।

संकलन गरिएका भाषाहरू नेपाली, गुरुङ, मगर, तामाङ, तिब्बतीयन (स्यार र कुताङ), घले/गुरुङ, बराम, चेपाङ, नेवार, चुरेते, तामाङ/गुरुङ (उप भाषिका), शेर्पा(ह्योल्मो), कुमाल, दराई, बोटे, माझी

माथि संकलन गरिएका मातृभाषाका शब्दहरू निम्न भाषिक परिवार भित्र पर्दछन्।

१.भारोपेली परिवार : नेपाली, कुमाल, दरै, माझी, चुरेटी

२.भोट हिमाली : गुरुङ, चेपाङ, मगर, घले (गुरुङ), गुरुङ तामाङ स्थानीय भाषा बराम चुमनुब्री (भोटिया भाषा तिब्बतीयन), ह्योल्मो (शेर्पा), नेवारी

३.एकल भाषिक परिवारका कुसुन्डा जात भएपनि उनीहरूले भाषा जान्दैनन्।

४.सांकेतिक भाषा बोल्नेहरू यस जिल्लामा बसोबास गर्दछन्। मनकामना बहिरा आवासीय मा.विमा पढाइ पनि हुन्छ। वक्ताहरूको संख्याहरू तथ्याङ्क कार्यहरू उल्लेख गरेको देखिदैन।

व्यतिरेकी शब्दहरू

शब्दहरूको समानता र गिन्नता
भात - माझी, चुरेते, नेपाली भाषामा भनिन्छ। गुरुङ/घले काङ, तामाङ कन, गुरुङ/तामाङ कान, थोरै उच्चारणमा फरक पाइन्छ।
तिउन - गुरुङ, घले/गुरुङ, चुमनुब्री, खु, भन्दछन् भने अरुमा फरक पाइन्छ।
नून - मगर, चुमनुब्री, बराम तीन भाषामा छ्छ भन्दछन्। दरै, माझी, चुरोटेमा नून नै भन्छन्।
पानी - गुरुङ, घले/गुरुङ, चुमनुब्री क्यू भन्दछन् अरुमा फरक पाइन्छ।
ढुङ्गा - गुरुङ, तामाङ यूमा थोरै फरक यूम्बा ह्योल्मो, शेर्पा र नेवारले ल्हो भन्दछन्।
माटो - गुरुङ, तामाङ गुरुङ / तामाङ उप भाषिका घले गुरुङ ह्योल्मो ५ वटा भाषामा स भनिन्छ। चेपाङ र चुमनुब्रीमा सा भनिन्छ।
दाउरा - तामाङ, गुरुङ/तामाङ, चेपाङ मगर, ह्योल्मो, चुमनुब्री, बराम ७ वटा भाषामा सिङ भनिन्छ अरुमा फरक पाइन्छ।
खुट्टा - गुरुङ, गुरुङ/तामाङ २ वटा भाषामा पले भनिन्छ। घले /गुरुङ, चुमनुब्री २ वटामा तोप भनिन्छ।
हात- ह्योल्मो, चुमनुब्री २ वटा भाषामा लाक्पा भनिन्छ। दरै, चुरोटे, कुमाल, माझी भाषामा हात नै भन्छन्।
मुख - तामाङ, गुरुङ/तामाङ २ वटा भाषामा सुङ भन्दछन्।
टाउको र कपाल - सबै भाषामा फरक पाइन्छ। चुरोटे, कुमाल मा टाउको र कपाल भनिन्छ।
ढेडो - दरै, मगर, माझी, नेवार, चुरोटे ५ भाषामा ढेडो भन्छन् भने अरुमा फरक छ।
खाऊ - घले/गुरुङ, चुमनुब्री भाषामा च भन्छन्।

आलु - गुरुङ/तामाङ, चेपाङ, दरै, मगर, नेवार, माझी, चुरोटे, बराम ढ वटा भाषामा आलु नै भन्दछन् ।
धान - दरै, माझी, चुरोटे बाहेक अरुले भिन्दै भन्दछन् ।
मकै - नेवार लाउचा, ह्योल्मो मगी अरु सबै १३ वटा भाषामा मकै नै भन्दछन् ।
कोदो - चेपाङ, चुरोटे बाहेक सबैले फरक भनेको पाइयो ।
जाऊ - चेपाङ, चुरोटे बाहेक सबैले फरक भनेको पाइयो ।
आऊ - तामाङ, गुरुङ/तामाङ खो र अरुले फरक भनेको पाइयो ।
बस -सबैले भाषामा फरक भएको पाइन्छ ।
भैसी- तामाङ, गुरुङ/तामाङ, ह्योल्मो र चुमनुब्री ४ वटा भाषामा भै भनेको पाइयो । माझी चुरोटेमा भैसी भनेको पाइयो ।
गाई - तामाङ, गुरुङ/तामाङ, मे चेपाङ, माझी, कुमाल र चुरोटेले गाई नै भनेको पाइयो ।
गोरु - ह्योल्मो र चुमनुब्री भाषामा लडवो/लडगो चेपाङ, माझी, कुमाल र चुरोटेले गोरु नै भनेको पाइयो ।
लौरो - गुरुङ/तामाङ, घले/गुरुङ विर्ग र ह्योल्मो चुमनुब्रीमा थोरै फरक भेर्का/भिर्क भनेको पाइयो ।
घर - चेपाङ घले/गुरुङ, चुमनुब्रीमा किम र ह्योल्मो र चुमनुब्रीमा खिम भनेको नि पाइयो ।
कुखुरा - गुरुङ, गुरुङ/तामाङ नका, अरुमा फरक छ ।
कुकुर - तामाङ, गुरुङ/तामाङ नकि भनेको पाइयो अरु भाषामा कुकुर नै भनेको पाइयो ।
रक्सी - चेपाङ, मगर, चुरोटे, बराम, कुमाल भाषामा रक्सी नै भनेको पाइयो । अरुमा फरक छ ।
भेडो - गुरुङ, गुरुङ/तामाङ क्यू, र अरु भाषामा फरक भनेको पाइयो । नेपाली कुमाल, दरै, माझी, चुरोटेमा भेडा नै भनिन्छ ।
सुत्तु - सबै भाषामा फरक पाइयो ।
जुत्ता - ११ वटा भाषामा जुत्ता भन्दछ भने चुमनुब्री, ह्योल्मो, घले/गुरुङ, नेवारीमा फरक भनेको पाइयो ।

३२ वटा शब्द, १६ वटा मातृभाषाबाट संकलन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

माथिको तालिकामा घले/गुरुङको स्थानीय भाषा गोरखाको सौरपानी, स्वारा, बारपाक, बारपाक सुलिकोट गाउँपालिका र धार्चे गाउँ पालिकाका सबै वडा र चुमनुब्री गाउँपालिकाको सिर्दिबास थोरै फरक बिहीमा बोल्दछन् । गुरुङ/तामाङ भाषा मान्चु, केरौजा र काशी गाउँका बासिन्दाहरूले बोल्ने भएकोले त्यो भाषालाई गुरुङ /तामाङ उप भाषिका भनिएको हो । नेपालमा १४ भाषा १ प्रतिशत भन्दा बढी जनसमुदायले मातृभाषाको रूपमा बोलेको पाइन्छ । १० हजार भन्दा बढीले बोल्ने मातृभाषा ४९ वटा देखिन्छ । १३ भाषा १०० भन्दा कमले बोलेको देखिन्छ । ती मध्ये नागमिज १०, कुसुण्डा २८ र कुकी २९ आदि के.त.वि. २०६८ ले देखाएको छ ।

निष्कर्ष

गोरखा जिल्लामा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूले परापूर्वकाल देखि नै आफ्नो मातृभाषा बोलेको देखिन्छ । समयको अन्तरालमा शिक्षा, यातायात, संचार र रोजगारको वृद्धि भएको हुनाले टाढा टाढा सम्म गोरखालीहरूको सम्पर्क बढेको देखिन्छ । नयाँ पुस्ताले मातृभाषा प्रयोग गरेको देखिदैन । पहिलो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ । चेपाङ, गुरुङ/घले, तामाङ, शेर्पा, भोटे लामा र दुर्गमका गुरुङ जातिले आफ्नो मातृभाषा बोलेको देखिन्छ । नेवार, मगर, गुरुङ (पश्चिमी क्षेत्र) जातिले भने नेपाली भाषा नै प्रयोग गरेको नै देखिन्छ । गण्डकी, भीमसेन, शहीद लखन गाउँ पालिकाका मगर समुदायले अलि अलि मगर भाषा प्रयोग गरेको देखिन्छ । माथिका नेपाली बाहेक १५ वटा जातिले प्रयोग गर्ने शब्दहरूलाई नमूनाका रूपमा देखाइएको छ । भारुपेली परिवार बाहेक भोट हिमाली खलकको शब्दहरू प्रायशः मिलेको

देखियो । माथिका शब्दहरु ६० वर्ष भन्दा माथिका मातृभाषाका व्यक्तिहरुलाई सम्पर्क गरेर ल्याइएको हो । यी भाषाहरुलाई राज्यले संरक्षण नगरेमा अबको २०० वर्षमा चुमनुव्रीको भोटिया (चुमनुव्री भाषा बाहेक) लोप हुने अवस्थामा देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

भुसाल, केशव (२०७१), *भाषा विज्ञान*, कीर्तिपुर, काठमाण्डौं : सनलाईट पब्लिकेसन ।

लम्साल, रामचन्द्र, गौतम, वासुदेव, र अधिकारी, गणेश (२०६८), *सामान्य भाषा विज्ञान*, वागवजार, काठमाण्डौं : भुँडी पुराण प्रकाशन ।

भलिबल खेलमा आक्रमण सीपको प्रयोग

(USE OF ATTACK SKILL IN VOLLEYBALL GAME)

राज कुमार श्रेष्ठ
उप-प्राध्यापक
गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : rajkumar.shrestha@gc.tu.edu.np मोबाइल: +977-9856041493

सार (Abstract)

भलिबल खेल एक लोकप्रिय खेल हो । यसका आधारभूत सीपहरूको क्षमतामा वृद्धि नगरी कुशल खेलाडी बन्न सकिदैन । विभिन्न सीपहरू मध्ये आक्रमण सीप भलिबल खेलमा जीत हासिल गराउन अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिन्छ । यसको उपयुक्त ज्ञान, अभ्यास र खेलमा भरपुर प्रयोग गर्न सकिएन भने खेलमा हार हुने संभावना बढी हुन्छ । तसर्थ भलिबल खेलका पारखीहरूलाई भलिबल खेलमा सधैँ विजयी बन्न आक्रमण सीपको क्षमताको वृद्धि र विकास गराउने उद्देश्यले आक्रमण सीप परिचय, यसका चरणहरू, प्रकारहरूलाई अध्ययनको मुख्य विषय बनाई लेखलाई केन्द्रित गरिएको छ ।

मुख्य शब्दावली (Keywords): आक्रमण, खेल पद्धति, रणनीति, रक्षात्मक, सहकार्य प्रणाली

परिचय (Introduction)

भलिबल विश्वव्यापी रूपमा रमाइलो र भरपुर आनन्द लिने एक Indoor तथा Outdoor game भित्र पर्ने खेल हो । भलिबल खेलमा जालिभन्दा माथिबाट बललाई विपक्षीको मैदानमा प्रहार गर्ने कला अथवा क्रियालाई आक्रमण (Attack) भनिन्छ । यस खेललाई अझ बढि रोचक र दर्शक सामु मनमोहक बनाउने अत्यन्तै महत्वपूर्ण सीप आक्रमण सीप (Attack skill) हो । यो सीपको प्रयोगले दर्शक तथा स्वयं खेलाडीहरूको लागि पनि उत्तेजनात्मक कौतुहलता जगाई चरम आनन्दको अनुभूति दिलाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । भट्ट हेर्दा आक्रमण अर्थात Spike गर्न सहज देखिन्छ तर वास्तवमा ज्यादै कठिन तथा जटिल कार्य हो । आक्रमण गर्ने खेलाडीमा निर्धारित मापदण्ड पूरा भए पनि आक्रमण गर्न दिइने पासको गुणात्मकताले आक्रमणको प्रभावकारितालाई प्रभाव पार्ने कुरा भने नकार्न सकिदैन । तर खेलाडीको शारीरिक क्षमता, द्रुत भारवहन क्षमता, हावामा उफ्रेर तैरने क्षमता तथा परिस्थितिजन्य वातावरणको विश्लेषण गर्न सक्ने क्षमता, लचकता, मानसिक सन्तुलन भएमा भलिबल खेलमा आक्रमण सीपको प्रयोग गर्न सफल हुन्छ । आक्रमण गर्न जाने सहकर्मी Spiker हरूको संख्या, स्थान, पास र विश्वासनियतालाई मध्य नजर गरी आफ्नो उच्चतम सीपको कलात्मक प्रदर्शन गरी नतिजालाई आफ्नो पक्षमा पार्न हरतरहले प्रयत्नशील रहनुपर्दछ । आक्रमण सीपको विकास सामुहिक समायोजनद्वारा अधिक स्थानको प्रयोग गरी Attack/Spike को प्रयोग, विविध किसिमका Attack/spike का प्रकृया तथा प्रकारहरू प्रयोग गरिन्छ । यसलाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ ।

8. आक्रमणका चरण वा प्रकृया (Phase or Process of Attack) :

यस सीपको दक्षतापूर्ण प्रदर्शनका लागि स्पाइक गर्ने खेलाडीले निम्न लिखित प्रक्रियागत चरणको अभ्यास र अनुसरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- क) थालनी अवस्था (Approach Phase)
- ख) उफ्रेने अवस्था (Take off Phase)
- ग) हिर्काउने अवस्था (Hitting Phase)
- घ) भर्ने अवस्था (Landing Phase)

क) थालनी अवस्था (Approach Phase)

प्रारम्भिक कदम बाहेक Spike गर्ने खेलाडीले सामान्यतया २ कदम अथवा त्यसभन्दा कम कदमबाट नै उफ्रने क्रिया सुरु गर्दछ। २ स्टेपमा Spike गर्ने खेलाडीले अगाडी दाँया खुट्टा राखी बाँया खुट्टाले छोटो कदम लिएपछि अन्तमा दाँया खुट्टाले लामो दुरी तय गरी उफ्रेमा धेरै उँचाईसम्म पुग्न सकिन्छ। बाँया हात चलने खेलाडीका लागि यो क्रम ठीक विपरित हुन्छ।

ख) उफ्रने अवस्था (Take off Phase)

दाँया खुट्टाको लामो कदमपछि बाँया खुट्टालाईसँगै लागि हातलाई Swing गरी दाँया खुट्टाको अधिक शक्ति प्रयोग गरी उफ्रनुपर्छ। उफ्रने वेलामा कुमलाई खुकुलो पारी लचकदार बनाउनु पर्दछ। पेटको मांसपेशीलाई तन्काई शरीरलाई पछाडिपट्टी Arch बनाई हातलाई माथि तन्काउनुपर्दछ। यो अवस्थामा हिकाउने हातलाई बाँयाहात भन्दा पछाडि लानुका साथै टाउकोको पछाडिको भाग माथितिर खुम्च्याउनु पर्दछ। बललाई हिकाउने (Spike) हातको हत्केलालाई फकाई बललाई हिकाउन तन्तयार हुनुपर्दछ।

ग) हिकाउने अवस्था (Hitting Phase)

उफ्रे शरीरलाई Arch बनाउदै हात तन्काइसकेपछि बललाई निधारको अगाडि पारेर हत्केलाले बलको माथिल्लो भागमा प्रहार गरी औलाले अगाडि तर्फ भट्टका दिनुपर्छ। बल हत्केला र औलामा स्पर्स गरेपछि नाडीलाई खुकुलो पारी अगाडि तर्फ घुम्दछ भने शरीरलाई थोरै अगाडितर्फ Arch बनाई दाँयाहात अगाडी तर्फ बल हानेको दिशातर्फबाट तल भर्दछ। बल Spike गर्ने अवस्थामा कुहिनो कुम भन्दा माथि उठेको हुन्छ।

प्रभावकारी गतिशिल चाल र उफ्राइको अवस्था सबै प्रकारका स्पाइकहरुमा समान भएतापनि प्रहारको अवस्था आक्रमणका विविध प्रकार अनुसार केही फरक हुने हुनाले Hitting Phase लाई Types of spikes मा व्याख्या गरिएको छ।

घ) ढल्ने अवस्था (Landing Phase)

Spike गरिसकेपछि स्वचालित रूपमा ढाड अलिक अगाडि तर्फ झुकेको हुन्छ र खुट्टाको गति पनि अगाडि तर्फ हुन्छ। उफ्रे ढल्ने वेलामा दुवै खुट्टासँगै भारी दुवै पैतालाको अगाडिको भाग (Toe) ले टेकेर तथा घुडा खुम्चाई शरीरको भार लाई नियन्त्रण गरी सन्तुलन कायम गर्नुपर्दछ। दुवै खुट्टाले एकसाथ जमिनमा नटेकी एउटा खुट्टाले मात्र लामो समयसम्म Land गरेमा पछि गएर Spinal column मा नजिकै ढल्ने प्रयास गर्नुपर्दछ। वीचको रेखाको नजिक अथवा जालीको नजिक ढल्नुपर्दा एउटा खुट्टाले मात्र टेक्न बाध्य भइरहन्छ, जो हानीकारक हुन्छ।

५. आक्रमण/प्रहारका प्रकारहरू (Types of Attack/Spike) :

प्रहार गरिने कला, शारीरिक गति र प्रहार दिशाका आधारमा Spike लाई मुख्यतया निम्न लिखित समूहमा वर्गिकरण गरिएको हुन्छ :

- क) सिधा आक्रमण/प्रहार (Straight Attack/Spike)
- ख) घुमेर आक्रमण/प्रहार (Turning Attack/Spike)
- ग) नाडीद्वारा आक्रमण/प्रहार (Wrist Attack/Spike)
- घ) चक्रात्मक वा अंकुसे आक्रमण/प्रहार (Round Arm or Hook Attack/Spike)
- ङ) भुक्काउने आक्रमण/प्रहार (Feint or Covered Attack/Spike)

क) सिधा आक्रमण/प्रहार (Straight Attack/Spike)

पेट, कुम (Shoulder) र पाखुरा (Arm) का जोर्नी र मांसपेशीहरुको समानुपातिक समन्वयबाट गरिने शक्तिशाली

प्रहारलाई सिधा प्रहार Straight smash भनिन्छ। प्रतियोगितामा यसको अधिकतम प्रयोग हुन्छ। यसमा, आक्रमण गर्ने खेलाडी आफ्नो गतिलाई पूर्ण रूपमा परिचालित गरी जाली भन्दा धेरै माथिबाट बललाई प्रहार गर्दछ।

ख) घुमेर आक्रमण/प्रहार (Turning Attack/Spike)

बललाई Spike गर्नका लागि निश्चित स्थानमा पुगेर उफ्रने क्रिया गर्ने अवस्थामा विस्तारै कुमलाई घुमाएर उफ्रेपछि शरीरलाई पनि त्यैतिर घुमाएर प्रहार गर्ने तरिकालाई Turn Spike भनिन्छ। विपक्षि तर्फको रक्षात्मक (Blocker) खेलाडीलाई भुक्त्याएर बललाई प्रहार गरी अंक आर्जित गर्न यस्तो Spike को भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ।

ग) नाडीद्वारा आक्रमण/प्रहार (Wrist Attack/Spike)

शरीरलाई पूर्ण गति प्रदान गरी विपक्षीलाई आश्चर्य पार्दै उफ्रेपछि हातलाई सोही अवस्थामा रोकेर उपयुक्त खाली ठाउँ हेरेर विपक्षी मैदानको दायाँ, बायाँ अथवा पछाडी नाडी घुमाएर गरिने आक्रमणलाई Wrist hits spike भनिन्छ। यस किसिमको आक्रमणलाई विपक्षी तर्फका Blocker हरूले निश्तेज पार्न ज्यादै कठिन हुन्छ। तसर्थ विपक्षीको तर्फको खाली क्षेत्र वा कमजोर क्षेत्र भएको स्थानमा यस्तो किसिमको Spike द्वारा गरिएको आक्रमण ज्यादै प्रभावकारी हुन्छ।

घ) चक्रात्मक वा अंकुसे आक्रमण/प्रहार (Round Arm or Hook Attack/Spike)

जालीको समानान्तर भई एक अथवा दुवै खुट्टाको भरले उफ्रेर हातलाई आधा अथवा पूरै जालीको विपरीत तर्फबाट सर्कल बनाई शरीरमा हल्का घुमावका साथ बललाई प्रहार गर्ने तरिकालाई Round arm or hook spike भनिन्छ। सन् १९६० को दशकमा यो Spike बढी प्रचलित थियो तर अहिले कम प्रचलनमा छ। यस्तो प्रकारको Spike लाई Block गर्न कठिन पर्दछ। किनकी यसरी गरिने Spike को समयलाई एकिन गरी Block गर्ने समय मिलाउन ज्यादै कठिन हुन्छ। बायाँ हात चल्ने Spiker का लागि दायाँ हात चल्ने Spiker को ठीक विपरीत गति हुन्छ।

ङ) भुक्त्याउने आक्रमण/प्रहार (Feint or Covered Attack/Spike)

आक्रमण गर्ने खेलाडी Spike गर्न उफ्रिसकेपछि प्रहार गर्ने अन्तिम अवस्थामा हत्केला अथवा औलाको प्रयोग गरी बललाई शक्तिशाली प्रहार नगरी भुक्त्याउने किसिमले आक्रमण गर्नुलाई Feint or Covered Spike भनिन्छ। विपक्षीको क्षेत्र रक्षणमा असन्तुलन भएको खण्डमा र ब्लक गर्ने प्रतिद्वन्दी शक्तिशाली भएको खण्डमा यस्तो Spike को प्रयोग गरिन्छ। यस किसिमको Spike गर्दा नाडी स्थिर हुन्छ। विपक्षीको खाली क्षेत्रमा प्रायः जसो यस किसिमको प्रहार गरिन्छ। आक्रमण गर्ने धेरै तौर तरिका भएपनि यी सबैमा प्रहारका अवस्थाहरु केही समान छन् ती हुन् :-

क) छिटो, छरितो, निरन्तर उफ्राइको क्रिया र हान्ने गतिको क्रियामा निरन्तर रहन्छ।

ख) आक्रमण गर्न उफ्रेपछि हातलाई सकेसम्म माथि तन्काएर बललाई अधिकतम माथिबाट प्रहार गर्ने गरिन्छ।

ग) आक्रमणका लागि उफ्रिसकेपछि बललाई प्रहार नगर्ने हात प्रहार गर्ने हात भन्दा अलिकति खुम्चिएर अगाडि रहेको हुन्छ।

घ) Spike गरिसकेपछि जमिनमा भनै क्रममा ढाड अलिकति अगाडितर्फ भुकेको हुन्छ। खेलाडीका खुट्टाहरु अग्रगतिमा भई पञ्जाले जमिनमा टेकेर घुँडालाई अलिकति खुम्च्याएर शारीरिक सन्तुलन कायम गरिन्छ। एउटा खुट्टाले मात्र लगातार अवतरण (Landing) गरेको खण्डमा ढाडमा खराबी आउन सक्ने हुनाले सकेसम्म दुवै खुट्टाले अवतरण (Landing) गर्नुपर्दछ। उफ्रेको ठाउबाट भर्ने ठाउँको दूरी लगभग २० देखि ३० से.मि. को फरक भएमा उपयुक्त हुन्छ। बल प्रहार गर्दा निम्न पक्षले खेलाडीलाई प्रभाव पारेको हुन्छ।

अ) Spike गर्ने खेलाडीलाई दिइएको पासको गुणात्मकता,

आ) Block गर्ने खेलाडीको Blocking क्षमता एवं संख्यात्मक स्थानान्तरण,

ई) विपक्षीको रक्षात्मक रणनीति, Team Formation एवं अवस्था अनुरूप सबल तथा कमजोर पक्षको व्यवस्थापन

इ) Spike गर्ने खेलाडि स्वयंको शारीरिक अवस्था,

उ) प्रतिष्पर्धाको उत्तेजनात्मक अवस्था, विपक्षि तथा आफ्नो टिमको अंक तालिका एवं खेल अवस्था,

६. आक्रमण (Attack/Spike) गर्ने खेलाडीले ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

प्रतियोगिता अथवा प्रतिस्पर्धाको क्रममा गरिएका क्रमवद्ध गतिविधिहरूको मुख्य उद्देश्य नै सफल आक्रमणको तयारी गर्नु भएको हुनाले यी क्रियाहरूलाई मानव शरीरको अङ्गका रूपमा लिई आक्रमण (Spike) लाई शरीरको रूपमा तुलना गर्न सकिन्छ। अङ्ग अङ्गहरूको समायोजन नै शरीर हो र यो नै पूर्णता हो। त्यसैले भलिबल खेलमा आक्रमणको प्रभावका रीता नै अङ्ग आर्जित गर्ने एक मात्र उपाय हो त्यसका लागि आक्रमण पूर्व गरिएका क्रमहरूको निपूर्णतामा विशेष जोड दिनु पर्दछ। परिग्रहण गरिने सर्भिस र विपक्षीबाट Spike गरिएको बललाई उठाउँदाको अवस्थालाई ध्यान दिनु पर्दछ। उक्त अवस्थाले आफ्नो स्थान निर्धारण गर्नमा मद्दत पुऱ्याउँछ। Setter ले दिएको पासलाई आक्रमण गर्ने समय मात्र २ - ३ सेकेण्डको हुन्छ। हावामा उक्त छोटो समयमा धेरै कुरामा ध्यान दिन ज्यादै कठिन हुन्छ। त्यसैले Spike गर्नु पूर्व नै सबै कुराको अध्ययन गरी योजना बनाउनु पर्दछ। पास दिइएको बलको उचाइ, गति एवं दुरीको अवलोकन, विपक्षीहरूको रक्षात्मक मैदानी रणनीति संयोजन (Combination) प्रणाली, विपक्षी टिमको संरचना (Composition), Setter को स्थान, आदिको अवलोकन तथा मुल्यांकन गरी आक्रमण सफल बनाउने उपायको खोजि गर्नु पर्दछ। विश्वस्तरका उत्कृष्ट खेलाडीहरूले आक्रमणका लागि उफ्रेको अवस्थामा नै बलक गर्ने खेलाडीको हातको गतिविधि, विपक्षीको कमजोर रक्षात्मक स्थान एवं उक्त अवस्थामा आफूले गर्नुपर्ने रणनीतिलाई तुरुन्तै अवलम्बन गर्न सक्दछन्।

Spike सम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त

- अ) आक्रमण गर्ने खेलाडी कुनै एक आक्रामक सीपमा निपूर्ण हुनु पर्दछ।
- आ) पास गरिएको बल जाली भन्दा टाढा बाहिर भएमा उक्त बललाई Side Line तर्फ प्रहार गर्नु पर्दछ।
- ई) पहिलो पासमा नै आक्रमणका लागि लामो पास आएको खण्डमा आफ्नो अनुकूल नभएमा तेस्रो Spiker लाई पास दिनु पर्दछ।
- इ) Spiker ले जहिले पनि Block गर्ने विपक्षी खेलाडीलाई छल्नु पर्दछ। यस्तो सम्भव नभएमा Block माथिबाट विपक्षीको पछाडीको मैदानमा प्रहार गर्नुपर्दछ।
- उ) एकै दिशा तर्फ र एकै किसिमको प्रहार गरिरहनु हुदैन। Spike को विविधता भएको खण्डमा विपक्षीलाई अप्ठ्यारो पर्दछ।
- ऊ) Block गरेको बल जाली माथि उठेको खण्डमा पुनः मध्यम गतिमा प्रहार गर्नुपर्दछ।
- ऋ) Block गर्ने खेलाडीको हातमा बललाई फाल्नु प्रभावकारी हुदैन।
- ए) जालीको माथि जालीभन्दा धेरै नजिक पास आएको खण्डमा त्यसलाई प्रहार गर्न कठिन पर्ने हुनाले एक हातले बललाई धकेल्नु पर्दछ। त्यसो गरेको खण्डमा Block गर्ने खेलाडीले Block गरेपछि पुनः हिरकाएमा उसैको गल्ती हुने हुनाले आफूलाई फाइदा हुन्छ।
- ऐ) Spike गरिरहँदा प्रभावकारी नभएमा कुनै बेला कमजोर स्थानमा बललाई Placing गर्नु उपयुक्त हुन्छ। खेलाडीहरूको शारीरिक संरचना, प्रदर्शन क्षमता, खेलका नियमहरूको परिवर्तन र परिमार्जन एवं वैज्ञानिक प्रशिक्षणका कारण खेल पद्धति तथा प्रणाली आ-आफ्नै प्रकारले निर्धारण तथा प्रयोग गरेको पाइन्छ। खेलाडीको उफ्राइ र उचाइको वृद्धिले गर्दा आजको अवस्थामा भलिबल खेल अचम्मको भएको छ। विपक्षीतर्फ गरिएको प्रहार सफल भएमा अंक आर्जित हुने हुनाले हाल भलिबल खेल आक्रमण प्रधान भएको छ। युरोपियन र अमेरिकन खेलाडीहरूको उचाइका कारण शक्तिशाली खेल (Power Play) पद्धतिको विकास भएको छ भने एसियाका खेलाडीहरूको उचाइको कमिका कारण सहकार्य प्रणाली (Combination system) को विकास भएको पाइन्छ। आक्रमणलाई प्रभावकारी बनाउन जापानद्वारा नयाँ नयाँ पद्धतिको विकास गर्ने क्रममा ९ मिटर को जालीलाई ९ भागमा विभाजन गरी ९ प्रकारको पासमा Spike गर्ने प्रणालीको सूत्रपात भएको छ। ती निम्न लिखित छन् :

i) A quick	ii) B Quick	iii) C Quick	iv) D Quick
v) Open Spike	vi) Semi Spike	viii) Center Semi Spike	
viii) Back Semi Spike	ix) Back Open Spike		

खेल पद्धति, प्रणाली एवं यिनीहरूको प्रभावकारी साधनको साध्य नै आक्रमण भएको हुनाले आक्रमण (Attack /

Spike) लाई भलिबलको पूर्णताका रूपमा लिइन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री (References)

- भा, अशोक कुमार (२०५९), *खेलकृद तथा क्रीडा संस्थापन*, भोटाहिटी, काठमाण्डौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
- वरुवाल, हुम बहादुर र अन्य (२०७२), *शारीरिक शिक्षाको आधारहरु*, पुतलीसडक, काठमाण्डौं: पिनाकल पब्लिकेशन प्रा.लि. ।
- शेरचन, लोकेन्द्र (२०७२), *शारीरिक शिक्षाको आधारहरु*, कीर्तिपुर , काठमाण्डौं: क्वेष्ट पब्लिकेशन प्रा.लि. ।
- Coy, R. H. (1994). *Teaching Volleyball*. Delhi : Surjeet Publication.
- Goel, R. G. (1992). *Encyclopedia of Sports and Games*. New Delhi: Surjeet Publication.
- Maharjan, R. K. (2008). *Foundations of Physical Education*. Kritipur, Kathmandu : Sunlight Publication.
- Sherchan, L. (2008). *Foundations of Physical Education and Sports*. Bhotahiti, Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.

गोरखा नगरपालिकामा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको सन्दर्भ तथा यसको उपयोग सम्बन्धी एक अध्ययन

ठाकुर प्रसाद खनाल

शिक्षक सहायक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : thakur.khanal@gc.tu.edu.np मोवाइल: +977-9846068655

सार

स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्न स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गर्ने गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका तयार पारेको छ । उक्त निर्देशिकामा उल्लेख भए बमोजिम स्थानीय स्रोत र साधनको उचित प्रयोग गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न विद्यालय, स्रोत व्यक्ति र जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई जिम्मेवारी दिइएपनि स्रोत केन्द्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालयले प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउन सकेको देखिदैन भने हालको सन्दर्भमा त जिल्ला शिक्षा कार्यालय समन्वय एकाइका रुपमा रुपान्तरित समेत भइसकेको छ । विद्यालयहरूले पनि स्थानीय विविधतालाई समेट्ने गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोगमा चासो दिएको देखिएन । स्थानीय विषय/भाषाको पाठ्यक्रममा पनि छनौट गरिएको सबै विद्यालयहरूले अंग्रेजी विषय समावेश गरी अध्यापन गराएको पाइयो । स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता र महत्वबारे स्रोत व्यक्ति, प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूलाई तालिम, सेमिनार तथा गोष्ठीहरू आयोजना गरी थप जागरुप गराई स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन पक्षलाई मजबुत् पार्नुपर्ने देखिन्छ ।

मुख्य शब्दावली : पाठ्यक्रम, विकेन्द्रीकरण, मातृभाषासरोकारवाला, समाजसेवी

परिचय

देशको राष्ट्रिय परिवेश र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा आएको परिवर्तन समेतलाई दृष्टिगत गरी प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४८ मा समसामयिक परिमार्जन गरी प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ लागू गरिएको छ । विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरू आयोजना तथा परियोजनाका दस्तावेजहरूले समेत पाठ्यक्रमले स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्न नसकेको तर्फ इङ्गित गरेको पाइन्छ । यी परिवेशमा परिमार्जित यस पाठ्यक्रमले केन्द्रमा निर्माण गरिएको पाठ्यक्रमको सबै अंश स्थानीय तहमा हुबहु लागू हुन नसक्ने कुरालाई हृदयङ्गम गरी स्थानीय तहबाट पनि केही अंशको पाठ्यक्रम निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयन हुनुपर्ने कुरालाई स्वीकारेको छ । यसैगरी पाठ्यक्रमको परिमार्जित अवधारणा अनुसार केन्द्रबाट निर्माण हुने पाठ्यक्रमले स्थानीय परिवेशलाई समेट्न नसक्ने कुरालाई स्वीकार गरी स्थानीय तहमा पनि पाठ्यक्रम निर्माण हुनुपर्ने सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको छ । त्यस्तै गरी शैक्षिक विकेन्द्रिकरणको अवधारणा अर्न्तगत पाठ्यक्रम सुधार पद्धति पनि स्थानीय आवश्यकतालाई समेट्ने गरी स्थानीय निकायलाई नै स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोग गर्ने अवसर सिर्जना गरेर शिक्षामा सुधार गर्न सकिन्छ (स्थानीय पाठ्यक्रम, २०६४, पृ. १) ।

यसरी शैक्षिक विकेन्द्रिकरणको अवधारणा अर्न्तगत स्थानीय रुपमा भएको स्रोत र साधनहरूको प्रयोगद्वारा स्थानीय मुल्यमान्यता, धार्मिक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलका बारेमा सूचना र जानकारी प्रदान गर्ने, स्थानीय कलाकौशल व्यवसाय, महत्वपूर्ण चाडपर्व, उद्योग, पर्यटकीय स्थलहरू, प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको जानकारी प्रदान गर्ने र संरक्षण गर्ने साथै स्थानीय भाषा भाषीहरूको संरक्षण र जर्गेना गर्ने ज्ञान र सीप प्रदान गर्नु नै स्थानीय पाठ्यक्रमको मुख्य लक्ष्य हो ।

नेपाल जस्तो विविधताले भरिएको देश जहाँ सामाजिक, भौगोलिक, आर्थिक पक्षका साथै चालचलन, रितिरिवाज, परम्परा मुल्यमान्यता र संस्कृति समेत फरक भएको अवस्थामा केन्द्रबाट लादिएको वा निर्देशित गरिएको पाठ्यक्रम ढाँचाले माथि उल्लिखित सम्पूर्ण पक्षको विकास, सम्बर्द्धन र संरक्षण सम्भव नहुने भएकाले स्थानीय तहका प्रतिनिधि, स्थानीय

तहका गैरसरकारी सस्थाका प्रतिनिधि, बुद्धिजीवि, उद्योगपति, व्यापारी, रोजगारदाता, अभिभावक, शिक्षक, श्रोतव्यक्ति, समाजसेवी सामाजिक कार्यकर्ता र सरकारी निकायका प्रतिनिधिहरूको सुभावा र सल्लाहमा उनीहरूले महसुस गरेको अवश्यकताहरू पहिचान गरी उनीहरूको सहयोगमा कार्यान्वयनमा ल्याउदा सिकाइमा प्रभावकारिता आउनुका साथै सिप र श्रममा समेत उचित प्रयोग भइ व्यवहारिक ज्ञान प्राप्त हुन जाने भएकोले स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रावधानका वारेमा गरिएको व्यवस्था, प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ मा राखिएको विषयहरू मध्ये सामाजिक अध्ययन सिर्जनात्मक कला तथा शारीरिक शिक्षा विषयको ८० प्रतिशत केन्द्रले २० प्रतिशत स्थानीय तहले निर्माण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । भने मातृभाषा र स्थानीय विषयको पुरै पाठ्यक्रम स्थानीय तहबाट निर्माण गर्नुपर्ने भन्ने भएवाट प्राथमिक तहमा सिफारिस गरिएको कुल पाठ्यक्रमको २० प्रतिशत अंश स्थानीय पाठ्यक्रमले समेटेको पाइन्छ । प्रायः बहुभाषिक हाम्रो सामाजिक परिवेशमा मातृभाषाका विषयहरू कार्यान्वयन गर्न कठिनाई हुने हुदा स्थानीय विषयलाई प्राथमिकता दिएको पाइन्छ । जसमा स्थानीय तरकारी खेती, उद्योग, स्थानीय कलकारखाना र स्थानीय उद्योगधन्दाको संरक्षण र सम्बर्द्धन संग सम्बन्धित वियवस्तु रहेका छन् ।

स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता

नेपाल सानो मुलुक भएतापनि भौगोलिक, साँस्कृतिक, भाषिक र जातीय रुपमा विविधता रहेको छ । भौगोलिक, साँस्कृतिक, भाषिक र जातीय रुपमा विविधता कारण सम्बन्धित पक्षको आवश्यकता र चाहना पनि फरक फरक हुने हुँदा केन्द्रले निर्माण गरेको पाठ्यक्रमका सबै अंश सबै क्षेत्रमा हुवहु लागू गर्न नसकिने हुन्छ । उदाहरणका रुपमा काठमाडौं को विद्यार्थीहरूको सिकाइका लागि त्यहाका धार्मिक, ऐतिहासिक साँस्कृतिक र पुरातात्विक स्थलहरूको वारेमा जानकारी आवश्यक हुन सक्छ भने गोरखा सदरमुकामका बालबालिकाका लागि पर्यटन भू-वनोट, धार्मिक क्षेत्रहरू आवश्यकतामा पर्दछन् भने गोरखा जिल्लाकै उत्तरी क्षेत्रहरू जस्तै छेकम्पार, सामागाऊ ल्हो, प्रोक, विही जस्ता विकट गाविस तथा क्षेत्रहरूमा बसोवास गर्ने विद्यार्थीहरूको लागि स्थानीय जडिवुटीको अध्ययन, गुम्वाहरूको भाषा र तिनको प्रयोग, स्थानीय जौ र आलु खेती सम्बन्धी अध्ययन साथै प्राकृतिक सौन्दर्य उन्मुख पर्यटकीय शिक्षाको आवश्यकता हुन सक्छन् । यसैले स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता निम्न कारणले गर्दा हुने गर्दछ :

- सामाजिक विभिन्नता अनुरूपको पाठ्यवस्तुलाई बढवा गर्न,
- व्यक्ति , समुह र समाजको स्थानीय आवश्यकता बुझी तिनलाई पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याउनु,
- स्थानीय तहमा रहेका महत्वपूर्ण चाडपर्व, स्थान विशेषका कलाकौशल, व्यावसाय, घरेलु उद्योग, प्राकृतिक श्रोतको उचित सम्मान दिइ संबर्द्धन र परिचालन गर्न,
- पाठ्यक्रमलाई बढी उपयोगी र सान्दर्भिक बनाउनु,
- स्थानीय तहका व्यक्ति र संस्थाको सक्षमता अभिवृद्धि गरी जिम्मेवारी गराउनु ।

स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण प्रक्रिया

जसरी राष्ट्रिय पाठ्यक्रम निर्माणका विभिन्न प्रकृया वा चरणहरू पूरा गरी विशेषज्ञहरूको सहयोगमा अन्तिम रुप दिइन्छ, त्यस्तै गरी स्थानीय बुद्धिजीवि, विषय विशेषज्ञ लगायत प्राविधिक सहयोगका लागि श्रोत केन्द्र वा शिक्षा समन्वय इकाइ तथा स्थानीय सरकारको रुपमा रहेको नगरपालिका कार्यालयको महत्वपूर्ण भूमिका रहने देखिन्छ । स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गर्दा निम्न चरण अपनाउनुपर्ने हुन्छ, जुन निम्न प्रकार रहेका छन् :

- आवश्यकताको पहिचान
- उद्देश्य निर्धारण

- विषयवस्तु छनौट
- कक्षागत सिकाइ उपलब्धी निर्धारण
- शिक्षण प्रक्रिया
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन
- समय निर्धारण

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको सम्भाव्य जिम्मेवार निकाय

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा विद्यालय, श्रोतकेन्द्र र शिक्षा समन्वय इकाइ तथा स्थानीय सरकारको कार्यालय सबैको उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका रहने देखिन्छ। आवश्यकतामा देखिएको समानता र असमानताको आधारमा विभिन्न पक्षको भूमिका निम्नानुसार रहने गर्दछ :

विद्यालय तह:- कुनै खास विद्यालयहरूका लागि मात्र उपयोगी हुने विषयवस्तुको पाठ्यक्रम विद्यालयले सरोकारवाला संग परामर्श गरी विद्यालय आफैले निर्माण गर्ने गर्नु पर्दछ। जस्तै विद्यालय क्षेत्र रहेको ठाउँमा वस्ती कुनै एक जातको मात्र छ भने उसकै भाषा, धर्म, संस्कृति र चाडपर्व समेटेर पाठ्यक्रम तयार गर्ने।

श्रोतकेन्द्र:- एक भन्दा बढी विद्यालयका लागि उपयोगी हुने स्थानीय विषयवस्तु भएमा सरोकारवाला संग परामर्श गरी श्रोतकेन्द्र तहको नेतृत्वमा निर्माण गर्ने। जस्तै वनजंगलको संरक्षण, वाढी पहिरोको रोकथाम, स्थानीय तहमा लाग्ने घाट, बजार, मठ, मन्दिर, उद्योग र व्यवसाय, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक सम्पदा आदि सम्बन्धी जानकारी श्रोतकेन्द्र स्तरीय रुपमा श्रोतकेन्द्रले पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यन्वयन गर्न सक्दछ।

शिक्षा समन्वय इकाइ :- एक भन्दा बढी श्रोतकेन्द्रहरूका लागि वा जिल्ला भरका लागि उपयोगी हुने स्थानीय पाठ्यक्रम सरोकारवालासंग परामर्श गरी शिक्षा समन्वय इकाइको कार्यालयको नेतृत्वमा निर्माण गर्न सकिन्छ, यसका अलवा विद्यालय तह तथा श्रोत केन्द्रका लागि समेत शिक्षा समन्वय इकाइको कार्यालयले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्नमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्दछ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन

निम्न प्रक्रियाद्वारा स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिन्छ :

1. स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्न श्रमिक, उद्योगपति, व्यापारी, बुद्धिजीवी, शिक्षक, श्रोत व्यक्ति आदिलाई संलग्न गराई स्रोत व्यक्तिका रुपमा कक्षाकोठामा ल्याई अन्तर्क्रिया गराउन सकिन्छ। स्थानीय व्यक्तिसंग भेट, अन्तर्क्रिया, स्थलगत भ्रमण, पुरातात्विक, भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, कृषि व्यवसाय आदिमा संलग्न व्यक्तिसंग गई वा कार्यस्थलमा पुगी प्रयोगात्मक कार्यसमेत गराउन सकिन्छ।
2. सम्बन्धित विद्यालय शिक्षक सो विषयमा विशेषज्ञता हासिल गरेको भए सो व्यक्तिबाट पठनपाठन गराउन सकिन्छ।
3. विषयको प्रकृतिअनुसार समुदायमा रहेका उक्त विषयमा सीप वा ज्ञान वा व्यवसाय गरी वसेका वा पेसाका व्यक्तिहरूलाई विद्यालयमा आमन्त्रण गरी सम्बन्धित विषयमा छलफल, प्रश्नोत्तर गरी विद्यार्थीलाई सिकाउन सकिन्छ।
4. उल्लिखित विषयको जानकारी लिन स्थलगत भ्रमण गर्नुपर्ने, सोही स्थानमा गई अध्ययन गर्नुपर्ने विषयमा तत्स्थानमा नै विद्यार्थीलाई भ्रमण गराई प्रत्यक्ष अवलोकन गराई सीप सिकाउन सकिन्छ।
5. विद्यार्थीहरूलाई विषयवस्तुको जानकारी गराउन योजना कार्य पनि दिन सकिन्छ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयनको छ वर्षे अवधिमा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ ले गरेको व्यवस्था त्यसका कार्यन्वयन अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै गोरखा नगरपालिकामा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी बुझाइ त्यसको कार्यन्वयनका अवस्था के कस्तो रह्यो र त्यसले विद्यालय तहमा के कस्ता सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव गरेको छ भनी वस्तुपरक अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

गोरखा नगरपालिका भित्रका विद्यालयहरू छनौट गरी अध्ययन गर्नुका उद्देश्यहरू निम्न लिखित रहेका छन् :

१. गोरखा नगरपालिकामा स्थानीय पाठ्यक्रमका आवश्यकता पहिचान गर्ने,
२. स्थानीय पाठ्यक्रमको महत्त्व पुष्टि गर्ने,
३. स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनको अवस्था पहिचान गर्ने ।

अध्ययनको महत्त्व

केन्द्रकृत पाठ्यक्रमलाई विकेंद्रित गरी स्थानीय आवश्यकता र चाहना अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गरी स्थानीय रूपमा नै प्रयोग गरिने भएकोले स्थानीय शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकको स्व पहिचान गराउन सहयोग गर्नुका साथै आफ्ना पहिचानलाई विश्वव्यापी रूपमा चिनाउन समेत सकिन्छ । यसका साथै यस अध्ययनको महत्त्वलाई निम्न बुदाद्वारा प्रष्ट पार्न सकिन्छ :

- गोरखा नगरपालिका भित्र रहेका शिक्षकहरूको स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी अवधारणा पत्ता लगाउन सजिलो हुन्छ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रिया के कस्तो रहेको छ पत्ता लगाउन सहयोग गर्छ ।
- स्थानीय आवश्यकता पहिचान गरी सोही अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गर्न ।
- श्रोत व्यक्तिलाई स्थानीय आवश्यकता बुझि सोही अनुरूप आ-आफ्नो क्षेत्रका विद्यालय तथा श्रोत केन्द्र स्थरीय पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- शिक्षा समन्वय इकाइको कार्यालयलाई समेत जिल्ला स्थित श्रोत केन्द्र तथा विद्यालय तहमा आवश्यक प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउन मद्दत गर्दछ ।
- स्थानीय सरकारहरूलाई आवश्यकता पहिचान गरी शिक्षा नीति तथा योजना तयारगर्न, कार्यान्वयन गर्न तथा आवश्यकता कै आधारमा समृद्ध तहका रूपमा विकास गर्न ।

अध्ययन विधि

विद्यालय तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार व्यक्ति प्राध्यानाध्यापक भएकोले अनुसन्धान कर्ताले स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयन सम्बन्धी अध्ययनका लागि गो.न.पा. अर्न्तगतका १० वटा विद्यालय जसमा पाँचवटा प्रा.वि. र पाँचवटा मा.वि. पर्ने गरी उद्देश्यमूलक नमुना छनौटका आधारमा विद्यालयहरू छनौट गरियो । छनौट गरिएको विद्यालयका प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी प्रश्नावली निर्माण गरी मत संकलन गरियो । जसका लागि १३ वटा प्रश्नहरू समावेश गरी प्रश्नावली तयार पारी अनुसन्धान कर्ता प्रत्येक विद्यालयमा पुगी प्रश्नावलीको वारेमा जानकारी दिइ यसका उद्देश्य र महत्त्वका वारेमा प्रष्ट पार्ने काम गरियो र स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धमा आफूसंग भएका सम्पूर्ण जानकारीहरू दिन अनुरोध गरियो । त्यस्तै गोरखा नगरपालिका श्रोत व्यक्तिलाई समेत श्रोत केन्द्रमा भेटी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यन्वयनमा देखिएका जटिल पक्ष र सकारात्मक पक्षका वारेमा अर्न्तवार्ता मार्फत आवश्यक सूचनाहरू प्राप्त गरियो ।

व्याख्या विश्लेषण

अनुसन्धान कर्ताले स्थानीय पाठ्यक्रमको उपयोगिता र सान्दर्भिकता सम्बन्धमा अध्ययन गर्न १३ वटा प्रश्न समावेश गरी प्रश्नावली तयार गरिएको थियो । उक्त प्रश्नावली प्राधानाध्यापकहरूलाई भर्न लगाइयो भने श्रोत व्यक्तिबाट स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोग सम्बन्धमा अर्न्तवार्ता मार्फत आवश्यक जानकारी लिने काम गरिएको छ । जसलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. प्राधानाध्यापकहरूले स्थानीय पाठ्यक्रमको उपयोगिता र सान्दर्भिकता सम्बन्धमा दिएका प्रतिक्रियाहरू

के तपाइलाई स्थानीय पाठ्यक्रम वारे जानकारी छ ? छ भने के हो स्थानीय पाठ्यक्रम भन्ने प्रश्नमा सबै सहभागीहरूले स्थानीय पाठ्यक्रम वारे जानकारी भएको प्रतिकृया पाइयो जसमा कृष्ण प्रा.वि.का प्र.अ.ले स्थानीय पाठ्यक्रमलाई यसरी

उल्लेख गरेका छन् “राष्ट्रिय स्तरबाट मात्र पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा स्थानीय स्तरको महत्वपूर्ण स्थलहरु र स्थानीय महत्वको वस्तुहरुको ज्ञान दिन नसकिने भएकाले स्थानीय स्तरबाट स्थानीय स्तरको ज्ञान दिन तयार पारिएको पाठ्यक्रम हो” यसमा थप प्रस्ट पाउँदै देविटार प्रा.वि.का प्र.अ. लेख्छन् “विद्यालयले तयार गरेको पाठ्यक्रम जसमा स्थानीय रितिरिवाज, चालचलन साथै स्थानीय आवश्यकता परिपूर्ति गर्न स्थानीय श्रोत साधनको परिचालन गर्ने गरी तयार गरिएको पाठ्यक्रम नै स्थानीय पाठ्यक्रम हो” चन्द्रोदय प्रा.वि.का प्र.अ. थप्छन् “स्थानीय श्रोत साधन, भौगोलिक वातावरण र सामाजिक अवधारणाको जानकारी दिन तयार गरिएको पाठ्यक्रम स्थानीय पाठ्यक्रम हो।” यि माथिका भनाइबाट प्रष्ट भएको छ कि प्राथमिक तहका सबै प्रधानाध्यापकहरु स्थानीय पाठ्यक्रम संग विज्ञ रहेका र यसले समेटेका विषयवस्तुहरु वारे प्रष्ट जानकारी भएको पाइयो।

के तपाइले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिका हेर्नु भएको छ ? भन्ने प्रश्नमा केवल ७० प्रतिशत प्रअले मात्र स्थानीय पाठ्यक्रम अध्ययन गरेको र त्यसमा भएको विषयवस्तु थाहा पाएको पाइयो भने ४० प्रतिशत प्रअ हरूले केवल यसको वारेमा सुनेको, उपयोगिता वारे थाहा पाएको तर स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिका हेर्न नपाएको उल्लेख गरेको पाइन्छ। श्री पृथ्वीनारायण बाल विकास प्रा.वि.का प्र अ.ले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिकामा उल्लेखित विषयवस्तुलाई यसरी प्रस्तुत गरेको छन् “ऐतिहासिक क्षेत्र, साँस्कृतिक क्षेत्र, भौगोलिक क्षेत्र एवं प्राकृतिक क्षेत्र, अर्थिक क्षेत्र, जात-जाती, भाषा-भाषी लगायत क्षेत्र यसमा समावेश गरिएको हुन्छ”

उपरोक्त भनाइबाट केही प्र.अ. हरूले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिकाको अध्ययन गरेको तर सबै प्र.अ.ले सो अवसर प्राप्त गर्न नसकेको प्रष्ट देखिन्छ।

के तपाइको विद्यालयले पनि स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गरेको छ भन्ने प्रश्नमा अधिकांश प्र.अ.हरुले शैक्षिक सत्र २०६७/६८ देखि लागू गर्ने प्रयास गरेको तर पूर्ण रुपमा कार्यन्वयनमा ल्याउन नसकेको उल्लेख गरेका छन्।

यसबाट प्रष्ट हुन्छ की स्थानीय पाठ्यक्रमको वारेमा जानकारी हुदाहुदै पनि र यसको आवश्यकता बोध गर्दा गर्दै पनि आवश्यक ज्ञान र सीपको अभावमा स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय रुपमा निर्माण गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने प्रकृया फितलो रहेको पाइयो। जिल्ला शिक्षा कार्यालयले समेत २०६७ साल चैत्र महिनामा एक पटक स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण सम्बन्धमा १ दिने गोष्ठिको आयोजना गरेको र केवल सैद्धान्तिक ज्ञान प्रदान गरेको तर व्यवहारिक ज्ञान प्रदान गर्न नसकेको कारण विद्यालयहरुले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयनमा समस्या महसुस गर्नु परेको पाइयो।

के तपाइले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा समस्या महसुस गर्नुभयो भने प्रश्नमा प्रयास सबैले समस्या महसुस गरेको उल्लेख गरेका छन्। त्यसो भए के कस्ता समस्या महसुस गर्नु भयो भन्ने प्रश्नमा जातीय विविधता, धार्मिक विविधता, सामाजिक विविधता हुनका साथै स्थानीय आवश्यकतामा विविधता भएकोले के कस्ता आवश्यकतालाई प्राथमिकतामा राखेर के कस्ता विषय वस्तुलाई समेटेर पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने भन्ने समस्या भएको उल्लेख गरेका छन्।

के स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा शिक्षक स्टाफहरूसंग छलफल गर्नु भएको थियो भन्ने प्रश्नमा ७० प्रतिशत प्र.अ.ले छलफल गरेको बताए भने ४० प्रतिशत प्र.अ.ले सामाजिक शिक्षकलाई जिम्मा दिएको उल्लेख गरे। जसबाट प्रष्ट हुन्छ की स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण कार्य केवल भारा टार्ने कामको रुपमा प्रयोग गरेको पाइयो। व्यापक छलफल र अर्न्तक्रिया गरी स्थानीय आवश्यकता पहिचान गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने प्रयास गरेको पाइएन।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा विद्यालय व्यवस्थापन समितिसंग के कस्ता विषय वस्तु समावेश गर्ने भन्ने वारेमा छलफल गर्ने गर्नु भएको छ भन्ने प्रश्नमा ८० प्रतिशत प्र.अ.हरुले सरसल्लाह नभएको जानकारी दिए भने २० प्रतिशत प्र.अ. ले मात्र छलफल गरेको जानकारी दिए। यस बाट प्रष्ट हुन्छकी स्थानीय सरोकारका विषयमा स्थानीय व्यक्तिहरूसंग छलफल अर्न्तक्रिया नभएको केवल प्र.अ. ले मात्र सम्बन्धित विषयशिक्षकहरु संग छलफल गरी श्रोत केन्द्रको समन्वयमा पाठ्यक्रम निर्माण गरेको पाइयो। त्यस्तै शारीरिक, सिर्जनात्मक कला र सामाजिकमा २० प्रतिशत स्थानीय विषयवस्तु

तयार गरी सबै विद्यालयले लागु गरेको पाइयो तर स्थानीय विषयको रूपमा भने अंग्रेजी विषयलाई प्राथमिकता दिइ १०० पूर्णाङ्कनै अंग्रेजी पढाएको पाइयो । अंग्रेजी पढाउनाको कारण वारे प्रश्न गर्दा आफ्नो विद्यालय रहेको क्षेत्रमा कुनै एक भाषाको प्राथमिकता नभएको धेरै जातजाती, भाषा भाषी, परम्परा, रितिरिवाज र मूल्यमान्यतालाई समेटेर पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने कार्य कठिन भएको तथा अधिकांश अभिभावकको चाहना अंग्रेजी शिक्षण नै भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको रूपमा परिचित अंग्रेजीलाई प्रयोग गरिएको भन्ने प्रतिक्रिया अधिकांश उत्तरदाताको पाइयो ।

श्रोत केन्द्र भरी एउटै पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्न उचित ठान्नु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ४० प्रतिशत उत्तर दाताले गोरखा नगरपालिका भरीका विद्यालयका आवश्यकता समान भएकोले एउटै पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्न उपयुक्त हुन्छ भनी प्रतिक्रिया दिए भने ६० प्रतिशत उत्तरदाताले भौगोलिक बोनोट र आवश्यकता पनि फरक फरक भएकोले फरक फरक पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्नु पर्ने प्रतिक्रिया दिए ।

एक पटक निर्माण गरेको पाठ्यक्रम समय सापेक्ष परिमार्जन गरिएको छ की एउटै लागू गरिएको छ भन्ने प्रश्नमा प्रयास सबै उत्तरदाताले परिवर्तन गर्नुपर्ने तर परिवर्तन नगरिएको प्रतिक्रिया दिए । यसबाट प्रष्ट हुन्छ की स्थानीय आवश्यकता परिवर्तन हुँदा पनि पाठ्यक्रममा परिमार्जन नगरी जे जस्तो निर्माण गरिएको छ त्यसैलाई कार्यन्वयनमा ल्याइएको छ ।

के तपाइले स्थानीय पाठ्यक्रम उपयोगी ठान्नु भएको छ भन्ने प्रश्नमा सत प्रतिशत उत्तरदाताले उपयोगी भएको तर प्राविधिक ज्ञानको कमिले गर्दा यसलाई व्यावहारमा ल्याउन कठिन भएको प्रतिक्रिया दिए ।

यसबाट प्रष्ट हुन्छ कि स्थानीय पाठ्यक्रमलाई प्राविधिक ज्ञानको कमिले गर्दा पनि उपयोगी र प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन र स्थानीय आवश्यकतालाई पूरा गर्न सकिएको छैन ।

स्थानीय पाठ्यक्रमलाई छुट्याइएको पूर्णाङ्क उचित ठान्नु हुन्छ भन्ने प्रश्नमा ८० प्रतिशत उत्तरदाताले ठिक भएको प्रतिक्रिया दिए, १० प्रतिशतले ठिक नभएको प्रतिक्रिया दिए भने १० प्रतिशतले ठिकै होला भन्ने प्रतिक्रिया दिए । यसबाट प्रष्ट हुन्छ की स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता भएता पनि यसमा के, कति र कस्ता विषयवस्तु समावेश गर्ने भन्नेमा प्रायः सबै प्र.अ. हरुलाई अन्याय रहेको र यसलाई उपयोगी र प्रभावकारी बनाउन उचित ध्यान नदिएको देखियो ।

स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धमा श्रोत व्यक्तिका धारणा

स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यन्वयनमा प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने प्रमुख व्यक्ति श्रोत व्यक्ति भएकोले श्रोत व्यक्तिको भूमिका पनि महत्वपूर्ण रहँदै आएको छ । गोरखा नगरपालिकामा श्रोत व्यक्तिले खेलेको भूमिका वारे प्रष्ट जानकारी प्राप्त गर्न यस श्रोत केन्द्रका श्रोत व्यक्ति संग स्थानीय पाठ्यक्रम के हो ? यसको आवश्यकता किन पर्दछ ? यसको निर्माणमा श्रोत केन्द्रले के कस्ता भूमिका खेल्दछ ? स्थानीय रूपमा उपलब्ध श्रोतको प्रयोग के कति मात्रमा भएको छ ? अनुगमन के कसरी गरिएको छ ? स्थानीय विषयको रूपमा अंग्रेजी पढाइ हुनु कति उचित अनुचित ? स्थानीय पाठ्यक्रममा स्थानीय विषय वस्तु के कति समेटिएका छन् जस्ता प्रश्नहरुमा केन्द्रित रही अर्न्तवार्ता लिइयो जसमा यस श्रोत केन्द्रका श्रोत व्यक्तिको धारणा निम्न रहेको पाइयो :

केन्द्रीय पाठ्यक्रमले समेट्न नसकेका स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्ने विषयवस्तु समेटिएको पाठ्यक्रम नै स्थानीय पाठ्यक्रम हो । गोरखा नगरपालिकामा भएका सम्पूर्ण विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरुको १ दिने गोष्ठी आयोजना गरी उनीहरुको छनौटका क्षेत्रहरु जस्तै माछापालन, तरकारी खेती, पर्यटकीय क्षेत्र, प्राकृतिक क्षेत्रहरु समावेश गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरिएको प्रतिक्रिया श्रोत व्यक्तिबाट प्राप्त भयो । यस क्षेत्रको श्रोत केन्द्रका साभा आवश्यकता पहिचान गरी श्रोत केन्द्रले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरेता पनि श्रोत केन्द्रको वस्तुस्थिति फरक भए अनुसारको थप विषय वस्तु छनौट गरी अध्यापन गर्न सक्ने व्यवस्था श्रोत केन्द्रले मिलाएको पाइयो । जस्तै महेन्द्र मा.वि. कुन्दुरले माछापालनलाई मुख्य विषयवस्तु

बनाएको पाइयो भने महेन्द्र ज्योती उच्च मा.वि.ले पर्यटकिय क्षेत्रलाई बढी जोड दिएको पाइयो । स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रयोग एवं कार्यान्वयनमा के कस्तो अनुगमनको व्यवस्था गरिएको छ ? भन्ने प्रश्नमा अनुगमन गरिएको, धेरै विद्यालयले कार्यान्वयनमा पनि ल्याएको तर केही विद्यालयले प्राविधिक ज्ञानको कमीले गर्दा प्रभावकारी कार्यान्वयन नगरेको प्रतिक्रिया दिए । त्यस्तै जिल्ला तहमा स्थानीय विकास अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला समन्वय समिति गठन गरी अनुगमनको व्यवस्था मिलाएको र सो समितिले समेत जिल्ला भरका विद्यालयले स्थानीय पाठ्यक्रम लागू गरे नगरेको अनुगमन गर्ने र श्रोत केन्द्रमा श्रोत व्यक्तिको अध्यक्षतामा समन्वय समिति गठन गरी आवश्यक अनुगमन र निर्देशन गर्ने व्यवस्था भएको तर कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन भने नसकेको जानकारी प्राप्त भयो । स्थानीय विषयको रूपमा अंग्रेजी पढाउने व्यवस्था उचित हो ? भन्ने प्रश्नमा उचित नभएको तर कार्यान्वयनमा ल्याएको सत्य हो भन्ने प्रतिक्रियाबाट श्रोत केन्द्रले समेत उचित प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराइ स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन नसकेको देखिन्छ ।

प्रत्येक विद्यालयले आफैले आफ्नै परिवेश सुहाउदो स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू नगर्नाको कारण वारे सोधिएको प्रश्नमा श्रोत व्यक्ति भन्छन् समय समयमा सान्दर्भिक सामग्रीको प्रयोगद्वारा तालिम दिन नसक्नु र विद्यालय तहमा सहायक सामग्रीको अभाव हुनाले विद्यालयहरूले आफ्नै विद्यालयले मात्र स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्न कठिनाई भएको भन्ने जानकारी गराउनुभयो ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा कसको भूमिका महत्वपूर्ण ठान्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नमा स्थानीय अभिभावक, बुद्धिजीवि, शिक्षा प्रेमी, व्यापारी, श्रोत व्यक्ति, शिक्षक, प्राधानाध्यापक, जिल्ला शिक्षा कार्यलय र पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सबैको महत्वपूर्ण भूमिका रहने तर श्रोत व्यक्ति प्रमुख प्राविधिक व्यक्ति भएकोले उसले कस्तो पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने भन्ने कुरामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने जानकारी दिनु भयो ।

अध्ययनको उपलब्धीहरू

माथि उल्लेखित व्याख्या विश्लेषणका उपलब्धीहरू निम्न रहेका छन् :

- स्थानीय पाठ्यक्रमकका आवश्यकता र उपादेयता वारे सबै प्र.अ. हरु र श्रोतव्यक्ति जानकार भएको तर यसलाई व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसकेको पाइयो ।
- श्रोत केन्द्र तथा प्र.अ. हरुले स्थानीय आवश्यकता पहिचान सहि ढंगले गर्न नसकेको देखियो ।
- श्रोत केन्द्र तथा विद्यालय दुवैले स्थानीय सरोकारवालहरूलाई पाठ्यक्रम निर्माण कार्यमा सहभागी गराउन नसकेको देखियो ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यलय हाल शिक्षा समन्वय इकाइ र श्रोत केन्द्रले प्रयाप्त मात्रामा ध्यान दिएको देखिएन ।
- स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन के कसरी भइरहेको छ भनी अनुगमन गर्न जिल्ला अनुगमन समिति गठन भएता पनि यसले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न नसकेको देखियो ।
- सामाजिक विषय अर्न्तगत समावेश गरिएको २० प्रतिशत स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने प्रयास १ पटक मात्र गरेको पाइयो । यसलाई पनि समय सापेक्ष परिमार्जन गर्ने प्रयास गरेको देखिएन ।
- प्राथमिक तहमा अध्यापन गनुपर्ने गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारण गरिएको १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय विषय भाषाको रूपमा सबै विद्यालयहरूले अंग्रेजी नै पठाउने गरेको पाइयो । स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माणमा श्रोत केन्द्रको भूमिका गौण देखियो ।
- गोरखा नगरपालिका भित्रका विद्यालयहरूको वस्तुस्थिति, रहनसहन फरक फरक भएता पनि एउटै पाठ्यक्रम लागू गरेको पाइयो । विद्यालय आफैले आफ्नो परिवेश अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने प्रयास गरेको देखिएन ।
- विद्यालयहरू स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न प्राविधिक रूपले कमजोर रहेको पाइयो ।

सुभावहरु

- स्थानीय आवश्यकतालाई मध्यनजर राखेर स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिकाले तोके बमोजिम प्रत्येक विद्यालयलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न श्रोत व्यक्तिमा प्राविधिक ज्ञान प्रदान गर्नुपर्ने ।
- स्थानीय विषय भाषाको रूपमा अंग्रेजी पढाउने व्यवस्था अन्त गरी स्थानीय कृषि, उद्योग, व्यापार, भाषा, संस्कृति, सांस्कृतिक सम्पदा, प्राकृतिक सम्पदा, भौगोलिक बनावट र स्थानीय कलाका क्षेत्र जस्ता विषयलाई समावेश गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्न विद्यालयलाई नै सक्षम बनाउनु पर्ने ।
- स्थानीय जनशक्तिलाई समेत श्रोत व्यक्तिका रूपमा विद्यालयले प्रयोगमा ल्याइ स्थानीय ज्ञान प्रवर्द्धन गर्न जोड दिनु पर्ने ।
- जिल्ला समन्वय समितिले स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयन भए नभएको सम्बन्धमा समय समयमा अनुगमन गर्नुपर्ने र कार्यन्वयन भएको नपाइएमा प्राविधिक सेवा सहित कार्यन्वयनमा जोड दिइनु पर्ने ।
- स्थानीय आवश्यकता फरक फरक भएकोले सोही अनुरूप विद्यालयलाई पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सहयोग उपलब्ध श्रोत केन्द्रले गर्नु पर्ने ।
- समय समयमा सेमिनार, गोष्ठीको आयोजना श्रोत केन्द्रमा संचालन गरी प्रधानाध्यापकहरुलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र परिमार्जन गर्न योग्य र सक्षम तुल्याउनु पर्ने साथै आवश्यक सहायक सामग्रीको समेत व्यवस्था श्रोत केन्द्रले गर्नु पर्ने ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालयले समेत स्थानीय पाठ्यक्रमको नमूना तयार गरी प्रत्येक विद्यालय सम्म पुर्याउनु पर्ने ।

सन्दर्भ सामाग्री

- अधिकारी, हेमांगराज (२०५७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाण्डौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल सरकार २०६३ (कक्षा १-३) र (कक्षा ४-५) २०६५, *प्राथमिक पाठ्यक्रम*, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- नेपाल सरकार (२०६४), *स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (प्राथमिक तह)*, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- नेपाल सरकार *शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय* (२०६४), शिक्षा, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- नेपाल सरकार (२०६६), *स्थानीय पाठ्यक्रम श्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री*, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- नेपाल सरकार (२०६९ देखि २०७२), *विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना*, काठमाण्डौं: शिक्षा मन्त्रालय ।
- पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन समाज (२०६४), सम्प्रेषण, *पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, प्रथम अंक*, काठमाण्डौं: त्रिभूवन विश्व विद्यालय ।
- भट्टराई, होमनाथ र धामी, केशवसिंह (२०६६), *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*, काठमाण्डौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।
- शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय (२०६३), *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप*, भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- सेरिड (२०१०), *अ स्टडी अन इन्टिग्रेसन अफ लोकल कन्टेन्ट्स इन स्कूल करिकुलम* ।

स्नातक तह प्रथम वर्षमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता

सुशिल अर्याल
शिक्षण सहायक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : sushil.aryal@gc.tu.edu.np मोबाइल: +977-9846158194

सार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय द्वारा संचालित ४ वर्षे स्नातक तह प्रथम वर्षमा अध्यापन भई रहेको शारीरिक शिक्षा विषय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विषयको स्वभाव र त्यसको प्रकृती, पूर्णाङ्क, पाठ्यभार, कक्षा व्यवस्थापन, समयको उपलब्धता, शिक्षक र विद्यार्थीहरूको सहभागिता, शिक्षण विधि र सामग्रीहरूको संकलन, निर्माण र प्रयोग, शिक्षकहरूको योग्यता, क्षमता, विषयगत दक्षताहरू पूर्ण रूपमा लागू गरेको पाईयो। खास गरि विषय समिति र डीन कार्यालयले दिनु पर्ने तालीमहरूको व्यवस्थापन भने गरेको पाईएन। यद्यपी सम्बन्धित क्याम्पसहरूले आफ्नो क्षमता अनुरूप अनुसन्धान मूलक तालिम र प्रविधि मैत्री तालिमको व्यवस्थापन गरेको पाईयो। अध्ययनको लागि आवश्यक गर्ने सुचनाहरू प्राप्त गर्नको लागि प्रश्नावलीहरू, रुजु सूची तयार गरी प्रत्यक्ष अवलोकन गरी द्वितीय श्रोतको रूपमा विभिन्न मुद्रित सामग्रीहरूको प्रयोग गरिएको छ। प्राथमिक श्रोतको रूपमा तयार पारिएका सामग्रीहरू लाई विषय शिक्षक, विद्यार्थी र सम्बन्धीत पक्षहरू माफ्न प्रस्तुत गरि अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्ने गररु सूचनाहरू संकलन गरिएको थियो। पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको मुख्य पक्ष विद्यार्थी सिकाई उपलब्धि हुने हुँदा सैद्धान्तिक पक्षमा भन्दा व्यावहारिक पक्षमा सिकाई उपलब्धि राम्रो रहेको पाईयो। सैद्धान्तिक कक्षामा भन्दा प्रयोगात्मक कक्षालाई कम महत्व दिईएको तर विधि र सामग्रीको प्रयोग प्रयोगात्मक कक्षामा प्रयोग गर्ने गरेको पाईयो। विद्यार्थी र शिक्षकको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा सक्रिय भुमिका रहेको पनि पाईयो।

मुख्य शब्दावली : कार्यान्वयन, पाठ्यक्रम, प्रभावकारिता, सम्बन्धन, स्नातक

परिचय

प्राचिनकाल देखि नै व्यक्ति, स्वस्थ, तन्दुरुस्त र बलियो भई आफ्नो जिवन विताउने सन्दर्भमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने क्रियाकलापहरू शारीरिक शिक्षाको मुख्य आधारको रूपमा रहेका छन्। यूरोपको प्राचीन इतिहास देखि लिएर एशिया महादेशको विभिन्न भूभागहरूमा हुने गरेका क्रियाकलापहरू र ति क्रियाकलापहरूबाट प्रदान गर्ने शिक्षा शारीरिक शिक्षा हो। शारीरिक शिक्षा चालको माध्यमबाट प्रदान गर्ने शिक्षा हो। विशेष शारीरिक शिक्षा क्रियाकलापमा आधारित रहेको हुन्छ। साधारण भाषामा भन्नु पर्दा विभिन्न प्रकारका शारीरिक क्रियाकलापहरूको उद्देश्यपूर्ण संयोग नै शारीरिक शिक्षा हो। शारीरिक शिक्षाले मनोरञ्जनात्मक र प्रतियोगितात्मक दुवै थरीका क्रियाकलापहरू प्रदान गरेर बालकको बौद्धिक, शारीरिक संवेगात्मक र सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ। शारीरिक शिक्षाले कुनै पनि व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र संवेगात्मक पक्षको चौतर्फी विकास गरी सक्षम, सबल र स्वस्थ नागरिक उत्पादन गरी देश विकासको लागि चाहिने योग्य नागरिक उत्पादन गर्न मद्दत गर्दछ। शारीरिक शिक्षाले साधारण क्रियाकलाप देखि लिएर विशिष्ट किसिमका सिपहरू प्रदान गर्दै आंगिक पक्षहरूको समुन्नत विकास गरी समाजमा स्वस्थ र सक्षम नागरिक भई सुखमय जिवन व्यतित गर्न नागरिकहरू लाई मद्दत गर्दछ। त्यसको साथै व्यक्तिको Agility, Flexibility, Coordination, Balance, Endurance, Strength, Power, Speed आदि लगायत पक्षहरूको विकास गरी क्रियात्मक क्षमता र तन्दुरुस्ती पक्षहरूको योगद्वारा स्वस्थता प्राप्त गर्ने आधारहरू प्रदान गर्दछ। व्यक्तिको क्रियात्मक क्षमता र शारीरिक तन्दुरुस्ती पक्षहरूको विकास गर्ने शारीरिक शिक्षा नेपालको सबै भन्दा जेठो त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षा शास्त्र संकायको स्थापना काल देखि लिएर हालसम्म शारीरिक शिक्षा र खेलकुदको क्षेत्रमा औपचारिक र

अनौपचारिक रूपले विकास गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइएको छ। नेपालमा राणाशासनको अन्त्य तिर आइपुग्दा शारीरिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति उत्पादन गर्न वि.सं. २००४ साल जेष्ठ १० गतेका दिन काठमाण्डौं ताहाचलमा आधार शिक्षक प्रशिक्षक केन्द्रको स्थापना भयो। यस केन्द्रले सञ्चालन गर्ने तालिम एवं प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूमा अनौपचारिक रूपले शारीरिक शिक्षालाई समावेश गर्‍यो। यस केन्द्रबाट प्रशिक्षण प्राप्त व्यक्तिहरूले विद्यालयमा शारीरिक शिक्षाका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न थाले। त्यसपछि यस केन्द्रलाई College of Education को रूपमा वि.सं. २०१३ सालमा परिवर्तन गरियो। College of Education ले आफ्ना विभिन्न किसिमका तालिमहरूमा शारीरिक शिक्षालाई समावेश गर्दै आयो (बरुवाल र अन्य, २०७३/०७४)। वि.सं. २०१६ सालमा College of Education लाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षा शास्त्र संस्थानमा परिणत गरियो।

वि.सं. २०२८ को राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना लागु भएपछि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको स्थापना भयो। त्यसै समय विद्यालयमा शारीरिक शिक्षा तथा अतिरिक्त क्रियाकलापको व्यवस्थाको लागि आवश्यक नीति, कार्यक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा निर्देशिका तयार गर्न श्री ५ को सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, प्राविधिक महाशाखा अन्तर्गत शारीरिक शिक्षा शाखा खोलियो। हुनत: वि.सं. २०११ को राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले विद्यालयमा शारीरिक शिक्षा अनिवार्य बनाएको थियो तर वि.सं. २०२८ भन्दा पहिले शारीरिक शिक्षा सम्बन्धी औपचारिक पठनपाठन हुन सकेन (महर्जन, २०५५)।

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनामा कक्षा १ देखि ७ सम्म स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षालाई अनिवार्य बनाएपछि यसको लागि चाहिने जनशक्ति त्रिभुवन विश्वविद्यालयले परिपूर्ति गरिदियो। वि.सं. २०१३ सालमा स्थापित कलेज अफ एजुकेशन नै आफ्नो काँचुली फेर्दै शिक्षा शास्त्र अध्ययन संस्थानबाट हाल शिक्षा शास्त्र संकाय हुन आएको हो। नेपालको शारीरिक शिक्षा विकासमा यस निकायले गरेको योगदान सद्धानिय छ। कलेज अफ एजुकेशनले आफ्नो स्थापना काल देखिनै आफ्ना विभिन्न कार्यक्रम जस्तै आइ.एड. वि.एड. तथा नर्मल स्कूल कार्यक्रममा शारीरिक शिक्षा विषयलाई अनिवार्य विषयको रूपमा अध्यापन गराउँदै आएको छ। त्यसताका कलेज अफ एजुकेशन श्री ५ को सरकार, शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत सञ्चालित भएको हुँदा त्यसताका विभिन्न प्राध्यापकहरूलाई शारीरिक शिक्षा सम्बन्धी तालिम दिन कसैलाई अमेरिका तथा कसैलाई भारत पठाइएको थियो। वि.सं. २०३० देखि किर्तिपुर बहुमुखी क्याम्पस, त्रि.वि. कीर्तिपुरमा स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा विषयलाई मूल विषयको रूपमा प्रदान गरियो। तैपनि स्नातक तहमा शारीरिक शिक्षालाई केही पाठ्यभार दिएर अनिवार्य बनाइएको थियो। प्रविणता प्रमाणपत्र तहमा त करिब वि.सं. २०४० सम्मनै उक्त विषय अनिवार्य रह्यो (महर्जन, २०५५)।

देशका विभिन्न भागमा शिक्षा शास्त्र विषयको अध्ययन गराउने क्याम्पसको स्थापना हुन थाल्यो र ती क्याम्पसहरूले पनि स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षालाई आफ्नो कार्यक्रममा समावेश गर्न थाले। शुरुशुरुमा स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा अध्यापन गर्नको निमित्त दक्ष शिक्षकको अभावमा स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा मूल विषय लिएर स्नातक उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीलाई उक्त क्याम्पसहरूमा पढाउन थालियो भने जनशक्ति अभावका कारण विभिन्न क्याम्पसहरूमा जर्मन स्वयम्सेवकहरू समेत परिचालन गरेको थियो। हाल शारीरिक शिक्षामा विद्यावारिधि गरेका र स्नातकोत्तर गरेका प्राध्यापकहरू कार्यरत छन्। वि.सं. २०५२ सालदेखि एक वर्षे वि.एड. मा शारीरिक शिक्षामा एम.एड. पढाइ समेत सञ्चालन गर्‍यो। वि.सं. २०६१/०६२ सम्ममा शारीरिक शिक्षा विषय समिति समेत बनि सकेको छ (आचार्य र अन्य, २०६९)। शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा शिक्षा शास्त्र संकायमा नभई शिक्षा मन्त्रालय, यूवा तथा खेलकुद मन्त्रालय, खेलकुदका राष्ट्रिय संघ संगठनहरू, अनौपचारिक शिक्षाका क्षेत्रहरूले पनि शारीरिक शिक्षा र शारीरिक शिक्षाको महत्व सिकाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। स्नातक तह प्रथम वर्षमा सञ्चालित शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा १०० पूर्णाङ्कको पाठ्यभार निर्माण गरिएको छ। जसमा ५० पूर्णाङ्क सैद्धान्तिक र ५० पूर्णाङ्कको प्रयोगात्मक विषयवस्तु समावेश गरिएको छ। शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्नु पूर्वनिर्धारित योजनालाई पाठ्यक्रम भनिन्छ। जस अन्तर्गत बालबालिकाले हासिल गर्नुपर्ने अनुभव शिक्षकले गर्नु गराउनु पर्ने क्रियाकलाप र मूल्यांकन प्रक्रिया समेत उल्लेख गरिएको हुन्छ (वाग्ले र पौडेल, २०५७)।

विद्यार्थीहरूको शारीरिक अंगहरू, प्रणालीहरू र सीप तथा क्षमताको उच्चस्तरमा वृद्धि र विकास गरी उच्चस्तरीय जीवनयापनको लागि सक्षम बनाउने खालका शारीरिक शिक्षाका ज्ञान, धारणा र शारीरिक तथा खेलकुदका सीपहरूलाई वैज्ञानिक ढंगले संगठन गरिएको विद्यालयको उत्कृष्ट कार्यक्रमलाई नै शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रम भनेर बुझाउनु पर्दछ (शेरचन, २०६२)। उल्लेखित विभिन्न परिभाषाहरूले समेत पाठ्यक्रमलाई योजनाको रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ।

समस्याको कथन

शिक्षा शास्त्र संकाय चार वर्षे स्नातक तहको प्रथम वर्षमा सञ्चालित स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा मूल विषय भित्र रहेको विषय शारीरिक शिक्षाको आधार कोड नं. ४१७ मा निर्धारण गरिएका पाठ्यक्रम र सोही पाठ्यक्रम अनुरूप निर्माण भएका विषयवस्तुहरू विद्यार्थीहरूमाभ प्रस्तुत गरी प्रभावकारी ढंगबाट लागू गर्ने सन्दर्भमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारीताको स्थिति कस्तो छ ? पाठ्यक्रम र पाठ्यवस्तुहरूमा दिइएको विषयवस्तु लिई प्राध्यापन गर्ने सन्दर्भमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप शिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ र सोही अनुरूप विद्यार्थीहरूको सिकाई र व्यवहारमा सकारात्मक प्रभाव पार्नुपर्दछ तसर्थ पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका विषयवस्तु र विषयवस्तु मार्फत उल्लेखित उद्देश्यहरू परिपूर्ती गर्नका लागि के कस्ता विधि, सामाग्री, क्रियाकलापहरू समावेश गर्ने ? विद्यार्थी मूल्यांकन कसरी गर्ने ? भन्ने जस्ता समस्याहरू आउन सक्छन्। स्नातक तह प्रथम वर्षमा तोकिएका उद्देश्यहरू पुरा गर्ने अपेक्षा अनुरूप पाठ्यक्रममा आधारित भएर राखिएका उद्देश्यहरू परिपूर्ती गर्नको लागि भएका प्रयोग र प्रभावकारीताको अवस्था कस्तो छ ? यो नै मुख्य समस्या हो।

विशेष गरी अनुसन्धानको क्रममा मुख्य समस्यालाई पहिचान गरी समाधानका उपायहरू समेत सुझाउने उद्देश्यले स्नातक तह प्रथम वर्षमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू, शिक्षण विधि, शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप, शिक्षण सामाग्रीहरू र तिनीहरूको प्रयोग तथा मूल्यांकन प्रक्रियाहरू, विषयवस्तुको स्वभाव, शिक्षकको योग्यता र पृष्ठभूमीहरू, भौतिक पूर्वाधारहरू लगायतका पक्षहरूलाई पनि समावेश गरी अध्ययन गर्ने र ति अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षको आधारमा कसले के गर्ने ? भन्ने कुराहरू लाई समावेश गरी स्नातक तह प्रथम वर्षमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारीतालाई समस्याको कथनको रूपमा लिइएको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन् :

- पाठ्यक्रममा उल्लेख गरे बमोजिम स्नातक तह प्रथम वर्षको शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारीताको अवस्था पहिचान गर्नु।
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्या र त्रुटीहरू निराकरण गर्ने उपायहरूको खोजि गर्नु।
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्या र त्रुटीहरू निराकरण गर्ने उपायहरूको खोजि गर्नु।

अध्ययन विधि

अनुसन्धानको लागि आवश्यक पर्ने तथ्यांकहरू प्राप्त गर्नको लागि गोरखा जिल्ला भित्र रहेका आंगिक एवं सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस गरि ६ ओटा क्याम्पसहरू मध्ये स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा अध्यापन गर्ने क्याम्पसहरू मध्ये ३ ओटा क्याम्पसहरू लाई मात्र समावेश गरिएको छ। अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप विषय शिक्षक, र विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नावली तयार पारि अर्न्तवार्ता द्वारा सूचना प्राप्त गरिएको छ भने रुजु सूचि तयार गरि प्रत्यक्ष अवलोकन विधिको माध्यमबाट यथार्थ विवरणहरू तयार पारिएको थियो। अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्ष अवलोकन विधिलाई प्राथमिक श्रोत र विभिन्न जर्नल, पत्रपत्रिका, पुस्तकहरू आदिलाई द्वितीय श्रोतको रूपमा लिइएको छ। सोहि साधनहरू बाट प्राप्त तथ्यांकहरूलाई व्याख्यात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ।

२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

रोबर्ट र ग्याग्नेले गरेका चार क्षेत्रहरू विधि, विषयवस्तु, सिकाई उपलब्धिको मापन र सिकाइ कार्यक्रममा विविधता रहेका छन् । विद्यार्थीले सिकाइको विषयवस्तुमा भएको दक्षता हासिल गर्ने भन्नेकुरा जान्नको लागि कक्षा कार्य दिएर वा अन्य कुनै तरिकाले मूल्यांकन गरिन्छ । विद्यार्थीले सिकेका विषय वस्तुलाई सामान्यीकरण गर्‍यो वा गरेर सिकेका विषयवस्तुका सहायताले नयाँ ज्ञान सिक्ने, उसले त्यसलाई उपयोग गर्न सक्यो वा सकेन आदिको मूल्यांकन गरिन्छ । सिकाई कार्यका क्रममा सिकाईका सबै विषयहरू विद्यार्थीले नै पूर्ण रूपमा सिक्‍यो वा सिकेन आदि कुराको लेखाजोखा गरिन्छ ।

ग्याग्नेको उपलब्धि मापन अर्न्तगत दिइएका अभिव्यक्ति अनुसार विद्यार्थीले सिकेका कुरा व्यवहारमा परिवर्तन गर्न सक्यो वा सकेन भन्ने कुराको स्थानान्तरण (Test of Transfer) गर्नका लागि मूल्यांकन हुन आवश्यक देखिन्छ ।

आदर्शवादीहरूले जुनसुकै विषयको शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको प्रभावकारिता शिक्षकको विवेकमा सुम्पेका छन् । आदर्शवादी सुकरातले प्रश्नोत्तर विधि र छलफल विधिद्वारा शिक्षणलाई अगाडी बढाउनु पर्दछ भनेका छन् भने प्लेटोले वादविवादलाई शैक्षिक प्रक्रियाको रूपमा सिफारिस गरेका छन् । हेगलले तार्किक विधिद्वारा उक्त शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा हुने कुरामा जोड दिएका छन् ।

अस्तित्ववाद

अस्तित्ववादीका अनुसार सिकाई भनेको त्रिमुखी प्रक्रिया हो जसमा शिक्षक, विद्यार्थी र पाठ्यक्रमको अर्न्तसम्बन्ध हुन्छ । यस दर्शनले शिक्षकलाई शिक्षण प्रक्रियाको आधारभूत तत्व मानेको छ । शिक्षक वातावरण निर्माण कर्ता हो । जसले विद्यार्थीको अर्न्तनिहित प्रतिभाको विकास गराउन सक्षम हुनुपर्दछ । वस्तुगत विश्वमा शिक्षको निर्देशनबाट आदर र सम्मान पूर्वक विद्यार्थीले आफ्नो अस्तित्वको सम्झना गर्नु पर्दछ । बालबालिकालाई शिक्षाको माध्यमबाट आत्मानुभूति गर्न सक्ने तुल्याउनुपर्दछ । सोक्रेटस भन्छन शिक्षण विधिको प्रयोग गर्नु हुँदैन, खास गरेर शिक्षकले आफुले जाने अनुसार ज्ञान लादनु हुँदैन, दुबैको सहमतिको आधारमा शिक्षण गर्नु पर्दछ । यूनिसेफ (२०००) ले पाठ्यक्रम भनेको शिक्षक र विद्यार्थीहरूबिचको अर्न्तक्रिया हो, जुन विभिन्न शैक्षिक लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि तयार पारिएको हुन्छ भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

व्यवहारवादीको अनुसार शारीरिक शिक्षा भनेको शारीरिक क्रियाकलापको माध्यमबाट प्रदान गरिने अत्यन्त व्यवहारिक र जिवनोपयोगी शिक्षा हो । व्यवहारिक गतिविधिद्वारा सिकेको कुरा चीर स्थायी हुन्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । शारीरिक शिक्षा पूर्ण रूपमा प्रयोगात्मक र व्यावहारिक विषय भएको हुँदा यसको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष क्रियाकलाप र अनुभवमा केन्द्रित बनाउन सकेमा सिकाइ बढी प्रभावकारी हुन्छ । यसका निमित्त शारीरिक शिक्षामा आफै गरेर सिक्ने (Learning by Doing), भूल र प्रयत्नद्वारा सिक्ने (Learning by Trial and Error) र अनुभवद्वारा सिक्ने (Learning by Experience) जस्ता शिक्षण विधिको प्रयोग हुनु पर्दछ । प्रत्यक्ष सहभागिता द्वारा मात्र शारीरिक शिक्षाको शिक्षण सम्भव हुन्छ । प्रयोगात्मक क्रियाकलापद्वारा प्राप्त ज्ञान, सीप र अनुभवनै सत्य हुन्छ । क्रियात्मक सीप र क्षमताको विकास व्यक्तिका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ ।

यथार्थवादी दर्शनका अनुसार शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रम र शिक्षण सिकाई प्रक्रिया वैज्ञानिक सिद्धान्त र यथार्थवादी ज्ञानमा आधारित हुनु आवश्यक छ । शारीरिक रूपमा तन्दुरुस्त र स्वस्थ व्यक्तिले नै समाज र राष्ट्रको उत्पादनमा सक्रिय भूमिका निभाउन सक्छ । कसरत, खेलकुद र शारीरिक क्रियाकलापबाट नै व्यक्तिले शारीरिक तन्दुरुस्ती प्राप्त गर्छ, जसले उन्नती र उपलब्धिको ढोका खोलि दिन्छ ।

अवधारणात्मक ढाँचा

अनुसन्धानको समस्या सँग केन्द्रीत रहेर विभिन्न किसिमका चरहरु बीचको अन्तर्सम्बन्धलाई चित्रात्मक ढंगबाट प्रस्तुतगर्नु नै अवधारणात्मक ढाँचा हो । खास गरि अनुसन्धानमा देखा पर्न सक्ने समस्यालाई समाधान गर्ने र चरहरु बिचको अन्तर्सम्बन्ध पत्तालगाउन र अनुसन्धानलाई प्रभावकारी ढंगले अगाडी बढाउन देहाय बमोजिमको अवधारणात्मक ढाँचा प्रस्तुत गरिएको छ ।

Figure:1

उल्लेखित अवधारणात्मक ढाँचा अनुसार अध्ययन कार्य सञ्चालन गर्न, स्नातक तह प्रथम वर्षको शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका पक्षहरु विशेष गरि उद्देश्य, आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, विद्यार्थी तथा शिक्षक सक्रियता, शिक्षण सिकाईमा मनोसामाजिक पक्ष, पाठ्यक्रम तथा विषयवस्तुको उपलब्धता, र प्रयोग, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना, अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रक्रियाहरुलाई के कसरी प्रयोगमा ल्याइएको छ ? भन्ने कुराको आधारमा अध्ययन कार्यलाई अगाडी बढाईएको छ ।

नतिजा र विश्लेषण

अध्ययनको क्रममा छनौटमा परेका क्याम्पसहरुबाट प्राप्त तथ्यांकहरुको आधारमा शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रम प्रभावकारी कार्यान्वयनको सन्दर्भमा सबै भन्दा महत्वपूर्ण पक्ष भनेको शिक्षकको व्यवस्थापन र उनीहरुको स्थिति रहेको हुन्छ । अध्ययनको क्रममा गोरखा जिल्लाको तीन ओटा क्याम्पसमा शारीरिक शिक्षा विषयमा विज्ञता हाँसिल गरेका शिक्षकहरु रहेको पाईयो भने अन्य क्याम्पसहरुमा स्वास्थ्य शिक्षा मूल विषय लिई स्वास्थ्य शिक्षामा विज्ञता हाँसिल गरेका शिक्षकहरुद्वारा विषय शिक्षकको जनशक्ति व्यवस्थापन गरेको पाईयो । सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरुमा आर्थिक व्यवस्थापन गर्न जटिलता भएको कारणबाट विषयगत दक्षता हाँसिल गरेका शिक्षकहरु राख्न समस्या भएको पाईयो ।

तलिका नं. १

क्र.सं.	बिबरण	कार्यान्वयन	कैफियत
१.	विषयगत तालिम	१ हप्ता, १५ दिन, १ महिना	नभएको
२.	कोर्ष विविधिकरण तालिम	बर्षको १ पटक	नभएको
३.	शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग तालिम	६ महिनामा १ पटक	नभएको
४.	अनुसन्धानमुलक र प्रविधि मैत्री तालिम	६ महिनामा	भएको

यस उपशीर्षकमा रहेर अध्ययन गर्दा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरूका विषयगत शिक्षकहरूलाई हाल सम्म कुनै पनि प्रकारको तालिम दिइएको पाईएन। कोर्ष विविधिकरण तालिम र शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोगको तालिम कम्तिमा बर्षको एक पटक दिनु पर्नेमा त्यो पनि दिईएको पाइएन। तर सम्बन्धित क्याम्पसहरूले आफ्ना शिक्षकहरूलाई क्षमताले भ्याए सम्म आफ्नै श्रोतको परिचालन गरि अनुसन्धानात्मक मुलक र प्रविधि मैत्री तालिम प्रदान गरेको पाईयो। विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रममा निर्दिष्ट गरिएका उद्देश्यहरू परिपूर्ती गर्नका लागि शिक्षकहरू आफैले मिहेनत गर्ने गरेको पाईयो।

निर्धारित पाठ्यभारको आधारमा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको अबस्था

स्नातक तह प्रथम बर्षको शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यभार प्रति हप्ता शैद्धान्तिक ३ पिरिएड र प्रयोगात्मक तर्फ ६ पिरिएड गरी जम्मा ९ पिरिएड तोकिएको छ। जसमा समयको हिसाबले एक पिरिएडमा ५५ मिनेट निर्धारण गरिएको छ। पाठ्यक्रममा तोकिएको पिरिएड र समयलाई सहि ढंगबाट कार्यान्वयन नभएको पाईयो। खास गरि विषयको प्रकृति अनुसार पठन पाठन नगराई पहिले सैद्धान्तिक कक्षाको पाठ्यभार सक्ने त्यस पछि प्रयोगात्मक कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने गरेको पाईयो। यसले गर्दा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा राखिएका सूचांकहरूलाई खासै महत्व दिइएको पाईएन।

अध्ययनको क्रममा कक्षा शिक्षण सिकाईमा प्रयोग भएका शिक्षण बिधिहरू

तलिका नं.२

क्र.सं.	बिबरण	कार्यान्वयन भएका बिधिहरू	कैफियत
१	शिक्षक केन्द्रीत विधि	प्रवचन, प्रश्नोत्तर, व्याख्या	
२	विद्यार्थी केन्द्रीत विधि	नभएको	
३	सामाग्री केन्द्रीत विधि	नभएको	
४	नाटकीय विधिहरू	नभएको	
५	Guest Lecture	नभएको	
६	प्रदर्शन	नभएको	
७	प्रत्यक्ष सहभागिता	प्रदर्शन, अवलोकन	
८	प्रत्यक्ष अवलोकन	सहभागी	

स्नातक तह प्रथम बर्षमा सञ्चालित शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रममा तोकिएको शिक्षण विधिहरूमा शिक्षक केन्द्रीत विधि, विद्यार्थी केन्द्रीत विधि, सामग्री केन्द्रीत विधि, भूमिका खेलाई विधि, प्रदर्शन विधि, छलफल विधि, गेस्ट लेक्चर विधि, प्रत्यक्ष सहभागिता विधिहरूलाई मुख्य रूपमा उल्लेख गरिएको छ। माथि प्रस्तुत गरिएका विधिहरू विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण साधन र माध्यम हो। विधि जसले शिक्षक र विद्यार्थी विचमा ज्ञान गर्नको लागि माध्यम, पुल र सहजिकरणको भूमिका गर्दछ। पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयनको लागि विधि अर्को महत्वपूर्ण औजार हो। शैद्धान्तिक कक्षा शिक्षण सिकाईको क्रममा सबै भन्दा धेरै प्रवचन विधिलाई प्रयोग गरेको पाईयो। त्यस पश्चात प्रश्नोत्तर विधिलाई अवलम्बन गरेको

पाईयो अन्य विधिहरूको प्रयोग भएको पाईएन । प्रयोगात्मक कक्षामा भने पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमका विधिहरूलाई प्रयोग गरेको पाईयो । यो नै यस विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका सबै भन्दा महत्वपूर्ण र सकारात्मक पक्ष रहेको छ ।

अबलोकनका क्रममा प्रयोग भएका शिक्षण सामग्रीहरू

शारीरिक शिक्षा पाठ्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा शिक्षकले सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक कक्षा शिक्षण सिकाईको क्रममा शिक्षण सामग्रीहरूको संकलन, निर्माण र प्रयोगलाई विशेष ध्यान दिनु पर्दछ । तर सैद्धान्तिक कक्षामा विषय शिक्षकले विशेष सामग्रीहरूको प्रयोग गरेको पाईएन । शिक्षकहरूले पाठ्यपुस्तकहरू, सन्दर्भ सामग्रीहरू मध्ये मुद्रित सामग्रीहरूको प्रयोग गरेको पाईयो । तर प्रयोगात्मक कक्षा शिक्षणको क्रममा आवश्यक सामग्रीहरू प्रयोग गरेको पाईयो । यो सबै भन्दा महत्वपूर्ण पक्षरहेको छ । आगामी दिनहरूमा समयको मागसँगै विद्यार्थीहरूको ज्ञानको विस्तृतीकरणको लागि आधुनिक र वैज्ञानिक सामग्रीहरूको निर्माण र प्रयोगमा शिक्षकहरूले प्रयोग गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

उपलब्धि मूल्यांकनको आधारमा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको अबस्था

खासगरि स्नातक तह प्रथम वर्षमा शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम व्यक्तिको दैनिक जिवनसँग मेल खानेगरि शारीरिक स्वस्थता एवं आधुनिक समाजको विकाससँगै एकाकार हुँदै अगाडी बढने गरि निर्धारण गरिएको छ । जसमा १० ओटा एकाईहरू राखिएको छ । ती मध्ये ५ ओटा एकाई सैद्धान्तिक खालका छन् भने ५ ओटा प्रयोगात्मक खालका रहेका छन् । यसरी निर्धारण गरिएका शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रम अनुरूप विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण गरि सकेपछि त्रि.वि.ले वार्षिक परीक्षा लिने गर्दछ । त्यो परीक्षाबाट प्राप्त नतिजालाई विश्लेषण गर्दा सैद्धान्तिक कक्षाको उपलब्धि भन्दा प्रयोगात्मक कक्षाको उपलब्धि राम्रो देखियो । कारण विद्यार्थीहरू प्रयोगात्मक कक्षामा बढि ध्यान दिएको पाईयो । एकातर्फको नजि राम्रो हुनुलाई मात्र सिकाई उपलब्धि राम्रो मान्न सकिन्न । ता पनि समग्रमा विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धि मूल्यांकन राम्रो रहेको पाईयो । आगामी दिनहरूमा विद्यार्थी सिकाई उपलब्धिको मूल्यांकन गर्दा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुवैको अंक जोडी सिकाई उपलब्धि उल्लेख गर्नु पर्ने देखिएको छ ।

पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा विद्यार्थीको सक्रियता

शारीरिक शिक्षा जस्तो व्यावहारिक विषयमा जब सम्म विद्यार्थी सक्रियता बढेन तबसम्म पाठ्यक्रम प्रभावकारी रुपबाट लागू हुन सक्दैन । तसर्थ समग्र समग्र विश्वविद्यालयमा विद्यार्थी संख्या घटदै गैरहेको परिवेशमा पहाडी जिल्लाको क्याम्पसमा विद्यार्थी संख्या देखिनु राम्रो अवसर हो । कमै विद्यार्थी संख्या भए पनि स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा पठन पाठन गराउनु ज्यादै सान्दर्भिक रहेको पाईयो । विद्यार्थीहरू पढाई प्रति चनाखो र सचेत रहेका, शिक्षकले पनि सक्दो प्रयास गरेको पाईयो । विद्यार्थी सक्रियता हुनु पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको अबस्था राम्रो रहेको पाईयो । यसलाई अझ अगाडी बढाउन विशेष ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा शिक्षकको सक्रियता

शिक्षकहरूको अनुभव, ज्ञान, सीप, धारण, प्रवृत्ति र व्यवहार एवं लगनशिलता पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका रहन्छ । शारीरिक शिक्षा अध्यापन गर्ने क्रममा शिक्षकहरूले पुर्नताजगी तालिम, कोर्ष विविधिकरण तालिम, विभिन्न किसिमका आधुनिक र वैज्ञानिक खालका तालिमहरू लिनु पर्ने हुन्छ । तर त्यस्ताखालका तालिमहरू प्रदान गरेको पाईएन । तापनि शिक्षकहरूले आफैँ मिहनत गरेर शोध खोज गर्ने र विषयवस्तुहरू विद्यार्थीहरूमाभ्र प्रस्तुत गर्ने गरेको पाईयो । यसलाई सकारात्मक रुपमा लिनु पर्दछ । आगामि दिनहरूमा शिक्षकहरूलाई थप सक्रियता बढाउन सम्बन्धित पक्षहरूले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

मानबिय जीवनसंग पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता; स्नातक तह प्रथम वर्ष

शारीरिक शिक्षा (सैद्धान्तिक)

एकाई	विषयबस्तु	मानबिय जिवन सँग सान्दर्भिक	कैफियत
१	शारीरिक शिक्षाको परिचय	सान्दर्भिक भएको	
२	शारीरिक शिक्षाको आधारहरु	सान्दर्भिक भएको	
३	चाल शिक्षा	सान्दर्भिक भएको	
४	शारीरिक शिक्षाको इतिहास	सान्दर्भिक भएको	
५	खेलकुदको आयोजना	सान्दर्भिक भएको	
६	प्रयोगात्मक तर्फ एथलेटिक्स	सान्दर्भिक भएको	
७	शारीरिक व्यायाम तथा कवाज	सान्दर्भिक भएको	
८	भलिवल	सान्दर्भिक भएको	
९	खो-खो	सान्दर्भिक भएको	
१०	कबड्डी	सान्दर्भिक भएको	

शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा विद्यार्थीहरुको शैक्षिक उपलब्धी, विद्यार्थी सक्रियता, शिक्षक सक्रियता, प्राप्त नतिजा सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्षहरु हुन । पाठ्यक्रममा राखिएका उद्देश्यहरु समकालिन समाज र समाजमा रहेका मानिसहरुको जिवन संग सान्दर्भिक हुनु पर्दछ । स्नातक तह प्रथम वर्षमा राखिएका १० ओटा एकाईहरु मध्ये शारीरिक शिक्षाको परिचय, शारीरिक शिक्षाका आधारहरु, चाल शिक्षा, शारीरिक शिक्षाको इतिहास, खेलकुदहरुको आयोजना गरी ५ ओटा एकाईहरु सैद्धान्तिक विषयहरु हुन भने बाँकि ५ ओटा एकाईहरुमा एथलेटिक्स, शारीरिक व्यायाम तथा कवाज, भलिवल, खो-खो, कबड्डी, प्रयोगात्मक विषयबस्तुहरु रहेका छन् । उल्लेखित १० ओटा एकाईहरु मानविय जीवनसँग ज्यादै सान्दर्भिक रहेको पाईयो । यसलाई अझ व्यापक रुपमा सान्दर्भिक बनाउन विशेष चासो दिनु पर्ने देखिएको छ ।

निष्कर्ष

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय द्वारा संचालित स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा मूल विषय अध्यापन गर्ने गरी निर्माण गरिएको शारीरिक शिक्षाको पाठ्यक्रम त्रि.वि.को आंगिक र सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरुले सञ्चालन गरिरहेको सन्दर्भमा ती क्याम्पसहरु मध्ये सम्बन्धन प्राप्त गर्ने क्याम्पसहरुले विषय विज्ञ हाँसिल गरेका शिक्षकहरु राखेको पाइएन । पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरु र ती उद्देश्यहरु लाई पुरा गर्न राखिएका विषय वस्तु विद्यार्थीहरु माझ प्रस्तुत गर्दा तोकिएको विधि र पद्धति लाई सैद्धान्तिक कक्षा शिक्षण सिकाईमा प्रयोग गरेको पाइएन तर प्रयोगात्मक कक्षा शिक्षण सिकाईमा भने पूर्णरुपमा प्रयोग लागू गरेको पाईयो । शिक्षकहरुलाई अनुसन्धान मूलक र प्रविधिमैत्री तालिम क्याम्पसहरुले आफ्नो क्षमता अनुरूप प्रदान गरेको तर विश्वविद्यालयले भने पूनर्ताजगि, पाठ्यक्रम विविधिकरण र विषयगत तालिम दिने गरेको पाईएन । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा शिक्षक र विद्यार्थीहरुको सहभागिता, आवश्यक पूर्वाधारहरुको उपलब्धता, मानव संशोधनमा दिइएको जोडबल, शिक्षण विधि र सामाग्रीहरुको प्रयोग क्याम्पसहरुको सकारात्मक पक्षहरु रहेको छ । यसै गरि शारीरिक शिक्षा विषय भित्र राखिएका १० ओटा एकाईहरु मध्ये ५ ओटा एकाईहरु सैद्धान्तिक र ५ आटा एकाईहरु व्यावहारिक रहेका छन् । पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका विषय वस्तुहरु समकालिन समाज र मानव जीवनसँग सम्बन्धीत रहेका छन् । गोरखा जिल्लामा रहेका उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने क्याम्पसहरुमा सञ्चालित स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा विषय अर्न्तगत शारीरिक शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारिता बारे अध्ययन नगरिएको हुनाले पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा के कस्ता समस्या र त्रुटिहरु रहेका छन् ? ती समस्याहरु कसरी समाधान गर्न सकिन्छ ? समस्या समाधानका उपायहरु के के रहेका छन् ? भन्ने उद्देश्यहरु

राखेर गरिएको अध्ययनको शीर्षक छनौट गरि अध्ययन गरिएको छ । विशेषतः आगामी दिनहरूमा शिक्षा शास्त्र संकायको डीन कार्यालय, शारीरिक शिक्षा विषयको विषय समितिहरूले विषय शिक्षकहरूलाई ज्ञान, सिप, क्षमता र योग्यता विकास गर्नको लागि पुनर्ताजगि लगायत विषयसँग सम्बन्धित तालिमहरूको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने सुझावहरू पेश गरिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, विष्णु प्रसाद (२०५७), *माध्यामिक तह अध्यापन अनुमति पत्र*, काठमाडौं : आशिष बुक्सहाउस ।

अधिकारी, विष्णु प्रसाद (२०७०), *निम्न माध्यामिक शिक्षक दिग्दर्शन*, काठमाडौं : आशिष बुक्सहाउस ।

आचार्य, जय नारायण (२००४), *माध्यामिक तहको सामाजिक शिक्षा विषयमा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग*, त्रि.वि. काठमाडौं : स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

आचार्य, प्रकाश र अन्य (२०६९), *शारीरिक शिक्षाको आधार*, काठमाडौं : हाइल्याण्ड पब्लिकेशन ।

खनाल, पेशल (२०६७), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

महर्जन, रामकृष्ण (२०५५), *शारीरिक शिक्षाको आधार*, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।

बरुवाल, हुम बहादुर र अन्य (२०६९), *शारीरिक शिक्षाको आधार*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेशन ।

वाग्ले, दिपक चन्द्र र सेढाई, श्याम प्रसाद (२०६३), *शारीरिक शिक्षाका आधारहरू*, काठमाडौं : ओजन बुक्स ।

शिक्षा ऐन, २०२८ डिल्लीबजार काठमाडौं ।

Serchan, L. (2058). *Method of teaching health & physical education (1st Ed.)*. Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.

Serchan, L. (2066). *Foundation of physical education*. Kathmandu : Quest Publication

कक्षाकोठा शिक्षणमा लैङ्गिक प्रभाव

सरोज अर्याल

शिक्षण सहायक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : saroj.aryal@gc.tu.edu.np मोवाइल: +977-9846074858

सार

यस अध्ययनको उद्देश्यहरु कक्षाकोठा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा लैङ्गिक व्यवहार र लेङ्गिक व्यवहारमा शिक्षक विद्यार्थीको धरनालाइ खोजी गर्नु रहेको छ। कक्षाकोठा शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा हुने के के हुन् ? महिला शिक्षक र पुरुष शिक्षक प्रति छात्र र छात्रा विद्यार्थीको व्यवहार कस्तो हुन्छ ? यसका साथै छात्र छात्राविच कस्ता व्यवहार हुन्छ ? र त्यस व्यवहारले शिक्षक विद्यार्थीमा कस्ता समस्या आउछन् ? ती समस्या समाधानका उपाय खोजी गर्नु रहेको छ। यस अध्ययन मुख्यत पाँच भागमा विभाजन गरिएको छ। जस मध्ये पहिलो भागमा कक्षाकोठा शिक्षणमा लैङ्गिक प्रभावको परिचय गरि गूणात्मक विधिलाई समेटिएको छ। त्यसैगरी दोस्रो भागमा विविधता, लिङ्गिय, लैङ्गिक समानता र समता, सामाजिक संरचनावादी कार्यवाद नारीवादी आवश्यकतावादी सिद्धान्तलाई पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनमा समावेश गरिएको छ। अर्को भागमा गूणात्मक विधिद्वारा व्याख्या विश्लेषण गरि निष्कर्षलाई दर्शाइएको छ।

मुख्य शब्दावली : कक्षाकोठा क्रियाकलाप, नारीवाद, लैङ्गिक व्यवहार, विविधता, समता

परिचय

समाजरूपी रथका दुई पाङ्ग्रा पुरुष र महिला हुन्। जसरी दुई पाङ्ग्रा मध्ये एक पाङ्ग्रामा कुनै कमजोरी भएमा रथ सही ढंगले गन्तव्यमा पुग्न सक्दैन त्यसरी नै महिला र पुरुष मध्ये कुनैपनि सामाजिक, आर्थिक, बौद्धिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य र अधिकार आदी क्षेत्रमा कमजोर छ भने समाज उन्नतीको गन्तव्यमा पुग्न सक्दैन। शिक्षा नै यस्तो साथी हो जसले सबै क्षेत्रमा उन्नती गर्न सक्ने योग्यता, दक्षता र समानता प्रदान गर्दछ। त्यसैले समाजमा महिला र पुरुषले शिक्षाबाट आफ्नो व्यक्तिगत दक्षता योग्यता र उचित लाभ लिने समान अवसर हुनु पर्दछ। मानिसको प्रतिभाको पहिचान र उपयोग सामाजिक, आर्थिक उन्नती हक र कर्तव्यको जानकारी र उपयोग गर्न मात्र नभएर देशमा रहेका प्राकृतिक सामाजिक श्रोत र सम्पदाको पहिचान र सदुपयोगबाट समपूर्ण राष्ट्रको सबै क्षेत्रमा उन्नती गर्न शैक्षिक उन्नतीबाट मात्र सम्भव छ। विभिन्न देशहरुले शैक्षिक उन्नतीबाटै आर्थिक सामाजिक, भौतिक, वैज्ञानिक उन्नती गरेका छन्। समाजको उन्नतीमा समाजका सबै नागरिकको अवसरबाट उचित लाभ लिने अवसर दिनुपर्दछ। नत्र हरेक समाजमा आधा हिस्सा ओगट्ने महिला पछि पर्दछन् र समाज कुजो बन्दछ (काफले, ढकाल र अधिकारी, २०६८)। आज महिलाहरु शिक्षा क्षेत्रमा किन पछाडी परेका छन् भन्ने बारेमा विभिन्न दृष्टिकोण प्रकाशमा आएका छन्। ति मध्ये एक हो लिङ्गिय भेदभाव कै कारण समाजमा महिलाहरुलाई विभिन्न अवसरबाट वञ्चित गरिन्छ। त्यस कारण शिक्षा एवं त्यसबाट वञ्चित लाभ लिनबाट पनि महिलाहरु पछि पर्दछन्। विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरुले पनि महिला शिक्षामा पछि पर्नुका कारण लिङ्गिय भेदभाव पनि हो भनिरहेको परिप्रेक्ष्यमा केही लिङ्गिय भेदभाव र तयसका प्रभाव के कस्तो छ भन्ने बारेमा विभिन्न दृष्टिकोण प्रकाशमा आएका छन् (श्रेष्ठ, १९९८)।

महिला शिक्षाको वर्तमान सन्दर्भमा उल्लेखित दृष्टिकोणहरुले पनि समाजमा महिलाहरु विभिन्न कारणले शिक्षा क्षेत्रमा पछि परेका र बाहिरिएका हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ। त्यसकारण समाजमा महिलाहरुको वर्तमान शैक्षिक अवस्था एक गम्भिर समस्या हो र त्यसलाई सुधानु आजको आवश्यकता हो भन्ने प्रष्ट हुन्छ। महिलाहरुको शैक्षिक स्थितिमा सुधारको निमित्त महिला शिक्षालाई बाधा पुर्याउने कारणहरुको खोजी र समाधानका उपायहरुको बारेमा अध्ययन गर्नु पनि आजको आवश्यकता हो। नत्र महिला एवं सम्पूर्ण समाजनै उन्नती पथमा लम्किन सक्दैन। महिला एवं छात्राहरुको

शिक्षालाई प्रभाव पार्ने विभिन्न कारणहरू मध्ये लिङ्गिय भेदभाव पनि हुन सक्छ। त्यस्तो भेदभाव सिकाई क्रियाकलापमा लिङ्गिय, साङ्केतिक हिंसा, र पक्षपात छ वा छैन लिङ्गिय समानताको स्थिति कस्तो छ। भन्ने बारेमा अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यक ठानिएको थियो।

अध्ययनको उद्देश्यहरू

१. कक्षाकोठा शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा लिङ्गिय व्यवहारको अवस्थाको पहिचान गर्नु।
२. कक्षाकोठा शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा हुने लिङ्गिय व्यवहारमा विद्यार्थी र शिक्षक को धारणा लेखाजोखा गर्नु।

अध्ययन विधि

गोरखा जिल्ला, गोरखा न. पा. ७ को गोरखा क्याम्पस, गोरखालाई उद्देश्यपूर्ण विधिबाट नमुना छनौट गरिएको छ। यस अध्ययनमा उद्देश्यपूर्ण विधिको नै प्रयोग गरी तिन जना पुरुष शिक्षक, तीन जना महिला शिक्षक र पाँचजना छात्रा र पाँचजना छात्र लाई छनौट गरिएको थियो। यि नमुना छनौट भएका व्यक्तिलाई छुट्टाछुट्टै गुणात्मक अन्तर्वार्ता मार्फत सुचना संकलन गरिएको थियो। विशेष गरी यि व्यक्तिहरूसंग कक्षाकोठा शिक्षण सिकाईका क्रममा पुरुष शिक्षक र महिला शिक्षकले गर्ने लैङ्गिक व्यवहार, साथै छात्र र छात्रा विद्यार्थीविच हुने लैङ्गिक व्यवहार, पुरुष शिक्षक र महिला शिक्षकप्रति छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूले गर्ने व्यवहारको पक्षमा अनुसन्धान केन्द्रित थियो। क्याम्पसबाट छनौटमा परेका शिक्षक र विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त सुचनाहरूलाई व्याख्यात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ।

पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन कुनैपनि अनुसन्धानात्मक कार्य सम्पन्न गर्दछ त्यसै क्षेत्रमा विभिन्न सिद्धान्त लेख रचना अनुसन्धानात्मक कृति प्रतिवेदन आदिको अध्ययन र विश्लेषणको सैद्धान्तिक एवं व्यवहारिक ज्ञान सिप प्राप्त गर्न सकिन्छ। त्यस्तै अध्ययनको निम्ति उपयोगी तथ्याङ्क सुचनाहरू पनि प्राप्त गर्न सकिन्छ। यसका लागि केही सैद्धान्तिक आधार लिएको छ भने केही समाजमा महिला एवं पुरुषहरू प्रति गरिने लिङ्गिय व्यवहार सम्बन्धि गरिएको अनुसन्धानात्मक लेखलाई समेतपूर्व साहित्यको पुनरावलोकन गरिएको छ।

सैद्धान्तिक पुनरावलोकन

विविधताको सिद्धान्त

मानव सभ्यताको विकाससँगै समाजको संरचना र रूपमा मात्रात्मक रूपमा धेरै थोरै गतिका दृष्टिकोणले हिलो वा छिटो समाज रूपान्तरण हुदै आजको यस एक्काइसौं शताब्दिको वैज्ञानिक एवं प्राविधिक युगमा समाज आईपुगेको छ। प्राचिन समयमा मानिस कुनै निश्चित स्थानमा एउटै मात्र पेशा र व्यवसाय अगालेर बस्ने गर्दथे। उनीहरूको भाषा, धर्म, संस्कृति, संस्कार, मुल्य मान्यता पनि एकात्मक एवं सीमीत थियो। समयको गति, विज्ञान र प्रविधिले ल्याएको परिवर्तन सँगै समाजको रूपान्तरण हुदै गयो। समाजमा देखा परेको यस किसिमको बहुलता अथवा अनेकता नै विविधता हो। यसरी मानिसहरूविचको विभिन्न पक्षमा रहेको असमानता, भिन्नता वा फरक फरकपन मानिसहरूका आफ्ना पहिचानका विषय बन्न गएका छन्। जसलाई अहिले बहुसांस्कृतिक पक्षको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ (सेइञ्चेन, २०११)।

लिङ्गिय सिद्धान्त

महिला र पुरुषका बीच प्राकृतिक तथा सामाजिक भिन्नताहरू हुन्छन्। जन्मजात रूपमा प्रकृतिले नै छुट्टयाएको भिन्नता परिवर्तन गर्न सकिन्न। तर समाजले बनाएका भिन्नताहरू सधैं एकरूप हुँदैनन्। यस्ता भिन्नताहरू परिवर्तन हुने गर्छन्। लिङ्ग प्राकृतिक भएकोले परिवर्तन गर्न सकिन्न तर लैङ्गिकता सामाजिक भएकोले परिवर्तनीय हुन्छ। महिला पुरुष प्रकृतिक रूपमा भिन्न हुन्। उनीहरू शारीरिक रूपले मात्र नभएर भूमिका, काम, आचरण, आदिका आधारमा समेत भिन्न हुन्।

महिला र पुरुष विचमा समानता पनि छ, किनभने दुवै मानव प्राणी हुन् । सामाजिक प्राणी हुन् । उनीहरूमा समान इच्छा आकांक्षाहरू छन् । जब कुनै मानव प्राणीको जन्म हुन्छ, वच्चाको यौनाङ्गको आधारमा केटा वा केटी छुट्याउनै गरिन्छ । लिङ्ग भएको वच्चालाई केटा र योनी भएको वच्चालाई केटी भन्ने गरिन्छ, तर समाजमा पुरुषलाई आचरण व्यवहार भूमिका काम गुण र जिम्मेवारीको आधारमा छुट्याइएको हुन्छ । यही नै लैङ्गिकता हो । समाजका यस्तै पुरुष र महिलाको भूमिका छुट्याइएको हुन्छ, भन्ने कुरा लैङ्गिक सिद्धान्तले भन्दछ ।

लैङ्गिक समानताको सिद्धान्त

लैङ्गिक समानता भनेको महिला र पुरुषलाई एउटा समान प्राणी वा व्यक्तिहरूका रूपमा समान व्यवहार गर्नु हो । उदारहण स्वरूप समान ज्याला, समान मताधिकार, समान रूपमा विकास, नियोगहरू, समितिहरू, आयोगहरू, निकायहरूमा प्रतिनिधित्व गर्ने कार्यहरूलाई लैङ्गिक समानता भन्ने गरीन्छ । लैङ्गिक समानता ल्याउन कमजोर महिला समुहहरू विभिन्न समुदायका व्यक्तिहरूलाई शसक्तिकरण गर्दै उनीहरूको सहभागिता, नेतृत्व र विकासको प्रतिफलको भागिदार हुँदै समान रूपले विकास गर्नु जरुरी हुन्छ (संघिय मामला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालय, २०६९) ।

लैङ्गिक समताको सिद्धान्त

लैङ्गिक समानता भनेको अवसरबाट वञ्चित महिलाहरूलाई गरिने विशेष व्यवहार हो । उदारहण स्वरूप बालबालिका छात्रवृत्ति, महिलालाई निजामति सेवामा ल्याउन गरिने सकारात्मक कार्य (जस्तै आरक्षण वा क्षमता विकास वा सकारात्मक विभेद, महिलाहरूलाई सक्षम बनाउने वातावरणको सिर्जना गर्नु लैङ्गिक समानताको सिद्धान्त हो । शिक्षामा यस खाले विशेष व्यवहारले मात्र शिक्षामा महिलाको पहुँच हुन्छ, भन्ने दृष्टिकोण लैङ्गिक सिद्धान्तले राख्दछ (संघिय मामिला तथा स्थानिय मन्त्रालय, २०६९) ।

सामाजिक संरचनावादी कार्यवादको सिद्धान्त

समाज भनेको विभिन्न भागहरूको एकिकृत समग्रता हो । व्यक्तिहरू मुल्य मान्यता, चाडपर्व समुह, शिक्षा, कानुन आदी समग्रताका भागहरू हुन् । सबै समाजहरूले संरचना, मुल्यमान्यता आदीको विकास गर्दछन् र तिनीहरूले नै विषेश प्रकारको कार्य गर्दछन् । जसले समाजलाई एकिकृत हुन मद्दत गर्दछ । परम्परा, चालचलन, रितिरिवाज, मुल्यमान्यता, धर्म, रितिस्थिति चाडपर्व आदि सबै सामाजिक वा सांस्कृतिक कायम भएको हुन्छ । यस सिद्धान्तले समाज र यसका संस्थाहरूको अन्तरसम्बन्ध रहेको कुरा लाई मुख्य जोड दिन्छ । जसले सामाजिक संरचना र सामाजिक प्रणाली भित्रका धड्काहरूको विचको सम्बन्धमा अलिकति परिवर्तन आएमा पनि सिङ्गो संरचनालाई धेरै थोरै असर पर्न जान्छ (अर्याल, २०७४) ।

नारीवादी सिद्धान्त

महिलाहरूलाई पुरुषले हेपे, सार्वजनिक स्थलमा ठाँउ पाएनन् । पुरुषको मन र संस्कार मिलेर विभेदी संरचना बनायो । महिलालाई हेप्ने बहुलवादी चिन्तन बन्यो । पुरुष संवेदनशिलता विहिन बन्यो, हिंस्रक बन्यो भन्ने एउटा मत छ । धरातलवादी धारणाबाट पुर्खाको शिक्षालाई हेरौ त्यहाँ धारा भेटिन्छ । प्रकृति र पुरुषको धारा तिनीहरूको एकल मिलनविन्दु हुन्छ; ब्रम्ह पुरुष । त्यस धारामा नारी प्रकृति हो प्रकृति पुरुषमा मिल्छे, पुरुषबाटै जन्म लिन्छे, पुरुष पुरुषबाटै प्रकृतिमा आउछ । प्रकृतिबाटै जन्मन्छ । यसरी ब्रम्ह र पुरुष एकै अर्थमा प्रयोग भयो । त्यही वदमासी हो । यो वदमासीले नारीवादीलाई नारीको अस्थित्व देखे बनायो । पुरुषमा विलिन हुने वस्तु बनायो । त्यही धरातलले छुट्याउन सक्छ । शब्द प्रयोगको वदमासी ब्रम्ह र पुरुष एकै हो भन्ने वदमासी । त्यस वदमासीले महिलालाई घुल्य बनायो । पुरुषलाई घोलकको रूपमा चित्रित गर्‍यो र वास्तवमा पुरुष पनि घुल्य हो भन्ने यथार्थता लुकायो । ब्रम्हको अर्कै अर्थ दियो । यी दुवैको फरकवारे ग्रन्थिय विश्लेषण खो ई त ? वैदिक पौराणिक धरातलको विश्लेषण गर्न नारीवादलाई यो एउटा विषयवस्तु हुन सक्छ । पुरुषार्थी र स्त्रीत्व विषयवस्तुको खोज गर्ने बाटो बन्न सक्छ । ब्रम्हमा पुरुष र ब्रम्हमा स्त्री भन्ने विश्लेषण आउन सक्छ । यस विश्लेषणले वैदिक र पौराणिक शास्त्रको पौरषीय हालीमुहालीलाई उनीहरूकै शब्दावलीले

चूनौति दिन सकछ ।

बेशाहाराहरुको पिडा बटुलन सकछ । बेशाहारा वन्न नसकेकाहरुको कहानि ल्यउन सकछ । सीताको आदेश वखान गर्ने पुरुषवादी शास्त्रले राज्यको निमित्त रामले गरेको नारी अन्याय खोतलन सकछ (कोइराला, २०७१, पृ. ४३६-४३७) ।

आवश्यकताको सिद्धान्त

मानिसका आवश्यकताहरु असिमित हुन्छन् । मानिसले आफना आवश्यकताहरुलाई श्रृखलाबद्ध रुपमा परिपुर्ति गर्छ भन्ने कुरा मास्लोको आवश्यकताको सिद्धान्तले जोड दिन्छ । पहिला न्युनतम आवश्यकताको पुर्ति गर्दै उच्च आवश्यकता प्राप्तितर्फ अग्रसर हुने सिकारुको स्वभाव हुन्छ । एक आवश्यकताको प्राप्ति नभई अर्को आवश्यकतातर्फ प्रेरित हुँदैन । जस्तै मानिसको पहिलो नभई नहुने आवश्यकता भनेको शारिरिक आवश्यकता दोस्रो सुरक्षा अनुभुति त्यसपछि माया स्नेह वा अपनत्व चौथो प्रतिष्ठा, इज्जत र आत्मसम्मान अन्तिम वा पाँचौं भनेको आत्मसन्तुष्टि हो (धामी, २०७४, पृ. २१२)।

व्याख्या र विश्लेषण

यस अध्ययनको क्रममा गुणात्मक अन्तरवार्ताको माध्यमबाट महिला शिक्षिका, पुरुष शिक्षक, छात्रा र छात्रहरु विच भएको कक्षाकोठा सिकाई क्रियाकलापमा हुने लैङ्गिक व्यवहार सम्बन्धि सुचना अथवा तथ्याङ्कलाई निम्न अनुसार व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

शिक्षण व्यवहारमा लैङ्गिक समानताको स्थिति

कक्षा शिक्षणको शिक्षण व्यवहारमा छात्र र छात्रामा लैङ्गिक रुपमा समान छन् छैनन् पहिचान गर्न विभिन्न पक्षमा आधारित रहेर अध्ययन गरिएको छ ।

कक्षा कोठा शिक्षण सिकाईमा हुने लैङ्गिक व्यवहार

कक्षा शिक्षणको क्रममा छात्र छात्रा मध्ये कसलाई बढी प्रश्न सोध्दछन् । कसलाई पहिले प्रश्न सोध्नमा प्राथमिकता दिईन्छ भन्ने प्रश्नावली मार्फत छात्र छात्रालाई प्रश्न सोधिएको थियो । जसमा छात्राहरुले हाम्रो संख्या धेरै छ, मिसहरुले पढाउदा छात्राहरुलाई पहिलो प्राथमिकता दिने कुरा बताए । कक्षामा प्रश्न भेदभाव तथा पुर्वाग्रही ढंगले गर्दछन् भन्ने प्रश्नमा छात्राहरुले सरले हामीलाई बढी प्रश्न सोध्नुहुन्छ केटाहरुलाई कम सोध्नुहुन्छ भने । छात्रहरुले उस्तै हो भने । प्रश्नको प्राथमिकता जवाफ र गल्ती सच्याउने, सुभाब दिन, मिसले छात्रालाई प्राथमिकता दिनुहुने र महिला शिक्षकसँग त्यस विषयमा प्रश्न गर्दा छात्राको संख्या बढी छ उनीहरु कम बोल्दछन्, लाज मान्दछन् कोही त केटी विवाहित पनि छन् त्यसकारण उनीहरुलाई बढी प्रश्न सोधिएको होला । हामीले छात्र र छात्रा भनेर त्यस्तो कुनै विभेद गरेको छैन भने । वरु केटाहरु थोरै भए पनि बढी कक्षामा हावी हुने हामी महिला शिक्षक भनेर हो कि किन हो कक्षामा पनि कम ध्यान दिएको जस्तो गर्ने जसले गर्दा प्रश्न सोध्ने क्रममा पनि उत्तर दिने क्रममा हेलचेक्राई गर्ने गरेको अनुभव बताउनुभयो ।

त्यसै गरी कक्षाकोठामा छात्र र छात्रा मध्ये कसलाई प्राथमिकता दिन्छ भन्ने प्रश्नमा पुरुष शिक्षकलाई सोध्दा हामीले कक्षाकोठामा प्रश्न सोध्दा कुनै पनि विभेद गरेका छैनौ । वरु हाम्रो कक्षामा छात्रको संख्या कम छात्राको संख्या बढी छ । प्रश्न गर्ने क्रममा छात्राहरु धेरै भएर होला छात्रालाई नै बढी प्रश्न गर्ने गरिन्छ । प्राथमिकता दिने कुरा भनेको छात्राहरु संख्या पनि धेरै कम बोल्ने लाज मान्ने भएर छात्रालाई नै पहिले दिईन्छ । त्यसो भनेर छात्रलाई कम गर्ने होइन कमजोर लाई बढी प्राथमिकता दिईन्छ भन्नुभयो ।

यसबाट कक्षाकोठा शिक्षणमा शिक्षकले नै कक्षा कोठामा भएको विविधतालाई स्वीकार गरी केटा र केटीजस्तै अन्य धर्म जात संकार आदीमा विविधता छ र शिक्षा शास्त्र संकायका कारण छात्राको संख्या बढी हुनु त्यसमा पनि कोही विवाहित हुनु छात्राहरु कम बोल्नु लाज मान्नु महिला शिक्षक सँग अलि बढी खुलेर प्रश्न उत्तर गर्नु र पुरुष शिक्षकसँग कम गर्नुको पछाडी अहिले सम्म पनी कक्षा कोठामा लैङ्गिक भुमिका को प्रभाव देखिन्छ । यसका लागि लैङ्गिक समानता मात्र नभई

लैङ्गिक समता पनि आवश्यक देखिन्छ। छात्रा शिक्षक भएको सोच र चिन्तन र महिला शिक्षकसँग हुने छात्र छात्राको व्यवहारलाई पुरुषवादी संरचनात्मक सोचबाट माथी उठी महिलाहरु पनि केही गर्न सक्छन् भन्ने चिन्तन विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसो हुदा मात्र कक्षाकोठा शिक्षणमा प्रश्न सोध्दा छात्रमा आत्मविश्वास बढ्छ र आत्मसम्मान खोजी हुन्छ। महिला शिक्षकप्रति हुने व्यवहार र उसको मनोविज्ञानमा पनि सुधार हुन्छ।

त्यसैगरी शिक्षण सिकाईका क्रममा विभेदकारी र हिंसात्मक शब्द बोलिन्छ। कस्ता शब्दावली प्रयोग हुन्छ? जस्ता प्रश्नको उत्तरमा विद्यार्थीबाट आएको प्रश्न उत्तरमा कक्षामा ध्यान नदिएको खण्डमा गृहकार्य नलेखेको सम्बन्धमा हामीसँग रिसाएर विभेदकारी र हिंसात्मक शब्दावली गरेको बताए। जसमा छात्रलाई हिरो, उन लाउरे, अल्छी बदमास, मुख बावुले कमाणको छ र खान्छस् आफै गरेर खानु पर्यो भने कसरी खान्छस्, विवाह गर्ने बेला भैसक्यो, डाइभर खलासी हुने त होला नि आदी भनिन्छ भने छात्रालाई पढ्नु छैन ठग्न आएको, राम्री बन्ने मात्र हो विवाह गर्ने बेला भैसक्यो सिङ्ग आउने होइन पुच्छर आउने होयन भाडा माफेर खानी त होलानि, लोग्ने कस्तो पर्ने हो, सासु कस्तो पर्ने हो, आदी। पुरुष र महिला शिक्षकको उस्तै व्यवहार हुने बताए।

शिक्षकको अन्तरवार्तामा छात्राहरु बढी गफ गर्ने, कक्षामा ध्यान नदिने, सोधेको जवाफ नदिने गृहकार्य नगर्ने, मोवाइल बढी चलाउने, कक्षामा नबोली दिने आदी कारणबाट रिसाउनुपर्ने परिस्थिति सिर्जना हुन्छ तर पनि विभेदकारी शब्द, हिंसात्मक शब्द प्रयोग नगरेको बताए। महिला शिक्षकले भने हामीसँग अलि बढी छात्राहरु खुलेर प्रश्न उत्तर गर्छन्।

माथीका प्रश्न उत्तरबाट के देखिन्छ भने शिक्षकहरुमा संरचनात्मक प्रभाव रहेको जसले नारी हिंसात्मक शब्दावली प्रयोग भएको पाइयो। जसले गर्दा कम बोल्ने लाज मान्ने छात्राहरु भन् कक्षाकोठा अन्तरक्रियामा सहभागी कम हुने परिस्थिति सिर्जना हुने देखिन्छ। छात्रहरुमा पनि रिसाउने नराम्रो व्यवहार गर्ने हुन सक्छ। शिक्षक विद्यार्थी विचको द्वन्द्व बढ्न सक्छ। विद्यार्थीमा उत्प्रेरण कम हुन्छ। जसले सिकाईमा असर पुरयाउछ। त्यसकारण यस किसिमका विभेदीकरण र हिंसात्मक शब्द कक्षाकोठा सिकाईमा प्रयोग नगरी लैङ्गिक भूमिकामा सके समता नभए पनि समानताको व्यवहार गर्नुपर्ने देखिन्छ।

कक्षामा छात्र र छात्राका क्रियाकलाप र लैङ्गिक व्यवहार

कक्षाकोठामा छात्रछात्राको क्रियाकलापमा लैङ्गिक व्यवहार कस्तो छ भन्ने प्रश्नमा छात्राहरुले कक्षामा जिस्क्याउने, नाम बड्याउने, नाम काट्ने, होच्याउने, कागजको टुकाले हिकार्उने, कपाल तान्ने आदी व्यवहार गर्ने बताए भने छात्रले छात्राहरुले गाली गर्ने, नाटक गर्ने, मुखले जवाफ दिने, दोष लगाउने आदी उत्तर दिए।

शिक्षकहरुले प्रश्नको जवाफमा छात्राको तुलनामा छात्रले गरेका कृयाकलापमा लैङ्गिक रुपमा बढी भेदभावपूर्ण छन् प्रकृतिक गुण, छात्राको शारीरिक, संवेगात्मक गुण सामाजिक भेदभाव का कारण कक्षामा पनि लैङ्गिक भेदभाव छ। यसको कारण बेलाबेलामा छात्रा र छात्रविच द्वन्द्वको अवस्था आउछ। यसले गर्दा शिक्षण सिकाईमा समेत प्रभाव पर्दछ भन्ने कुरा बताउनुभयो। यसले गर्दा कक्षाकोठा व्यवहारमा छात्र छात्राविच हुने व्यवहारमा भएको लैङ्गिक व्यवहार छात्रालाई भन् कमजोर बनाउने हुदा त्यस व्यवहारलाई निरुत्साहित गराउने क्रियाकलाप गराउदा मात्र उनीहरु कक्षा व्यवहार मा सम्मानजनक रुपमा सहभागी हुने अवस्था सिर्जना हुन्छ। र नारी पुरुष वरावर हो सबै गर्न सक्छन् सबै एउटै हुन् भन्ने वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसो गर्दा छात्रामा नारीवादी दृष्टिकोण बलियो हुन्छ। यसका लागि शिक्षकले पनि लैङ्गिक समानता मात्र होईन समताको व्यवहार गर्नुपर्ने हुन्छ।

निष्कर्ष

कक्षा शिक्षण सिकाईका क्रममा प्रश्न उत्तर गर्ने क्रममा महिला शिक्षक र पुरुष शिक्षक दुवैले छात्रालाई प्राथमिकता दिने गरेको पाइयो। किनभने संख्या पनि बढी र उनीहरु कम बोल्ने लाज मान्ने गफ गर्ने बानीले छात्रको तुलनामा उनीहरुलाई धेरै प्रश्न सोध्ने गरेको पाइयो। त्यसैगरी महिला शिक्षकसँग पनि छात्राहरुले प्रश्न उत्तरमा अलि बढि खुलेर

प्रश्न उत्तर गर्ने पुरुष शिक्षकको तुलनामा भन्ने कुरा पाइयो । यसले के कुरा पुष्टि गर्दछ भने अहिले पनि छात्राहरूमा लिङ्गिय भूमिका को प्रभाव रहेछ । पुरुष प्रधान व्यवहारको डर रहेछ । यसका लागि उनीहरूमा विशेष व्यवहारबाट उनीहरूलाई प्रश्न उत्तरमा सहभागी गराउनुपर्ने, उत्प्रेरणा दिनुपर्ने देखिन्छ । यसमा पनि महिला शिक्षकले भन्दा पुरुष शिक्षकले विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । किन भने छात्राहरूमा संकोच छ, लाज छ, डर छ, यस्ता कारणबाट प्रश्न उत्तर मा कम सहभागी हुन्छन् त्यसमा पनि पुरुष शिक्षकसँग भन् यस्तो समस्या देखियो ।

शिक्षकले कक्षाकोठामा विद्यार्थीसँग प्रश्न उत्तर गर्दा उत्तर नदिएमा नमिलाएमा गृहकार्य नगरेमा रिसाएर महिला पुरुष दुवै शिक्षकले हिंसात्मक शब्द प्रयोग गरेको पाइयो । जसले गर्दा उनीहरूमा भन् रिसाउने, कम बोल्ने, लाज मान्ने, डर मान्ने, संकोच मान्ने पाइयो । शिक्षक दुवैले यस्ता शब्द प्रयोग गर्न नहुने देखियो ।

छात्रा र छात्रहरू विच कक्षा कोठामा गरिने व्यवहारमा पनि छात्रालाई जिस्काउने, प्रश्न गर्दा हाँस्ने, कपाल तान्ने, हो च्याउने, उडाउने, कागजका टुकाले हिर्काउने देखियो । जुन गलत लैङ्गिक व्यवहार हो । त्यसैगरी छात्रले पनि छात्राहरू धेरै बोल्ने, नाटक पार्ने, मुख लगाउने, दोष दिने आदी व्यवहारबाट एक आपसमा वादविवादको अवस्था आउन दियो । जसले कक्षाकोठा शिक्षणमा नकारात्मक वातावरण सिर्जना भएको पाइयो । यसलाई छात्रामा हुने नराम्रा व्यवहार छात्रबाट हुनु भएन र छात्रले छात्राप्रति गरिने र हेरिने दृष्टिकोण मा परिवर्तन हुन पर्यो अनि कक्षाकोठा वातावरण सहज हुन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

अर्याल, प्रेमनारायण (२०७४), *शिक्षाका आधारहरू*, काठमाण्डौ : पिनाकल पब्लिकेशन

काफले, वासुदेव, ढकाल, हेमराज, र अधिकारी, किशनप्रसाद (२०६८), *शिक्षामा सामाजिक न्याय*, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ: सनलाईट पब्लिकेशन ।

कोइराला, विद्यानाथ (२०७९), *शिक्षामा वैकल्पिक चिन्तन*, काठमाण्डौ : गुडविल पब्लिकेशन प्रा. लि. ।

धामी, केशवसिंह (२०७४), *शिक्षा मनोविज्ञान*, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

संघिय मामिला तथा स्थानिय मन्त्रालय (२०६९), लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (बुलेटिन), सिंहदरवार, काठमाडौं : लेखक ।

श्रेष्ठ, केदार (१९९७), *शिक्षामा समान अवसर*, शिक्षामा महिला, काठमाण्डौ : सेरिड ।

Sheying, C. (2011). *Diversity management theoretical prespective and practical Approach*. Nova Scienc publishers.

सत्ताको खोजमा एकाङ्कीमा नारीवाद

कल्पना तिमिल्सिना

आशिक शिक्षक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : kalpana.timilsina@gc.tu.edu.np मोवाइल : +977-9846188561

सार

प्रस्तुत अध्ययन नारीवादी दृष्टिकोणबाट सत्ताको खोजमा एकाङ्कीको अध्ययनमा केन्द्रित छ। विजय मल्लको “पत्थरको कथा” एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत यो नारी समस्यामा आधारित एक उत्कृष्ट एकाङ्की हो। एकाङ्कीमा नेपाली नारीहरूको कुण्डालाई मुख्य विषय बनाएर नारी वर्गको स्वतन्त्र सत्ताको खोजी गरिएको छ। एकाङ्कीले रुढिग्रस्त नेपाली समाजको लैङ्गिक विभेदप्रति आक्रोश प्रकट गरेको छ। एकाङ्कीमा नारीवर्गको अस्मिता, तिनको मुक्ति, समानता र स्वतन्त्रताको पक्षमा वकालत गरिएको पाइन्छ। समग्र अध्ययनका आधारमा पुरुषप्रधान सामाजिक संरचनालाई भत्काई नारी स्वतन्त्रता ल्याउन, सम्मानका साथ अस्तित्वपूर्ण जीवन जिउन मीना र प्रमिला जस्ता उदीयमान नारीहरू जन्मिरहेका छन्। नारी सत्ता र स्वतन्त्रताका लागि नारीहरू नै शिक्षित भएर विद्रोह गर्नुपर्छ, चेतनाको दियो बाल्नुपर्छ भन्ने नारीवादी सोचको निरूपण गरिएको छ। एकाङ्कीमा पुख्र्यौली अधिकारका रूपमा नारी वर्गको अस्मिता लुट्दै आइरहेका पुरुष वर्गले नारी स्वतन्त्रता र अस्मिताप्रति बेवास्ता गर्दा मानसिक सन्तुलन गुमाएको पाइन्छ। यो नारी सत्ता र अधिकार केन्द्रित दृष्टिकोण हो। यसर्थ सत्ताको खोजमा एकाङ्की नारीमैत्री रहेको प्रष्ट हुन्छ।

मुख्य शब्दावली : उत्पीडन, नारीवाद, पितृसत्ता, भोग्या, स्वतन्त्रता

विषय परिचय

प्रस्तुत आलेख विजय मल्ल (१९८२-२०५६) द्वारा रचित सत्ताको खोजमा एकाङ्कीको नारीवादी अध्ययनमा केन्द्रित छ। मल्ल आधुनिक नेपाली नाट्य साहित्यका मनोवैज्ञानिक तथा मनोविश्लेषणात्मक धाराका सर्वोच्च प्रतिभा हुन्। साहित्यका कविता, कथा, नाटक, उपन्यास विधामा साहित्य सिर्जना गरेतापनि उनलाई नाटककै क्षेत्रमा सर्वाधिक सफलता मिलेको छ। उनका कोही किन बरबाद होस्, जिउँदो लास, भोलि के हुन्छ?, स्मृतिको पर्खालभित्र, मानिस र मुकुण्डो नाटकहरू र बौलाहा काजीको सपना, पत्थरको कथा, सात एकाङ्की, दोभान, भित्ते घडी, भुलैभुलको यथार्थ, सृष्टि रोकिदैन एकाङ्की सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन्। ती मध्ये सत्ताको खोजमा एकाङ्की मल्लको “पत्थरको कथा” एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ। सत्ताको खोजमा एकाङ्कीमा केन्द्रित भई नारीवादको निरूपण गर्न प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो। सत्ताको खोजमा एकाङ्कीलाई विभिन्न कोणबाट अध्ययन तथा विश्लेषण गर्न सकिन्छ तर नारीवाद सिद्धान्तमा मात्र केन्द्रित भई एकाङ्कीको विश्लेषण गर्न प्रस्तुत अध्ययनको सीमा रहेको छ।

सामान्यतः नारीलाई केन्द्र बनाएर नारीजीवनका बारेमा नारीकै पक्षबाट गरिने चिन्तन वा अध्ययन नै नारीवाद हो। नारीहरूको सामाजिक, आर्थिक एवम् सांस्कृतिक स्वतन्त्रता तथा समानताका लागि आवाज उठाउने दृष्टिकोण नै नारीवाद हो। नारीवाद पितृसत्ताको विरुद्ध नारीवर्गको मुक्तिका लागि एक बौद्धिक तथा व्यावहारिक आन्दोलनका रूपमा विकसित भएको हो। नारीवाद नारीको वास्तविक अस्तित्वको पहिचानमा जोड दिने तथा उसका अनुभव एवम् क्रियाकलापलाई विशेष महत्व दिने महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो। यसै सिद्धान्तिक पर्याधारमा केन्द्रित भई सत्ताको खोजमा एकाङ्कीमा नारी माथि हुने विविध शोषण, अन्याय, अत्याचार, भेदभाव तथा पितृसत्ताप्रतिको विद्रोहको अध्ययन गरिएको छ। विशेषतः यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन नारीको उपस्थिति र भूमिका, नारी शोषण र उत्पीडन, पितृसत्तात्मक समाजप्रतिको आक्रोश र नारी अधिकार र स्वतन्त्रता प्राप्तिको चाहनालाई मुख्य आधार बनाइएको छ। यही आधारमा एकाङ्कीको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

सत्ताको खोजमा एकाङ्कीको नारीवादी दृष्टिकोणबाट गरिएको विश्लेषणअनुसार, एकाङ्कीमा नेपाली समाजमा विद्यमान रुढि र अन्ध परम्पराको विरोध गरेर नारीवर्गको अस्मिता रक्षाका लागि आवाज उठाइएको छ। पुरुषप्रधान नेपाली समाज अशिक्षा, अज्ञानता र पश्चगामी सामन्ती प्रवृत्तिबाट आक्रान्त छ। त्यसैले समाजमा पुरुष वर्गको हैकम र शासन कायमै

छ । पुरुषले आफूलाई मालिक र नारीलाई भोग्या सम्भरेर सोहीअनुसारको व्यवहार गर्ने प्रवृत्तिमा कुनै कमी नरहेको परिप्रेक्ष्यमा नारीहरू नै शिक्षित, सचेत र जागरुक भई आफ्नो स्वतन्त्रता र अस्मिता प्राप्तिका लागि लड्नुपर्ने यथार्थलाई एकाङ्कीमा प्रस्तुत गरिएको छ । जीवनमा कहिल्यै सत्यबोध गर्न नपाई पुरुषकै भोग्या वा खेलौनाका रूपमा मूर्दातुल्य भएर बस्नुपरेको पीडाले छटपटिई त्यसको विरुद्धमा प्रमिला जस्ती नारीले आत्महत्या गरेको घटना एकातिर देखाइएको छ भने अर्कोतिर प्रमिलाकै दोस्रो पुस्ताकी सशक्त प्रतिनिधिका रूपमा वी.ए.पद्दुई गरेकी मीनालाई नारी स्वतन्त्रताको वकालत गर्ने पात्रका रूपमा उभ्याइएको छ । एकाङ्कीमा नारी सत्ताको लागि मृत्युव्रण गरेकी प्रमिलाका विचारहरू मीनाजस्ता उदीयमान पुस्ताका शिक्षित नारीहरूका लागि मार्गदर्शक बनेका छन् । प्रमिलाकै प्रत्यक्ष प्रेरणाले मीनाजस्ता नारीहरू नारी स्वतन्त्रता र अस्तित्वको खोजीमा अग्रसर भएका छन् । भौतिक सम्पत्ति र पुरुषका बासनात्मक प्रेमले मात्र नारीहरू सन्तुष्ट हुन सक्दैनन् । नारी हक र अधिकार प्राप्तिका लागि नारीहरू नै सवल र सक्षम भई विद्रोह गर्नुपर्ने, चेतनाको माध्यमद्वारा समाजमा व्याप्त लैङ्गिक विभेदको उन्मूलन गरी समतामूलक समाजको निर्माणमा अग्रसर हुनुपर्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

अध्ययन विधि तथा तथ्याङ्कको सङ्कलन

अध्ययनलाई प्रामाणिक एवम् वैद्य बनाउनका लागि निश्चित विधि र प्रक्रिया अपनाउनु पर्छ । यो अध्ययनको तथ्य सङ्कलनमा पूर्ण रूपमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ भने सामग्री विश्लेषणका लागि वर्णनात्मक विधि अपनाइएको छ । अध्ययनका क्रममा आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतका सामग्रीका रूपमा विजय मल्लको एकाङ्की सङ्ग्रह र त्यसमा सङ्गृहीत सत्ताको खोजमा एकाङ्की लाई लिइएको छ भने यससँग सम्बन्धित पूर्वकार्यहरू, सन्दर्भ पुस्तकहरू तथा समीक्षात्मक लेखलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

साहित्यमा नारीलाई केन्द्र बनाएर नारी अस्तित्वको खोजी र पहिचान गर्ने नारीकेन्द्री अध्ययन नै नारीवाद हो । यथार्थमा नारीमुक्ति आन्दोलनको वाणी नै नारीवाद हो । यसले नारीजातिमाथि सदियौँदेखि हुँदै आएको सामाजिक-सांस्कृतिक, आर्थिक, बौद्धिक एवम् शारीरिक शोषणको विरोधमा उठेको आन्दोलनको इतिहास बोकेको छ । त्यसैले यो नारीमाथि हुने यावत शोषणको विरुद्ध सचेत आन्दोलनका रूपमा स्थापित भएको चिन्तन हो । प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोशका अनुसार नारीलाई पुरुषको सरह अधिकार, सुविधा र अवसर प्राप्त हुनुपर्छ भन्ने सिद्धान्त नै नारीवाद हो । अङ्ग्रेजी शब्द Feminism को नेपाली रूपान्तर नारीवादले नारीका हक हित र सम्मानका पक्षमा आवाज उठाउनु भन्ने अर्थ वहन गरेको छ । यसको सुरुवात पाश्चात्य मुलुकमा पहिलेदेखि भएतापनि स्पष्ट नीतिगत अवधारणा भने सन् १९६० को दशकबाट आएको हो अथवा १९६० को दशकबाट नारीवादको घोषणा सहित लैङ्गिक अभियानको रूपमा देखापरेको हो । महिलाको समान अधिकारको खोजीका लागि गरिएको सामाजिक आन्दोलन नै नारीवाद हो (त्रिपाठी, सन् २०१२, पृ. ६५) ।

नारीवाद सामाजिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक आदि अनेक क्षेत्रमा नारी जातिको पक्षबाट बोल्ने, नारी हितको विकासमा सघाउ पुऱ्याउने बौद्धिक तथा व्यावहारिक आन्दोलन हो । यसले नारीलाई मुक्ति दिन, उठाउन तथा आत्मनिर्भर बन्न बल प्रदान गर्नका साथै स्वास्नी मान्छेलाई लोग्ने मान्छेहरूले आफ्नै अधिकार ठान्दै आएको स्थानमा पुऱ्याउन चाहन्छ (गौ तम, २०५९, पृ. ३४४) । यसर्थ पितृसत्तात्मक समाजबाट शासित, दमित तथा अपहेलित अवस्थामा रहेका नारीहरूको सशक्त आवाजको रूपमा आज विश्वभर नारीवादले चर्चा पाएको छ । सामाजिक द्वन्द्व वा लैङ्गिक असमानताको पृष्ठभूमिबाटै नारीवादको जन्म भएको मानिन्छ । विशेषतः नारीवाद पितृसत्ताको हैकम विरुद्ध केन्द्रित छ । यो नारीमाथि पुरुषको अधीनस्थतालाई ध्वस्त पार्ने उद्देश्यले अभिप्रेरित छ ।

पुरुषद्वारा निर्धारित नारीको स्थान, मूल्य र सामाजिक भूमिकाको विरोधस्वरूप प्रादुर्भाव भएको नारीवादले मूलधारमा रहेको पुरुष सत्तालाई विस्थापित गरी नारीलाई केन्द्रमा स्थापित गर्न चाहन्छ । व्यक्ति, परिवार, समाज, राष्ट्र र विश्वले महिला र पुरुषका बीचमा गरेको भेदभावको तित्त प्रभावको फलस्वरूप जन्मिएको नारीवाद वास्तवमा पौरुष पक्षबाट

विरुद्धको चुनौती नै हो (त्रिपाठी, सन् २०१२, पृ. ६५) । समाजमा चिरकालदेखि पुरुष वर्गले नारीमाथि शोषण, दमन, अन्याय र अत्याचार गर्दै आएको छ । शारीरिक एवम् मानसिक दृष्टिले समेत नारीहरूलाई पुरुषभन्दा कमजोर र निरीह ठान्ने र महिलाको भूमिका कमजोर पार्ने प्रवृत्ति पूर्व र पश्चिम दुबैतिर छ । महिलाहरू निश्चित गुणका कारणले पुरुषभन्दा कमजोर हुन्छन् भन्ने अरिस्टोटल, महिलालाई दास जस्तै मानी तिनलाई बौद्धिक कर्मबाट अलग राख्नुपर्छ भन्ने विचार प्रकट गर्ने एस.टी.थोमस, कहिल्यै विश्वास गर्न नहुने प्राणी भन्ने होमर, कमजोरीको दोस्रो नाम भनी हेयको भावले हेर्ने सेक्सपियर, खण्डित मानिस वा मानिसको विग्रिएको रूप जस्ता शब्दावलीले चिनाउने सिगमण्ड फ्रायड आदिका भनाइले नारीको अवमूल्यन गरेको पाइन्छ (पौडेल, २०६९, पृ. ६) । नारी र पुरुषमा भएको यस्तो विभेद प्राकृतिक नभएर पुरुषद्वारा समाजले नै सिर्जना गरेको हो । पितृसत्तात्मक एकाधिकार सामाजिक संरचनाकै कारण जीवनको प्रारम्भदेखि पिता, पति र पुत्रको अधीनमा रहेर बस्न बाध्य नारीहरूलाई पुरानो सामन्ती संस्कार विरुद्ध यो आन्दोलन केन्द्रित छ । जैविकीय आधारमा नारीले खेप्नुपरेको उत्पीडनका सन्दर्भमा उन्नाइसौं शताब्दीमा नै नारीवादी विचारक एमिलिन रिडले जीवविज्ञान नारी जातिको नियत होइन भन्दै नारीमुक्तिको आवाज उठाएकी थिइन् । त्यसैले अब समाजमा पुरुषहरूको निरङ्कुश हैकम र एकलौटी सत्ता कायम रहिरहन सक्दैन भन्दै यसको विरुद्ध बुलन्द आवाज उठाउँदै आन्दोलन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता नारीवादले राख्दछ । नारीले पनि समाजमा पुरुषले समान सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक एवम् सर्वपक्षमा अधिकार पाउनुपर्छ भन्ने धारणाका साथ यो चिन्तनको विकास भएको हो ।

समग्रमा नारीवादी सिद्धान्तको मूल ध्येय पितृसत्तात्मक समाजले बनाएको सिद्धान्तले नारीलाई शासित वर्गको रूपमा राखेको पाइन्छ । पुरुषकेन्द्री पारिवारिक, सामाजिक एवम् राज्य स्थापनाको ध्वंश गरी आफ्नै सिद्धान्त बनाई त्यसैलाई प्राथमिकता दिनु, सांस्कृतिक एवम् सामाजिक मूल्य, मान्यता तथा भूमिकामा आफ्नो अस्तित्व खोजी गर्नु, नारी कुनै जैविक, प्राकृतिक कमीकमजोरीका कारण परिवार र समाजमा स्थानहीन भएका होइनन् यी त पुरुषप्रधान सामाजिक संरचना, सनातन सोच र व्यवहारका कारण शोषित, उत्पीडित र तिरस्कृत भएका कुरालाई व्याख्या विश्लेषण गर्दै नारी सशक्तताको पृष्ठभूमि तयार पार्न रहेको छ । यी सम्पूर्ण नारीवादी चिन्तन, दर्शन, आन्दोलन, अभियान र सिद्धान्तका फरक मत र धारणाले आज विश्वमा विविध नारीवादी आन्दोलनको रूप र स्वरूपको स्थापना भइसकेका छन्, छुटाछुटै सिद्धान्त बनिसकेका छन् ।

सत्ताको खोजमा एकाङ्कीको आस्थान सन्दर्भ

सत्ताको खोज एकाङ्कीको प्रारम्भ गाउँबाट बी.ए.को परीक्षा दिन काठमाडौं आएका मीना र शीला स्वयम्भूमा रहेको एक घरमा डेरा सरेको प्रसङ्गबाट भएको छ । सफा, शान्त, सुरम्य वातावरण र सहरिया कोलाहलदेखि बाहिर एकान्त खोज्ने यी दुबैले घरभित्रको एउटा कोठा रोज्छन् र भरियालाई सामान ल्याउन अह्राउँछन् । भरियाले टाढाबाट सामान ल्याउन परेकोमा तोकिएको ज्यालामा थप दुई रुपियाँ चाहिने कुरा बताउँछ । सबै सामान कोठामा पुऱ्याएपछि भरिया पैसा लिन्छ र निस्कन्छ । कोठामा सामानहरू मिलाउँदै गर्दा मीनाले काठमाडौंमा शिक्षित मान्छेहरूसमेत छिल्लिएका, मायाको स्वाड रच्ने, असभ्य, सुकुलगुण्डा प्रवृत्तिका हुने बताउँछ । त्यसैगरी नारी जातिले पढेर देखाउनु पर्दा धेरै भन्फटहरू भोग्नुपर्ने कुरा बताउँछे र शीलाले प्रोफेसर कृष्णप्रसाद र उनकै विद्यार्थीबीच भएको प्रेम प्रसङ्गको चर्चा गर्छे । मीनाले भने पुरुष हैकमले त्यस युवतीको प्रेम याचना असफल भएको निष्कर्ष निकाल्छे । यसै क्रममा काम सघाउन बोलाइएकी माहिली भाउजूको प्रवेश हुन्छ र उसले उनीहरूलाई त्यस कोठामा नबस्न सल्लाह दिन्छे । कारणका रूपमा भाउजूले तिलकमानकी पत्नी प्रमिला भुन्डिएर आत्महत्या गरेको प्रसङ्ग कोट्याउँदै त्यसबेलादेखि अहिलेसम्म खाली रहेको त्यस कोठामा प्रमिलाको प्रेतात्मा देखिने कुरा बताउँछे । मीना प्रमिलाले आत्महत्या गर्नको कारण जान्न चाहन्छे भने शीला निकै डर आउँदै भूतप्रेत आउने त्यस कोठामा बस्न नसकिने कुरा गर्छे । मीनाको जिज्ञासा शमन गर्ने क्रममा भाउजूले तिलकमान एक सम्पन्न परिवारको पुरुष पात्र हो भन्छे । उसले आफ्नी नवविवाहित श्रीमती प्रमिलालाई कुनै कुराको अभाव नहुने गरी सुख, सुविधामा गहना र लुगाकपडाले ऋपक्क पारी राखेको थियो तर प्रमिलाले एकदिन आत्महत्या गरी । दुलहीको आत्महत्यापछि तिलकमान वियोग वेदनाले मृत पत्नीको सम्भनामा सिल्ली भएको छ । कहिले लगातार त कहिले केही दिन विराएर त्यस कोठामा आएर विक्षिप्त भावले बर्बराउने गरेको कुरा बताउँछे । साँफर पिसकेको हुन्छ । मीना शीला र भाउजूबीच कुराकानी भइरहेको त्यसै समयमा नै काजी तिलकमान आउँछ र कोठामा पसी मीनालाई मृतपत्नीको

प्रतिरूप मानेर पश्चात्तापका रूपमा पागलपन प्रस्तुत गर्न थाल्छ। ऊ मैले तिमीलाई विहे गरें, माया गरें। पुर्खाहरूले जस्तै इच्छानुसार तिमीलाई राम्रो घर, दामी कपडा, चाहिएजति सुन्दर गरगहना, स्वादिष्ट भोजन र सेवा सहयोगको निमित्त नोकरचाकरहरू सबैको बन्दोबस्त गरेको थिएँ। मैले आफ्नो सारा सम्पत्ति तिम्रो हातमा सुम्पेकै थिएँ तर मैले त्यतिखेर तिमी सम्पत्ति बाहेक पनि अरु केही चाहन्छ्यौ भन्ने कुरा बुझ्न सकिनँ। तिमी बराबर भन्ने गथ्यौँ, म स्वास्थ्यी मानिस हुन पाएको छैन, मेरो घाँटी अँठ्याइएको छ, कानुनले, व्यवस्थाले। के कात्रो ओढेर मुर्दाहरू जिउँदाजस्ता बाँचेका छैनन् ? खै मेरो आत्मसम्मान ? मलाई गहना र लुगाले नबेर, म कोठाको सुन्दर फूलदान होइन— के त्यसभन्दा बढी म स्वास्थ्यी मानिस होइन ? के मेरो आफ्नै स्वरूप छैन ? प्राण छैन ? भन्दै एकोहोरो बर्बराउँछ। यसरी प्रमिलाका ती कुराहरू बुझ्न नसकी पर्याप्त माया र चुम्बनले ढाक्न खोज्ने तिलकमान अहिले आएर निकै पश्चात्तापको रापमा पिस्सिएको छ। तिलकमानको भनाइ ध्यानसँग सुनिरहेकी मीनाले आफू प्रमिला भएको भए स्वास्थ्यी मानिस कसरी स्वतन्त्र भएर बाँच्न चाहन्छन् त्यसको जवाफ दिन्थे भन्छे। यत्तिकैमा तिलकमान कोठाबाट बाहिरिन्छ र एकाइकी पनि अन्त्य हुन्छ।

सत्ताको खोजमा एकाइकीको विश्लेषण

प्रस्तुत अध्ययनमा निम्न लिखित उपशीर्षकमा रही नारीवादी दृष्टिकोणबाट सत्ताको खोजमा एकाइकीको विश्लेषण गरिएको छ :

नारीको उपस्थिति र भूमिका

सत्ताको खोजमा एकाइकीमा एकाइकीलाई पूर्णता दिन आवश्यकताअनुसार नारी चरित्रलाई उपस्थित गराइएको छ। एकाइकीअनुसार पुरुषप्रधान समाजमा नारीले भोग्नुपरेका विविध किसिमका उत्पीडन र त्यस विरुद्ध नारीले गरेको विद्रोहलाई जति सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ नारी पहिचानलाई पनि उत्तिकै कलात्मकताका साथ समेटिएको छ। मञ्चनका क्रममा मीना, शीला र भाउजू प्रत्यक्ष देखा परेका नारी पात्र हुन् भने प्रमिला र कृष्णप्रसादकी प्रेमिका सूच्य (अदृश्य) नारी पात्र हुन्। समाजबाट लैङ्गिक विभेद उन्मूलन गर्ने लेखकीय अभीष्ट मीना र प्रमिलाका माध्यमबाट सशक्त बनाइएको छ। सूच्य पात्र भएर पनि प्रमिला सम्पूर्ण कथानक र पात्रहरूको मियोका रूपमा प्रस्तुत भएकी छिन्। यहाँ तिनै नारी पात्रको लैङ्गिक, वर्गीय, सांस्कृतिक एवम् वैचारिक उपस्थितिको पहिचान गरिएको छ।

मीना यस एकाइकीकी मुख्य नारी पात्र हो। गाउँबाट बी.ए.को जाँच दिन काठमाडौँ आएकी मीना एक सचेत, परिपक्व, जिज्ञासु, शिक्षित र समझदार युवती हो। वर्गीय दृष्टिले ऊ मध्यम वर्गीय नेपाली नारीको प्रतिनिधित्व गर्ने चरित्र हो। समाजमा गुण्डा प्रवृत्तिका पुरुषहरूले नारी अस्मिता लुटेको टुलुटुलु हेरेर बस्न नसक्ने नारीवादी पात्र हो। उसले समानता र स्वतन्त्रताका पक्षमा वकालत गर्ने जागरुक नारी वर्गको प्रतिनिधित्व गरेकी छ। समग्र एकाइकीमा उसको भूमिका परम्परागत पुरुष प्रधान सामाजिक संरचनाको अन्त्य गरी नारी अस्मिता र स्वतन्त्रताको स्थापनामा क्रियाशील छ। यसका निमित्त उसले शिक्षाले मात्रै नारीहरू आफ्नो खुट्टामा उभिन्छन् र नारी अस्मिताको आवाज उठाउन सक्छन् भन्ने धारणा राखेकी छ। काठमाडौँमा सामान्य भरियादेखि लिएर शिक्षित पुरुषहरू समेत छिल्लिएका, मायाको नाटक गर्ने, असभ्य, बेसोमती र सुकुलगुण्डा प्रवृत्तिका भएको सन्दर्भ एकाइकीमा व्यक्त छ। परम्परागत समाजमा पुरुषहरू केवल वासनात्मक प्रेमको स्वाड रच्ने, आफ्नो वास्तविकता समयमा नै नबताई नारीलाई फसाउने, भोग गर्ने, र अन्त्यमा सजायको भागिदार ती निर्दोष नारीलाई नै बनाउने कृष्णप्रसादजस्ता शिक्षित पुरुषप्रति वितृष्णाको भाव देखाएकी छ भने तिनै कामुक पुरुषद्वारा ठगिएकी युवतीप्रति सहानुभूति राख्दै पुरुष हैकमले गर्दा त्यस युवतीको प्रेम याचना असफल भएको निष्कर्ष निकालेकी छ। आजको युगमा पनि समाजमा नारीहरूको अवस्था अत्यन्त निरीह र नाजुक रहेको प्रति ऊ चिन्तित छे र यस्तो अवस्थाबाट नारीको जीवनस्तर माथि उकासी समतामूलक समाज निर्माण गर्नका लागि शिक्षा नै अनिवार्य र महत्वपूर्ण सर्त हो भन्नेमा ऊ विश्वस्त पनि छे। अन्धविश्वासप्रति अनास्था राख्ने मीना प्रमिलाको आत्महत्या र तिलकमानको बर्बराहटको यथार्थ कारण बुझ्ने प्रयास गर्छे। ऊ शीलाभन्दा धीर, गम्भीर पनि छे। स्वतन्त्रपूर्वक जीवनयापन गर्न नपाएर बजारमा किनिएकी पुतली सरह कुल्चिएर कामुक पुरुषकी भोग्याका रूपमा उपयोग हुन थालेपछि व्यथित भएर आत्महत्या गर्न पुगेकी प्रमिलाका पति तिलकमान कोठामा आई आफूलाई प्रमिला ठानी बर्बराउँदाको सन्दर्भलाई एकाइकीमा यसरी व्यक्त गरिएको छ : सायद म प्रमिला भएकी भए जवाफ दिन्थे-

स्वास्ती मानिस कसरी स्वतन्त्र भएर बाँचन चाहन्छन् (मल्ल, २०५६, पृ.११९)। यसरी हेर्दा मीना पुरुष सत्ताको हैकमप्रति असन्तुष्ट, नारी चेतनाको प्रतीक, नारी सत्ताको संवाहन गर्ने दोस्रो पुस्ताकी सशक्त बौद्धिक पात्रका रूपमा यस एकाङ्कीमा उपस्थित भएकी छ। ऊ वर्तमानका शिक्षित नारीलाई नारी शोषण, अन्याय, अत्याचार र दमनको खुलेर विद्रोह गरी आफ्नो अस्मिताको रक्षा गर्न पाठ सिकाउने प्रतिनिधिमूलक नारी चरित्रका रूपमा महत्वपूर्ण भूमिकामा रहेकी छ। सूच्य र सहायक पात्र भएर पनि यही चरित्रका माध्यमबाट नारी स्वतन्त्रता र समानताको खोजी गरिएकाले प्रमिला यस एकाङ्कीमा दोस्रो स्थानकी महत्वपूर्ण पात्रका रूपमा देखा परेकी छ। ऊ सम्पन्न वर्गीय परिवारको विलासी चरित्र तिलकमानकी पत्नी हो। समाजमा व्याप्त लैङ्गिक विभेदको सिकार बनेकी नारी पात्रका रूपमा यस एकाङ्कीमा उपस्थित भएकी छ। प्रमिला नारीसत्ताको चाहना राख्ने तर विद्रोह गर्न नसक्ने पात्र हो। भोग्या र खेलौनाका रूपमा र हनुभन्दा आत्महत्यालाई रोज्नु नारी अस्तित्वको खोजी हो। उसले मीना र शीला डेरा गरेर बस्न आएका घरका एउटा कोठामा पुरुष वर्गको अविवेकीपनका विरोधमा आत्महत्या गरेकी हुन्छे। पर्याप्त भौतिक सुखसुविधा वा लोभको माया र प्रेमले मात्रै सन्तुष्ट हुन नसकेको र यसले नारी अस्तित्वको सुरक्षा पनि गर्न नसकेको धारणा उसको छ। ऊ केवल पत्नीका रूपमा बाँधिँएर बाँचन विवश भएकी छ। उसले कहिल्यै स्वतन्त्र नारी भएर बाँचन पाएकी छैन। धनसम्पत्ति, नोकरचाकर, लुगाफाटो र गरगहना यथेष्ट भएर पनि पुरुष पर्दाका पछाडि बस्न पर्दा प्रमिलाले समाज, कानून र व्यवस्थाप्रति नारी अधिकारको खोजी गरेको कुरा तिलकमानको बरबराहटमा यसरी प्रस्तुत भएको छ: म स्वास्ती मानिस हुन पाएकी छैन, मेरो घाँटी अँठ्याइएको छ कानूनले, व्यवस्थाले। के कात्रो ओढेर मुर्दाहरु जिउँदाजस्ता बाँचेका छैनन्? छै मेरो आत्मसम्मान! (मल्ल, २०५६, पृ.११७)। नेपालको कानून व्यवस्थाले नारीको स्वतन्त्रता हनन गरेको भनी सम्पूर्ण व्यवस्थाप्रति ऊ असहमत हुन पुगेकी छ। यस प्रसङ्गलाई तिलकमानले पश्चात्तापका क्रममा प्रमिलाले आत्महत्या गर्नु अघि भनेका कुरा सम्भेर व्यक्त गरेबाट अझ प्रस्ट हुन्छ: मलाई लुगा र गहनाले नबेर, म कोठाको सुन्दर फूलदान होइन- के त्योभन्दा बढी म स्वास्ती मानिस होइन - के मेरो आफ्नै स्वरूप छैन? प्राण छैन? (मल्ल, २०५६, पृ.११८)। यस उदाहरणबाट प्रमिला नारी स्वतन्त्रताका निम्ति प्रयास गर्ने पात्रका रूपमा चिनिन्छे। उसको आक्रोश लोभ नभएर परम्परागत सामाजिक संरचना विरुद्ध हो। अरु केही गर्न नसकेको अवस्थामा आत्महत्या गरेरै भए पनि उसले प्रतिकूल अवस्थामा विद्रोह गरेर अधिकार प्राप्त गर्ने प्रयास गरेकी छ। जीवित रहेर नारी जातिलाई सङ्गठित गरी आन्दोलन गर्न नसके पनि उसको आत्महत्याले मीनाजस्ता नयाँ पुस्ताका नारी वर्गलाई नारीसत्ताको खोजमा लाग्ने प्रेरणा दिन र तिलकमानमार्फत पुरुषवादी चिन्तनले नारी अधिकारका बारेमा सोचन बाध्य तुल्याएको छ। आफ्नी पत्नीको मृत्युपछि मानसिक सन्तुलन गुमाएका तिलकमानका क्रियाकलापबाट परम्परागत पुरुष प्रधान समाजको अस्तित्व समाप्त हुँदै गएको पुष्टि भएको छ। यसबाट के प्रस्ट हुन्छ भने प्रमिला नेपाली समाजकी महिला अधिकारका पक्षमा आवाज उठाउने वर्गको प्रतिनिधि पात्र हो। उसले आत्महत्या गरेकी छ। यस सन्दर्भले नारीहरु पुरुषवादी चिन्तन विरुद्ध अर्थात महिला सशक्तीकरणका लागि सफल नभएको देखिन्छ। यद्यपि नारी उत्पीडन तथा शोषण सहेर बस्नुभन्दा आत्महत्यालाई प्राथमिकता दिनुले नारी अस्मिताको खोजी नै एकाङ्कीको मुख्य लक्ष्य हो। यसले पीडक वर्गमा अबका नारीहरु स्व. रक्षा तथा आत्मसम्मानका लागि तत्पर रहेको कुरा सङ्केत गरेको छ।

नारी शोषण र उत्पीडन

कुनै पनि मानिसलाई जाति, वर्ग, धर्म, लिङ्ग, विचारका आधारमा दिइने शारीरिक तथा मानसिक यातनालाई शोषण उत्पीडन भनिन्छ भने मानिसमा रहेको प्राकृतिक विभेद अर्थात लिङ्गका आधारमा गरिने सामाजिक विभेद लैङ्गिकता हो। यसले समाजमा नारीअधिकारका पक्षमा आवाज उठाउँछ। नेपाली समाजमा नारी भएकै कारण शोषण, उत्पीडन सहनु पर्ने रहेको छ। नारीहरु पुरुषको शारीरिक, मानसिक एवम् यौन उत्पीडनको सिकार हुने गरेका छन्। उत्पीडन अन्तर्गत पर्ने लैङ्गिक, वर्गीय, जातीय, पारिवारिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक उत्पीडनमध्ये लैङ्गिक विषमतायुक्त नेपाली समाजमा नारीले लैङ्गिक उत्पीडन अत्याधिक बेहोर्ने परेको छ, जसको स्वरूप निकै डरलाग्दो छ। घर भित्र र घर बाहिर नारीहरु कहींपनि सुरक्षित छैनन्। समाजका जुनसुकै क्षेत्रमा नारीलाई हेप्ने, होच्याउने, अपमान र दुर्व्यवहार गर्ने जस्ता कुकृत्य क्षण क्षणमा भइरहन्छन्। सत्ताको खोज एकाङ्कीमा पनि नारी शोषण र उत्पीडनलाई तड्कारो रूपमा देखाइएको छ। यहाँ एउटा सामान्य भरियासँग समेत शिक्षित र सचेत मीना र शीलाजस्ता युवतीहरु

हेपिनुपरेको छ । आफ्नो इज्जत जोगाउन चुप लाग्नुपरेको छ । यो पनि एउटा लैङ्गिक उत्पीडनको स्वरूप हो : हेर गन्थन नगरौं । लौ भन, त्यो शण्ड-मुसण्ड भरियाले मुखले केही भनिदियो भने, तिम्रो इज्जतमा धक्का पुऱ्यायो भने, के तिम्री त्योसित कुस्ताकुस्ती गरेर बाभन, जुध्न सक्छ्यौ ? (मल्ल, २०५६, पृ. १०७) ग्रामीण भेगमा भन्दा पनि सहरी भेगमा नारीहरुलाई आफ्नो अस्मिताको रक्षा गर्न मुस्किल भएको यथार्थ एकाङ्कीमा मुखरित छ । सहरमा उनीहरु स्वतन्त्र भएर आफ्नो इच्छाअनुसार रहन, बस्न र पढ्न सक्दैनन् । तन्त्रमन्त्र आएर वा मायाको स्वाड रचेर प्यान्ट सुटमा कसिएर सुकुलगुण्डा प्रवृत्तिका लोग्ने मान्छेहरुले सोभासिधा नारीलाई जालमा फसाउँछन् र आफ्नो इच्छाअनुसार भोग गरी सडकमा मिल्काइदिन्छन् भन्ने प्रसङ्गलाई एकाङ्कीमा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

कृष्णप्रसादजीले एउटी आइमाई, फोर्थ इयरकी हो कि थर्ड इयरकी पढाउनुहुँदो रहेछ । तिनी एक दिन घरबाट बाबुआमासित बाभेरेर निस्केकी रहिछन् । कृष्णप्रसादज्यूकहाँ आएर रोइछन्, कराइछन् र भनिछन् म अब घर फर्कन्नौं, म यहीं बस्छु र केके फलाकिछन् । उहाँलाई आपत परेछ, पछि केही नलागेर भन्नु भएछ- मेरो विहे भइसकेको छ हेर ! तिम्री जाऊ, फर्क । त्यो स्वास्नीमानिस छानाबाट खसेकी जस्ती भइछ र रिसाउँदै फर्किन्छ तर तिम्रीलाई थाहा छ, कृष्णप्रसादज्यूको विहे भएको छैन । लौ भन, यो अनौठो कुरा होइन (मल्ल, २०५६, पृ. ११०) ।

प्रस्तुत उदाहरण तथा समग्र एकाङ्कीका आधारमा नारीप्रति उत्पीडन भएको कुरा प्रमिलाको जीवन सन्दर्भबाट प्रस्ट हुन्छ । धनी र सुसम्पन्न परिवारमा दुलही भएर भित्रिएकी प्रमिला केवल घरभित्रै पतिको भोग्या भएर बाँच्न विवश छे । परम्परागत पुरुषवादी संस्कार, मान्यता र कानुनले प्रमिलालाई बन्धक बनाएको छ । नारीलाई केवल सन्तान उत्पादन गर्ने मेसिन र पुरुषको यौन सन्तुष्टिको माध्यमका रूपमा लिइनु, नारी उत्पीडनको पराकाष्ठा हो । राम्रा लुगाकपडा, सुन्दर गरगहनामा सजिएर बजारमा किनिने पुतली सरह निरीह भई जिउनुपर्दा उसले नारी अस्मिताको प्राप्तिका लागि बाध्य भएर आत्महत्याको बाटो रोजेकी छ । सामन्ती परिवारमा पत्नीका रूपमा भित्रिई पराश्रित जीवन भोगाइबाट दिक्क भएर आत्महत्या गरी प्रेतात्माका रूपमा प्रस्तुत भएर प्रमिलाले आफ्नो पीडा प्रस्तुत गरेको कुरा तिलकमानको आत्मकथनबाट स्पष्ट भएको छ । यसरी पत्नीलाई मीठोमीठो खान दिनु गरगहनाले सिंगार्न र राम्रो लाउन दिनुलाई मात्र आफ्नो कर्तव्य ठान्ने पुरुषप्रधान समाजको कानुन र व्यवस्थाले गर्दा प्रमिलाको जीवन वरवाद भएको छ ।

पितृसत्तात्मक समाजप्रतिको आक्रोश

समाजका हरेक क्षेत्रमा पुरुषको वर्चस्व र प्रभुत्व रहेको समाज नै पितृसत्तात्मक समाज हो । यस्तो समाजमा सर्वत्र पुरुषकै एकाधिकार रहने हुनाले नारीहरु घर परिवार बाटोघाटो कार्यालय सबैतिर पुरुषको अन्याय, अत्याचार र शोषणको सिकार बन्छन् । पितृसत्तात्मक समाजले पुरुषलाई स्वतन्त्रता दिएको छ भने नारीले कडा अनुशासनमा बस्नुपर्छ । उसलाई बाल्यावस्थादेखि नै हरेक सेवा, सुविधा र अवसरबाट वञ्चित गरिन्छ । नारीलाई केवल पुरुषका खेलौना र भोग्याका रूपमा मात्र हेर्ने पुरुष मानसिकताले नारीहरु पलपलमा उत्पीडनमा परिरहेका छन् । नारीवादले पितृसत्तालाई नै नारी शोषण र दमनको कारक मान्ने हुनाले यसले सदैव नारीमाथि हुने यस किसिमका पितृसत्तात्मक शोषण, दमन र उत्पीडनको विरोध गर्दछ । प्रस्तुत एकाङ्कीमा पनि पितृसत्तात्मक समाजमा नारीले भोग्नुपरेको दमन, शोषण र अन्यायको तीव्र असन्तुष्टि रहेको छ । पितृसत्तात्मक उत्पीडनको चपेटामा परेकी यस एकाङ्कीकी नारी पात्र प्रमिलाले पत्नीलाई घरभित्रै बन्दी बनाएर राख्ने पुरुषवर्गको अविवेकीपनको जीवित रहेर मुकाविला गर्न नसकेपनि आत्महत्याबाटै विद्रोहको भाव दर्शाएकी छ । आत्महत्या गर्नपूर्व आफ्नै अस्तित्व रक्षामा कानुनी नियम तथा सामाजिक संरचनाले बाधा पुऱ्याएको कुराको उल्लेख गरेर सामान्य तरिकाले भएपनि उसले नारी अस्मिताका लागि साङ्केतिक विद्रोह गरेकी छ । भौतिक सुख सम्पत्ति यथेष्ट रहेपनि पुरुषको पर्दा पछाडि बसेर आफ्नो परिचय र अस्मिता गुमाउनु पर्दा प्रमिलाले समाज, कानुन र व्यवस्थाप्रति नारी अधिकारको खोजी गर्दै परम्परागत सामाजिक संरचनाप्रति आक्रोश प्रकट गरेकी छ ।

समाजले प्रमिलाको भावनामाथि न्याय गर्न नसकेकाले अस्तित्वहीन जीवन लिएर बाँच्नुभन्दा मर्नु नै बेस हो भन्ने सोचाइमा पुगेकी छ । यस सन्दर्भलाई एकाङ्कीमा यसरी समेटिएको छ : यदि मलाई वास्तविक स्वास्नी मानिस जस्तो बाँच्ने अधिकार दिँदैनन् भने, मलाई अपमान मात्र लिएर यो पृथ्वीमा टिक्नु छ भने जीवनको सबभन्दा ठूलो अधिकार मृत्यु-मर्ने अधिकार जो मेरो आफ्नो हो, जसलाई कोही खोस्न सक्दैनन्, उपयोग गरेर म मरिदिन सक्छु, म त्यसरी नै आफ्नो स्वतन्त्रता र हकदावी गर्न सक्छु (मल्ल, २०५६, पृ. ११८) । प्रस्तुत उदाहरणमा बाँचेर ती यौनपिपासु पुरुषहरुलाई

आफ्नो जीवन सुम्पनुभन्दा आत्महत्या गरेरै भएपनि पितृसत्तात्मक समाजको घोर विद्रोह गरेकी छ। त्यस्तै एकाङ्कीकी प्रमुख सचेत र बौद्धिक पात्र मीनाले पनि पितृसत्तात्मक समाजको खुलेर विद्रोह गरेकी छ। प्रोफेसर कृष्णप्रसादको प्रेमको नौटङ्कीप्रति उसले एकातिर पुरुष प्रेमप्रति वितृष्णा जनाएकी छ भने अर्कातिर सोही प्रसङ्गमा कृष्णप्रसादले आफ्नो वास्तविकता समयमा नै नबताएर नारीअस्मितामाथि खेलबहाड गरेकोमा तीव्र असन्तुष्टि देखाएकी छ। एकाङ्कीको अन्त्यमा प्रमिलासँगको प्रेम वियोगले छटपटाएको तिलकमान कोठामा आई बर्बराउँदा म प्रमिला भएको भए नारी कसरी स्वतन्त्र र स्वाभिमानपूर्वक बाँच्न चाहन्छन् त्यसको जवाफ दिने थिएँ भनेर मीनाले पितृसत्तात्मक समाजप्रतिको विद्रोही भाव दर्शाएकी छ। यही समग्रता नै सत्ताको खोजमा एकाङ्कीमा पितृसत्ता विरुद्धको आक्रोश हो।

नारी अधिकार र स्वतन्त्रता प्राप्तिको चाहना

नारीले समाजमा रहेर पाउनुपर्ने आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, राजनैतिक हक तथा आफ्नो शरीर र भविष्यमाथि आफैँ निर्णय गर्न पाउनुपर्ने स्वतन्त्रता नारी अधिकार र स्वतन्त्रता हो। महिला र पुरुष एक अर्कामा परिपूरक हुन्छन्। समाजका हरेक गतिविधिमा महिला र पुरुष दुवैको समान सहभागिताको खाँचो पर्छ। नारीविना समाजको अस्तित्व नै रहँदैन। समाजमा एउटी नारीले पनि पुरुष सरह काम गर्न सक्छे। जस्तो अनुभूति एउटा पुरुषको हुन्छ त्यस्तै अनुभूति एउटा नारीको पनि हुन्छ र पनि हाम्रो समाजमा नारी र पुरुषलाई हेर्ने दृष्टि र गरिने व्यवहारमा फरक छ। नारी र पुरुषबीचको यस्तो भेद जन्मजात नभएर पितृसत्तात्मक समाजले नै सिर्जना गरेको समस्या हो। यही समस्या आज देश विकासको बाधक सावित भएको छ। यसर्थ समाजमा नारी र पुरुषबीचको यस्तो भेदको अन्त्य गरी समतामूलक र आदर्श समाजको निर्माण गर्नपर्छ। प्रस्तुत एकाङ्कीका नारी पात्रहरू मीना र प्रमिलाले पनि नारी अधिकार र स्वतन्त्रताको खोजी गरेका छन्। पढाइको सिलसिलामा काठमाडौँ पुगेका मीना र शीला पढेर नै भविष्य उज्ज्वल बनाउने पक्षमा छन्। नारी शिक्षा र चेतनाका माध्यमबाट समाजमा व्याप्त लैङ्गिक विभेदको उन्मूलन गरी स्वस्थ र आदर्श समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा उनीहरू विश्वस्त छन्। एकाङ्कीको अन्तमा मीनाले आम नारीको एकत्रित स्वरका रूपमा सायद म प्रमिला भएको भए जवाफ दिन्थेँ स्वास्नी मानिस कसरी स्वतन्त्र भएर बाँच्न चाहन्छन् ? भन्ने स्वतन्त्र अभिव्यक्ति दिन खोजेकी छ। त्यस्तै यस एकाङ्कीकी सूच्य नारी पात्र प्रमिलाले आफूले चाहेको स्वतन्त्रता र अस्मिताप्रति बेवास्ता गरिएपछि आत्महत्या गरेरै भएपनि आम नारी वर्गलाई नारी अधिकार र स्वतन्त्रताको पक्षमा अडिग रहन मार्गदर्शन गरेकी छ। सदियौँदेखि पुरुषको हैकम र आडम्बरमा दासी बनी शासित हुँदै आएका नारीहरूलाई परम्परागत पुरुषप्रधान सामाजिक संरचना भत्काई आफ्नो हक र अधिकारका लागि विद्रोह गर्नुपर्ने अभिव्यक्ति प्रकट गरेकी छ। एकातिर नारीहरू पुरुषका भोग्या वा यौन सन्तुष्टिका साधन होइनन्। भौतिक सम्पत्ति र पुरुषको वासनात्मक प्रेमले मात्र नारीहरू सन्तुष्ट हुन सक्दैनन् भन्ने अभिव्यक्ति प्रमिलाको रहेको छ। यसबाट उसले कानून र सामाजिक व्यवस्थामा नारी अधिकार र स्वतन्त्रता चाहेको कुरा स्पष्ट छ भने अर्कातिर श्रीमतीको अचानकको मृत्युले विक्षिप्त भई मानसिक सन्तुलन गुमाएको तिलकमानले सम्पूर्ण सामन्ती पुरुष वर्गको प्रतिनिधित्व गर्दै नारी अस्मिता र स्वतन्त्रता स्विकार्नु पर्ने यथार्थलाई अभिव्यक्त गरेको छ। आफूले पत्नीलाई धेरै माया गरेको, आफूले गरेको व्यवहार पुरुषप्रधान समाजकै दोष भएको, आफूले परम्परालाई पछ्याएको, आइमाईलाई भोग्या सम्भन्ने पुर्खाका अपराधको अनुसरण गरेको भनी प्रमिलाप्रति प्रश्न गर्दै त्यो अपराधको दोषी समाज नै हुनुपर्ने विचार उसले यसरी प्रकट गरेको छ : लौ भन, मैले तिमीमाथि के अन्याय गरें, अपराध भन्छ्यौ भने समाजले गरेको गरेथेँ। समाजलाई पछ्याएको थिएँ। मैले तिमीलाई आफ्नो माया र चुम्बनले ढाक्न खोजेको थिएँ। के पुर्खाका अपराधहरू मेरै अपराध थिएँ जसमा आइमाईलाई भोग्या सम्भन्थे। उफ् ! मैले त्यही गरें जो पुर्खाले गरे (मल्ल, २०५६, पृ.११८)। समग्रमा नारीको अस्तित्व र अस्मितालाई दमन गरेर आफ्नो हैकमी प्रवृत्ति लादन खोज्ने रूढीवादी अन्धो परम्परालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपले एकाङ्कीमा प्रस्तुत गरिएको छ। बाँचुन्जेल नारी स्वतन्त्रतालाई नबुझे तर मरेपछि पछुताउने तिलकमानका क्रियाकलापबाट परम्परागत पुरुषप्रधान समाजको अस्तित्व पतनोन्मुख हुँदै गएको पुष्टि हुन्छ।

निष्कर्ष

विजय मल्लद्वारा लिखित सत्ताको खोजमा नारी अस्तित्व र अस्मिताको समस्यामा आधारित एकाङ्की हो। यहाँ नारीवादी

दृष्टिकोणबाट एकाङ्कीको विश्लेषण गरिएको छ । पितृसत्तात्मक समाजमा नारीलाई उपेक्षा गर्ने, नारीमाथि शासन गर्ने हेपाहा सामाजिक संरचनाका कारण उत्पीडन सहनुपर्ने नारीको नियतिलाई उजागर गरी नारी स्वतन्त्रता र अस्मिताको वकालत गर्ने महत्वपूर्ण नारीकेन्द्री सिद्धान्त नारीवादी हो । नारीलाई स्वअस्तित्वको बोध गराएर सक्रिय तुल्याउनु नारीवादको मुख्य उद्देश्य रहेको पाइन्छ । एकाङ्कीमा एकातिर परम्परागत पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाका कारण नारी हरूले भोग्नुपरेको शोषण, उत्पीडन र दमनलाई समेटिएको छ भने अर्कातिर पुरुषवादी सोच र सामन्तवादी सामाजिक संरचनाको विरुद्धमा नारीहरु उत्रिएर आफ्नो अधिकार र सत्ताको खोजी गरिएको छ ।

प्रस्तुत एकाङ्की पितृसत्ता एवम् सामन्ती सत्ताको विपक्षमा र उत्पीडित नारीका पक्षमा उभिएको छ । एकाङ्कीका नारी पात्रको जीवन भोगाइमा आम उत्पीडित नारीहरुको जीवन प्रतिविम्बित भएको छ । शिक्षित र सचेत नारी हरू पुरुष सत्ताबाट खोसिएको आफ्नो अधिकारका लागि क्रियाशील भएका छन् भन्ने कुरा एकाङ्कीमा प्रमिलाद्वारा आत्महत्या गर्नुपूर्व व्यक्त कृण्ठित भाव तिलकमानले बतुराउने क्रममा उसले गरेको आत्मलापबाट र मीनाले एकाङ्कीको अन्तमा आम नारी वर्गको एकीकृत स्वरका रूपमा उपस्थित भई प्रस्तुत गरेको अभिव्यक्तिबाट पुष्टि भएको छ । तिनै प्रमिलाको आत्महत्याको माध्यमबाट पुरुषवादी हैकम चलाउने समस्त पितृसत्तात्मक पुरुषवर्गलाई श्रीमतीको मृत्युपछि तिलकमानले मानसिक सन्तुलन गुमाई विक्षिप्त भएको देखाएर पुरातनवादी संस्कारका पुरुषलाई दरो भापड दिएको छ । नारी स्वतन्त्रता र अस्मितालाई बुझ्न बाध्य पारेको छ तर नारी समस्यामा आधारित यो एकाङ्की समस्यामै टुङ्गिएको छ । एकाङ्कीको अन्तमा मीनामा पितृसत्तात्मक समाज र पुरुष हैकमप्रति तीव्र असन्तुष्टि रहेको त देखिन्छ तर त्यसलाई विद्रोहमा परिणत गरी समस्याको समाधानको बाटो पहिल्याइएको पाइँदैन । त्यसैगरी प्रमिलाले आत्महत्या गरेर आफ्नो अधिकारको प्राप्तिका लागि साङ्केतिक विद्रोह गरेकी छ तर आत्महत्या नै समस्या समाधानको उत्तम बाटो भने होइन । यसबाट समस्यासँग जुध्न नसकेर पलायन भएको तथ्य व्यक्त छ ।

समग्रमा सत्ताको खोजमा एकाङ्कीमा पुरुषप्रधान नेपाली समाज अशिक्षा, अज्ञानता र परम्परागत सामन्ती प्रवृत्तिबाट आक्रान्त छ । पितृसत्ताको आडमा कृष्णप्रसाद जस्ता शिक्षित पुरुषले समेत नारीको अस्मिता र चरित्रमा खेलबहाड गरी नारीको अपमान गरेको देखिन्छ । प्रमिला जस्तै कैयौं सोभा नारीहरुले तिलकमान जस्तो पुरुषको ज्यादती सहेर नरकीय जीवन जिउन नसकी आत्महत्याको बाटो अँगाल्नुपरेको छ । त्यसैगरी पढाइको सिलसिलामा काठमाडौं पुगेका मीना र शीला जस्ता सचेत युवतीहरु पनि सहरिया लोग्नेमान्छेहरूसँग सशङ्कित भई आफ्नो सफल भविष्यको खोजी गर्ने पात्रको भूमिकामा रहेका छन् । सामन्ती संस्कार र वर्तमान पुँजीवादी अर्थनीति दुवैले नारीलाई सुन्दर लुगाफाटो र गर गहनामा बेरेर पुरुषको मनोकाङ्क्षाअनुरूप उपभोगका लागि तयार भएर बस्नुपर्ने विडम्बना नारीले भोग्नुपरेको छ । नेपाली समाजमा प्रमिला जस्ता कयौं नारीहरु शिक्षा र चेतनाका अभावले तिलकमान जस्ता सामन्ती पुरुष वर्गको बन्धकमा परी जीवन बरवाद गरिरहेको तिरकतालाई उजागर गर्दै एकाङ्कीमा पुरुषसत्ता तथा सामन्ती सत्ताका विकृतिलाई नङ्ग्याएर त्यसका विरुद्धमा विद्रोह गर्ने चेतना उद्बोधित गराइएको हुँदा प्रस्तुत एकाङ्की नारीवादी दृष्टिकोणले सबल, सशक्त र महत्वपूर्ण देखिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, हेमाङ्गराज र बन्दी विशाल भट्टराई (२०७०), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (दो.सं.)*, काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन ।

गौतम, कृष्ण (२०१०), *आधुनिक आलोचना: अनेक रूप अनेक पठन*, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

गौतम, कृष्ण (२०११), *आधुनिक आलोचना : अनेक रूप अनेक पठन (दो.सं.)*, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

ढकाल, बन्दीप्रसाद (२०७३), *सिद्धान्त र समालोचना*, काठमाडौं: रत्नसागर प्रकाशन ।

पौडेल, विष्णुप्रसाद (२०६९), *नारीवादी सिद्धान्त र नेपाली उपन्यासमा यसको प्रारम्भिक रूप*, पोखरा : सिर्जनशील लोकतान्त्रिक प्रतिष्ठान ।

भसीन, कमला (सन् २०१४), *पितृसत्ता के हो ?* अनु. प्रेम बहादुर श्रेष्ठ. काठमाडौं : स्त्री शक्ति ।

मल्ल, विजय (२०१६), *पत्थरको कथा एकाङ्की सङ्ग्रह*, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, सुधा (सम्पा.२०६२), *महिला समालोचक र नेपाली समालोचना*, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, सुधा (सन् २०१२), *नेपाली उपन्यासमा नारीवाद : पद्धति र प्रयोग*, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।

त्रिपाठी, सुधा (सन् २०१२), *नारीवादी सौन्दर्य चिन्तन काठमाडौं* : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।

स्नातकोत्तर तह वार्षिक र सेमेस्टर प्रणालीको अनिवार्य विषय पाठ्यक्रम अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन

मेनुका सुवेदी
आंशिक शिक्षक

गोरखा क्याम्पस, गोरखा

ईमेल : menuka.subedi@gc.tu.edu.np मोबाइल: +977-9841050503

सार

स्नातकोत्तर तहको अनिवार्य विषय पाठ्यक्रम अभ्यासको दुई फरक प्रणालीका लागि निर्माण गरिएको पाठ्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन यस आलेखको केन्द्र हो। अध्ययनको समग्रताका आधारमा कोर्सको प्रकृतिलाई हेर्दा दुवै प्रणाली सैद्धान्तिक ढाँचामा नै रहेको पाइन्छ। दुवै प्रणालीका पाठ्यक्रमको लक्ष्य सैद्धान्तिक ज्ञान प्रदान गर्ने नै पाइयो यद्यपि पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन, योजना र विकासको अभ्यास सम्बन्धमा सैद्धान्तिक ज्ञान दिने लक्ष्य वार्षिक प्रणालीको छ भने उक्त पक्षमा सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै नेपालमा यसको अभ्यासका वारेमा जानकारी प्रदान गर्ने लक्ष्य सेमेस्टर प्रणालीको रहेको छ। सेमेस्टर प्रणालीका विषयवस्तुको तुलनामा वार्षिक प्रणालीमा केही व्यापकता रहेता पनि पाठ्यक्रमको उद्देश्य परिपूर्तिको लागि विषयवस्तुको छनोट र नवीनतामा भने सेमेस्टर प्रणालीमा बढि सचेतना अपनाइएको पाइन्छ। वार्षिक प्रणालीमा सामयिक मूल्यांकन प्रक्रिया अपनाउन निर्देश गरिएको छ। निर्माणात्मक मूल्यांकन (आन्तरिक मूल्यांकन) लाई विद्यार्थीको पृष्ठपोषणको लागि मात्र प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ। यसरी मूल्यांकन प्रति गरिएको व्यवस्थालाई हेर्दा सेमेस्टर प्रणालीमा सेमेष्टरको नीति, नियम तथा मर्मको आधारमा उक्त प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रिया उपयुक्त देखिन्छ तर आन्तरिक मूल्यांकन प्रणालीमा केही चूनौतिहरु देखिन्छन्। वार्षिक प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रियामा भइरहेको व्यास्थामा थप Portfolio मूल्यांकन प्रक्रियाको व्यवस्था भएको भए मूल्यांकन प्रति अझ विश्वसनियता र प्रभावकारिता बढ्ने निश्चित देखिन्छ।

मुख्य शब्दावली : आगमनात्मक, मष्तिष्क भन्ना, वज सेसन, प्रवोधीकरण, कार्य सञ्चयिका

परिचय

मानव सभ्यताको विकाससँगै शिक्षाको विकास भएको पाइन्छ। परम्परागत शिक्षा परिवारमा मात्र सीमित थियो तर समयको परिवर्तन र मागसँगै बदलिएको सिकारु, समाज र राष्ट्रका आवश्यकताहरुलाई प्रतिनिधित्व गर्न नसकेका कारण शिक्षालाई व्यवस्थित र संगठित बनाउनु पर्ने आवश्यकताको महशुस पश्चात विस्तारै शिक्षाको औपचारिक स्वरूपको प्रारम्भ हुन पुग्यो। औपचारिक शिक्षालाई अगाडि बढाउने शिलशिलामा सिकारुलाई सिकाउने र सिकने विषयवस्तुको माध्यमको रूपमा पाठ्यक्रमको अवधारणा विकास हुन पुग्यो (न्युरे, २०७१, पृ.१)।

अंग्रेजी भाषाको Curriculum शब्द ल्याटिन भाषाको Currere वाट आएको हो जसको अर्थ धावनमार्ग वा दौडको मैदान भन्ने हुन्छ। पाठ्यक्रमको संकृचित वा सामान्य अर्थ शैक्षिक उद्देश्य पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको दौडको मैदान भन्ने भए पनि यो एक शिक्षण क्रियाकलापसँग सम्बन्धित कार्यक्रम हो (पौडेल, २०६४, पृ. ३५)। यसको अर्थ पाठ्यक्रमलाई निर्धारित उद्देश्यसम्म पुऱ्याउने धावन मार्गका रूपमा लिइन्छ। पठनपाठन योग्य शैक्षिक सामग्रीहरु तथा क्रियाकलापहरुको सुव्यवस्थित रूप नै पाठ्यक्रम हो (दुङ्गेल, २०६२, पृ. ३)। पाठ्यक्रमलाई अध्ययन सामग्रीको रूपमा लिनु भनेको विषयवस्तुमा जोड दिनु भन्ने हो। पाठ्यक्रम भनेको शैक्षिक मार्ग निर्देशन हो (घिमिरे, २०६९, पृ. २९)।

आफ्नो शैक्षिक कार्यक्रम पूरा गरे पछि सिकारुले यो यो गर्न सक्छ भनेर बनाइएको उद्देश्यहरूको सूची नै पाठ्यक्रम हो । शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रमलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ (रा.शि.प.यो., २०२८) । पाठ्यक्रमले विद्यालयको सिंगो प्रतिनिधित्व गर्दछ । मानव सभ्यताको विकासको क्रममा निर्माण र संगठित गरिदै आएका ज्ञानहरू नै पाठ्यक्रमका रूपमा स्थापित छन् । मानव सभ्यताको इतिहासमा बन्दै र प्रयोग हुँदै आउने क्रममा समाजमा उपयोगी सिद्ध भैसकेको ज्ञानलाई मात्र पाठ्यक्रममा समावेश गरिनु पर्छ । पाठ्यक्रम एउटा वृहत शैक्षिक योजना हो, जसभित्र शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक पर्ने विषयवस्तु, सामग्री, मूल्यांकन आदि समावेश भएको हुन्छ र विद्यालयको नेतृत्वमा सिकारुले आफ्ना सम्पूर्ण अनुभवहरू उन्नत गर्ने अवसर प्राप्त गर्दछ (घिमिरे, २०६२:६) । पाठ्यक्रम एउटा यस्तो योजना हो जसले शिक्षण प्रक्रिया र बालबालिकाहरूको सिकाइको माध्यमबाट प्राप्त गरिने लक्ष्य स्पष्ट पार्दछ ।

समग्रमा राज्यको शैक्षिक प्रणालीद्वारा निर्धारित शिक्षाका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरूलाई कार्यगत रूपमा अभिव्यक्त गर्न निर्मित कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो । सामान्यतया पाठ्यक्रमको संरचना तयार गर्न पाठ्यक्रमका तत्वहरूको आवश्यकता हुन्छ, जस अन्तर्गत उद्देश्य, विषयवस्तु, सिकाइ अनुभवहरू र मूल्यांकन पर्दछन् । यस्ता महत्वपूर्ण तत्वहरू समाविष्ट पाठ्यक्रम सिकारु, समाज र राष्ट्रको सर्वाङ्गिक विकासको सहयोगार्थी हुने भएकाले यसलाई शैक्षिक कार्यक्रमको मेरुदण्ड (Backbone of Educational Programme) नै मानिन्छ ।

यस अध्ययनको सन्दर्भमा स्नातकोत्तर तह शिक्षा शास्त्र संकायमा विगत लामो समयदेखि वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत शैक्षिक कार्यक्रम संचालनमा रहे पनि समयको परिवर्तन र सिकारु तथा राज्यको आवश्यकताले शैक्षिक प्रणालीमा परिवर्तन भइ सेमेस्टर प्रणाली शुरु भएको अवस्था छ । वि सं २०६४ सालमा विषयवस्तुमा परिमार्जन गरी कोडमा समेत परिवर्तन गरेर 'पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास' (५१४) निर्धारण गरियो । २०७० सालबाट सोही पाठ्यक्रमको विषयवस्तुमा परिमार्जन गर्दै कोडमा समेत पुनः परिवर्तन गरी ५२१ निर्धारण गरेर शैक्षिक प्रणालीलाई सेमेस्टर बनाउदै Pilot Test का लागि त्रि.वि.मा लागू गरियो । त्यस पछि क्रमशः २०७४ देखि देश भरका कलेजहरूमा अनिवार्य विषयको रूपमा संचालित उक्त पाठ्यक्रमको नाम पाठ्यक्रम अभ्यास निर्धारण गरिएको छ । यसै पाठ्यक्रमको वार्षिक र सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित भई यो अध्ययनलाई सार्थकता दिने कार्य गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

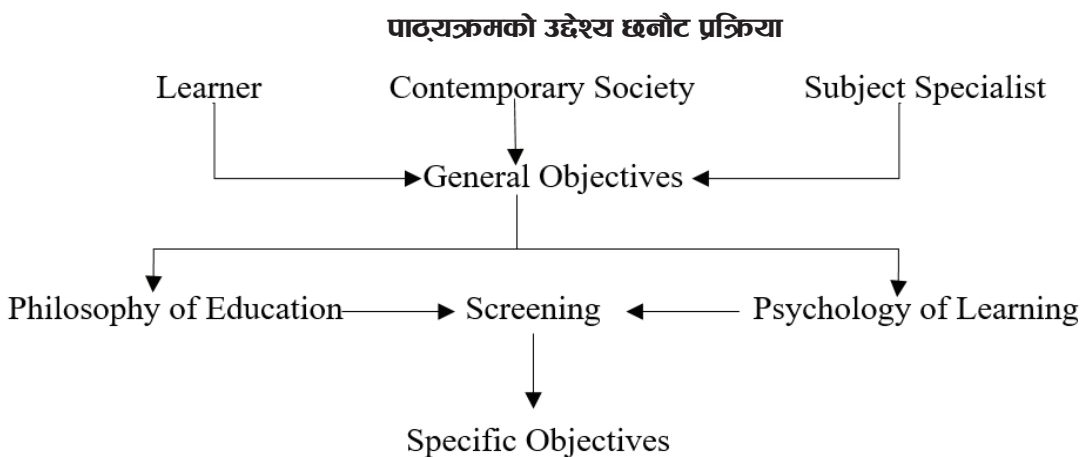
समयको परिवर्तन, विज्ञान र प्रविधिको उच्च प्रभाव, शिक्षाविद्हरूको पाठ्यक्रमप्रतिको बदलिँदो दृष्टिकोण, परिवर्तित सामाजिक अवस्था, ज्ञानको गतिशील धारणा र सिकारुको परिवर्तित आवश्यकता जस्ता कुराले पाठ्यक्रमको अर्थमा व्यापकता र नविनता थप्ने कार्य जारी छ । पाठ्यक्रम भन्नाले केही स्थायी अध्ययनका विषयहरू जस्तै: व्याकरण, पढाई, तर्कशास्त्र, आलंकारिक शास्त्र, गणित तथा पश्चिमी समाजका पुस्तकहरूको व्यापक अध्ययन हो (भट्ट, २०६७, पृ.३०) । पाठ्यक्रम एउटा वृहत शैक्षिक योजना हो, जसभित्र शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक पर्ने विषयवस्तु, सामग्री, शिक्षण विधि, मूल्यांकन आदि समावेश भएको हुन्छ । पाठ्यक्रम विकासका विभिन्न नमुनाहरूले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई विविध तरिकाले अगाडि बढाउन सकिने कुरा प्रष्ट पारेका छन् (न्युरे, २०७१, पृ.१३२) । सन् १९२० को दशकमा बोबिट र चार्टरले पाठ्यक्रम विकास सम्बन्धी नमुनाको खोजी गरी अभ्यासमा ल्याएका थिए । उक्त नमुनाले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन सकेका पाइदैन । सन् १९४९ मा टेलरको नमुना अभ्यासमा आए पश्चात पाठ्यक्रम विकास प्रकृया व्यवस्थित बन्न पुग्यो तथापी वर्तमान अवस्थामम्म आइ पुग्दा धेरै नमुनाहरू विकसित भइसकेका छन् । यस्ता नमुनाहरूमा मुख्य गरी तार्किक नमुनाहरू, चक्रीय नमुनाहरू, र गतिशील नमुनाहरू रहेका छन् (न्युरे, २०७१, पृ.१३४) । यी नमुनाहरूले पाठ्यक्रम विकास गर्ने तरिकामा निखार ल्याई पाठ्यक्रम विकास गर्ने शैलीलाई आजको अवस्थामम्म ल्याउन महत्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । तार्किक नमुनाहरूले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई तार्किक, निश्चित र व्यवस्थित प्रक्रियाको रूपमा व्याख्या गरेका छन् । चक्रिय नमुनाहरूले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई निरन्तर प्रक्रियाको रूपमा धारण गरेका छन् भने गतिशील नमुनाहरूले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया जुनसुकै चरणबाट

जुनसुकै क्रममा अगाडि बढाउन सकिने तर्क गरेका छन् । यद्यपी नेपालको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियाले तार्किक नमुना अन्तर्गत टेलरको नमुनालाई अनुसरण गर्ने गरेको पाइन्छ ।

Ralf Tyler ले पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक लक्ष्यहरु प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयद्वारा आयोजित र निर्देशित विद्यार्थीको सम्पूर्ण सिकाइको रूपमा लिएका छन् । उनले पाठ्यक्रमका तत्वको रूपमा चरणबद्ध रूपले उद्देश्यहरु (Objectives), विषयवस्तु (Content), कार्यनीतिहरु (Strategies) र मूल्यांकन (Evaluation) लाई उल्लेख गरेका छन् (न्युरे, २०७१:३६) । Tyler ले पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई तार्किक र व्यवस्थित (Logical and Systematic) रूपले व्याख्या गरेका छन् । पाठ्यक्रम विकास गर्दा निर्माताले अनुसरण गर्नुपर्ने प्रक्रिया समेत व्यक्त गर्ने कार्य गरेका छन् जो तालिकामा प्रष्ट्याइएको छ :

Objectives	What education purposes should the school seek to attain?
Selecting learning	What educational experiences can be provided that are likely to attain these purposes ?
Organization	How can these educational experiences be effectively learning organized?
Evaluation	How can we determine whether these purposes are being attained?

Tyler द्वारा प्रस्तुत प्रत्येक प्रश्नले पाठ्यक्रमका एक एक चरणलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् भन्ने तर्क उल्लेख गरिएको छ । टेलरले पाठ्यक्रम विकास गर्दा सर्वप्रथम उद्देश्यहरुको छनौट अपरिहार्य हुने तर्क गर्दछन् । शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा प्राप्त गर्नु पर्ने उद्देश्य वा सिकाई उपलब्धि निर्धारण गर्नाले पाठ्यक्रम विकासमा अन्य चरणहरुका वारेमा निर्णय गर्न स्पष्ट आधार हुन्छ । उनले तीनवटा स्रोतहरु र दुई वटा चित्रपटहरुका आधारमा मात्र पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरु निर्धारण गर्न सकिने बताएका छन् नकि उद्देश्यहरुले शुन्यतामा स्थान लिदैनन् । उद्देश्यको जानकारी विना न त उचित किसिमको कार्यक्रम निर्माण गर्न सकिन्छ नत निर्माण गरिएका कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन नै गर्न सकिन्छ । अतः विषयवस्तुको रूपरेखा तयार पार्न, शैक्षिक सामग्रीहरुको छनौट गर्न, शैक्षणिक प्रक्रियाहरुको विकास गर्न र परीक्षाका तयारी गर्न उद्देश्यहरुले आधार प्रदान गर्दछन् (टेलर, १९४९, पृ.३) ।

उद्देश्य निर्माणमा सर्वप्रथम सिकारु, समकालिन समाज र विषयविज्ञहरु जस्ता श्रोतबाट प्राप्त तथ्यांकका आधारमा साधारण उद्देश्यहरु निर्धारण गरिन्छ । त्यसपछि शिक्षाको दर्शन र सिकाइको मनोविज्ञान जस्ता चित्रपटले स्वीकारेका उद्देश्यलाई मात्र पाठ्यक्रमका उद्देश्यको रूपमा निर्धारण गरिन्छ ।

टेलरले दोस्रो चरणमा सिकाइ अनुभवहरुको छनोट गर्नुपर्ने तर्क गरेका छन् । सिकाइ अनुभवले सिकारु र वातावरणको वाह्य अवस्था बीचको अन्तरक्रियालाई सूचित गर्दछ जसमा सिकारुले प्रतिक्रिया देखाउँछ । सिकाइ अनुभवहरु वस्तवमा विद्यार्थीहरुको सकृय सहभागितालाई सुनिश्चित गर्ने क्रियाकलापहरु हुन् जसलाई योजना गरिएको पाठ्यक्रममा लेखिएको हुन सक्छ, र यी क्रियाकलापहरुले निर्धारित उद्देश्यहरु प्राप्त गर्नका लागि विद्यार्थीहरुलाई पर्याप्त सिकाइ अवसरहरु प्रदान गर्दछ (न्यूरे, २०७१, पृ.१३९) । टेलरको विचारमा विभिन्न सिद्धान्तमा आधारित भएर मात्र सिकाइ अनुभवहरुको छनोट गर्दा विश्वसनिय तथा वैध हुने उल्लेख छ । यसरी छनोट गरिएका सिकाइ अनुभवहरु आफैमा संगठित नहुने भएकाले पाठ्यक्रम विकासको तेस्रो चरणमा उक्त अनुभवहरुलाई समतलीय र लम्बीय संगठन सिद्धान्तको आधारमा संगठित गर्नुपर्छ । टेलरले संगठनका तीन वटा नियमहरु (निरन्तरता, क्रम र एकिकरण) उल्लेख गरेका छन् ।

टेलरले पाठ्यक्रम विकासको अन्तिम चरणको रूपमा मूल्यांकनलाई लिएका छन् । मूल्यांकनले अपेक्षित उपलब्धि र वास्तविक उपलब्धिको बीचमा तुलना गर्न सहज बनाउनुका साथै भविष्यमा प्रभावकारी कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्न सहयोग गर्दछ । मूल्यांकनले पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरु के कति मात्रामा प्राप्त भए भन्ने कुराको जानकारी दिदै उक्त पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्दछ (टेलर, १९४९, पृ.१०७) । कार्यक्रमको प्रभावकारिता लेखाजोखा गर्न परीक्षण (Testing) र परीक्षण बाहेकका (Non testing) साधनहरुलाई उपयोग गर्न सकिने संकेत टेलरको छ ।

व्याख्या तथा विश्लेषण

शीर्ष भागलाई अध्ययन गर्नुपर्दा दुवै पाठ्यक्रमको शीर्षकलाई निम्न आधारमा हेर्न सकिन्छ :

नामाङ्कन र कोड	वार्षिक प्रणालीको पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास (५१४)	सेमेस्टर प्रणालीको पाठ्यक्रम अभ्यास (५२१)
पूर्णाङ्क	५०	१०० (४० र ६०)
साप्ताहिक पाठ्यभार	३	३
उत्तीर्णाङ्क	२०	५० (२० र ३०)
वार्षिक पाठ्यभार	७५	४८
कोर्षको प्रकृति	सैद्धान्तिक	सैद्धान्तिक

प्रस्तुत तालिका अनुसार दुवै प्रणालीको पाठ्यांशलाई नियाल्दा साप्ताहिक पाठ्यभार समान देखिन्छ । यद्यपि पूर्णाङ्क, उत्तीर्णाङ्क र कोर्षको प्रकृतिमा विविधता पाइन्छ । नामाङ्कन र कोडमा भिन्नता पाइन्छ, जस अन्तर्गत वार्षिक प्रणालीको कोर्षको नाम पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास (५१४) उल्लेख गरिएको छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा पाठ्यक्रम अभ्यास (५२१) निर्धारण गरिएको छ । वार्षिक प्रणालीमा ५० पूर्णाङ्क राखिएकोमा सेमेस्टर प्रणालीमा १०० पूर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ, तथापि ४० नम्बर आन्तरिक र ६० नम्बर मात्र वाह्य अंकको रूपमा निर्धारण गरिएको छ । त्यसै गरी उत्तीर्णाङ्क पनि वार्षिक प्रणालीमा २० नम्बर र सेमेस्टर प्रणालीमा आन्तरिक र वाह्यलाई छुट्टा छुट्टै २० र ३० गरी निर्धारण गरिएको छ, साथै कोर्षको प्रकृतिलाई हेर्दा दुवै प्रणाली सैद्धान्तिक ढाँचामा रहेको पाइन्छ । यस तथ्यांकले के स्पष्ट पार्छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा पूर्णाङ्क बढी भए पनि वार्षिक प्रणालीमा विषयवस्तुलाई विस्तृत रूपमा तय गरेको पाइन्छ, किन कि वार्षिक प्रणालीको विषयवस्तुलाई ७५ घण्टी (वार्षिक) छुट्ट्याइएको छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा ४८ घण्टी मात्र निर्धारण गरि व्यवस्थापन गरिएको छ ।

निष्कर्षतः : दुवै प्रणालीका पाठ्यांशलाई समान पाठ्यभार निर्धारण गरे पनि केही असमानताहरु प्रष्ट छन् । दुवै प्रणालीको लागि अनिवार्य विषय भनि किटान गरे पनि नामाकरणमा भिन्नता छ, कोषको प्रकृति भने दुवैको सैद्धान्तिक नै छ । यद्यपी वार्षिक पाठ्यभार तथा पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्कमा पनि एकरूपता पाइदैन ।

पाठ्यांश परिचय

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा विभिन्न मूल विषयहरु अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरुले कोर पाठ्यांशको रूपमा अध्ययन गर्नुपर्ने गरी यो पाठ्यांशलाई निर्माण गरिएको छ । जसमा सेमेस्टर प्रणाली अन्तर्गत विद्यार्थीलाई पाठ्यक्रम सम्बन्धी विभिन्न अवधारणाको गहिरो ज्ञान तथा बुझाइ, पाठ्यक्रम विकास व्यवस्थापनको लागि सैद्धान्तिक आधार, मापदण्डमा आधारित पाठ्याक्रम, पाठ्यक्रम विकासका नमुनाहरुको बारेमा गहिरो ज्ञान दिलाउने साथै पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन लगायत नेपालमा यसको अभ्यास सम्बन्धि सैद्धान्तिक ज्ञान प्रदान गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । वार्षिक प्रणालीको पाठ्यांश अन्तर्गत पाठ्यक्रमको परिवर्तित अवधारणा र यसको विकास, पाठ्यक्रम ढाँचाका नमुनाहरु, पाठ्यक्रम परिवर्तनका गतिशिलताहरु, पाठ्यक्रमको प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन सम्बन्धि सैद्धान्तिक ज्ञान प्रदान गर्नुका साथै विद्यार्थीहरुलाई पाठ्यक्रम योजना र विकासको अभ्यासको बारेमा सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

प्रस्तुत पाठ्यांश परिचयको आधारमा पाठ्यांशलाई नियाल्दा तात्त्विक भिन्नता देखिदैन यद्यपी सेमेस्टर प्रणालीमा पाठ्यक्रम सम्बन्धि विविध अवधारणा प्रति सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै गहिरो बुझाइ हुने लक्ष्य राखेको पाइन्छ भने वार्षिक प्रणालीमा सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र प्रदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ । पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन सम्बन्धि तथा योजना र विकासको अभ्यास सम्बन्धमा सैद्धान्तिक ज्ञान दिने लक्ष्य वार्षिक प्रणालीको छ भने उक्त पक्षमा सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै नेपालमा यसको अभ्यासका बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने लक्ष्य सेमेस्टर प्रणालीको रहेको छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा केही नयाँ विषयवस्तु पनि समावेश छन् ।

उद्देश्य

स्नातकोत्तर तह शिक्षा शास्त्र संकायका विद्यार्थीहरुका लागि तय गरिएको यो पाठ्यक्रमको (पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास र पाठ्यक्रम योजना) अध्ययन अध्यापन पश्चात विद्यार्थीमा हासिल हुने ज्ञान तथा सीपगत उद्देश्यहरु किटान गरिएको छ । उद्देश्यलाई पनि साधारण र विशिष्ट गरी वैशिष्टता निर्धारण गरिएको छ । वार्षिक तथा सेमेस्टर दुवै प्रणालीका साधारण उद्देश्यहरुलाई निम्न तालिकामा आवद्ध गरिएको छ :

सेमेस्टर प्रणाली	वार्षिक प्रणाली
<ul style="list-style-type: none"> ☞ विद्यार्थीहरुलाई पाठ्यक्रमको परिभाषित मुद्दाहरुमा गहिरो ज्ञान प्रदान गर्नु, ☞ पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन र विकास प्रक्रियाको बारेमा विद्यार्थीलाई परिचित गराउनु, ☞ मापदण्डमा आधारित पाठ्यक्रमको बारेमा विद्यार्थीलाई चिनाउनु, ☞ पाठ्यक्रम विकासका विभिन्न नमुनाहरुको विश्लेषण गर्न सक्षम बनाउनु, ☞ विद्यार्थीलाई प्रवोधीकरणका विविध नमुनाहरूसँग चिनाउनु, ☞ नेपालमा पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण र यसको कार्यान्वयनको अवस्थासँग विद्यार्थीलाई परिचित गराउनु । 	<ul style="list-style-type: none"> ☞ विद्यार्थीहरुलाई पाठ्यक्रम र तिनीहरुको वर्गीकरणको अवधारणावारे गहिरो ज्ञान प्रदान गर्नु ☞ पाठ्यक्रम विकासका विभिन्न नमुनाहरुको विश्लेषण गर्न सक्षम बनाउनु, ☞ पाठ्यक्रम परिवर्तनका गतिशिलता र पाठ्यक्रम ढाँचाको विविध रूपहरु मूल्यांकन गर्न क्षमताको विकास गर्नु, ☞ पाठ्यक्रम प्रवोधीकरणका नमुना विद्यार्थीलाई चिनाउनु, ☞ पाठ्यक्रमको योजना र कार्यान्वयन प्रक्रियासँग विद्यार्थीलाई परिचित गराउनु ।

प्रस्तुत दुवै प्रणालीका उद्देश्यहरूलाई विश्लेषण गर्दा सेमेस्टर प्रणालीका उद्देश्यहरूमा केही नयाँपन देखिनुका साथै पाठ्यक्रमको नयाँ अवधारणा प्रति ज्ञान दिलाउने आसय रहेको पाइन्छ । यद्यपी वार्षिक प्रणालीका उद्देश्यहरूमा पनि विद्यार्थीको स्तर र क्षमताको आधारमा पाठ्यक्रम निर्माण, विकास , कार्यान्वयन जस्ता पक्षमा सैद्धान्तिक ज्ञान दिलाउने अभिप्राय रहेको देखिन्छ ।

विषयवस्तु र त्यसको वितरण

कुनै पनि विषयको पाठ्यक्रमको निर्धारित उद्देश्य पूरा गर्ने उपयुक्त पाठ्यवस्तु छनोट गर्नुपर्ने हुन्छ । पाठ्यवस्तु छनोटको केन्द्रविन्दु भनेको नै उद्देश्य हो । पाठ्यवस्तु छनोट गर्दा उद्देश्य , तह, समयावधि, पाठ्यक्रमको प्रकृति, विद्यार्थीको स्तर आदि पक्षलाई ख्याल गर्न आवश्यक हुन्छ । छनोट गरिएका विषयवस्तुलाई सैद्धान्तिक आधार (लम्बिय र क्षितिजिय संगठन) र तीनवटा नियम (निरन्तरता, क्रम र एकीकरण) मा आधारित भएर संगठन गर्न जरुरी हुन्छ । अतः यहाँ दुवै प्रणालीका पाठ्यक्रमको लागि छनोट गरिएका पाठ्यवस्तुद्वारा उद्देश्यलाई उच्चतम प्रभावकारीताका साथ पूरा गर्न सक्षम हुन् भन्ने अभिप्राय स्वरूप स्तरण तथा संगठन गरिएको छ । छनोट र स्तरण गरिएका पाठ्यवस्तुलाई व्यवस्थित ढंगले पठनपाठन गराउदा पुनरावृत्ति आवश्यक नहुने , पढाइको गति सरल र सहज हुनाको साथै उद्देश्य परिपूर्ति हुने भएकाले त्यसै अनुरूप पाठ्यवस्तुलाई छनोट र स्तरण गरिएको छ । सेमेस्टर प्रणालीको पाठ्यक्रमका उद्देश्य परिपूर्ति गर्न निर्धारण गरिएका विषयवस्तुहरूमा पाठ्यक्रमका परिभाषा सम्बन्धित मुद्दाहरू, पाठ्यक्रम विकासका आधारहरू, पाठ्यक्रम विकासको व्यवस्थापन, मापदण्डमा आधारित पाठ्यक्रम सम्बन्धी अवधारणा, पाठ्यक्रम विकासका विभिन्न नमुनाहरू, पाठ्यक्रमको प्रवोधीकरण, पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा नेपालको परिवेशमा पाठ्यक्रमको प्रवोधीकरण र कार्यान्वयनको अभ्यास जस्ता विषयवस्तुहरू छनोट तथा स्तरण गरिएको छ भने वार्षिक प्रणालीका विषयवस्तुहरूमा पाठ्यक्रमका परिवर्तित अवधारणाहरू, पाठ्यक्रमका परिभाषाहरूको वर्गीकरणको अभ्यास, पाठ्यक्रमल जोड दिएका क्षेत्रहरू, पाठ्यक्रम परिवर्तनका गतिशिलताहरू, पाठ्यक्रम परिवर्तनमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू, पाठ्यक्रम परिवर्तन प्रक्रिया, परिवर्तनका रणनीतिहरू, शैक्षिक उद्देश्यको वर्गीकरण - नयाँ वर्गीकरण), पाठ्यक्रमको प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन साथै कार्यान्वयनका समस्याहरू जस्ता विषयवस्तुलाई छनोट तथा संगठन गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत पाठ्यक्रमका विषयवस्तुलाई हेर्दा सेमेस्टर प्रणालीको विषयवस्तुको विस्तृतीकरण भन्दा वार्षिक प्रणालीका विषयवस्तुमा व्यापकता पाइएता पनि विषयवस्तुमा नविनता भने सेमेस्टर प्रणालीमा देखिन्छ । सेमेस्टर प्रणालीका केही पाठको संरचना विद्यार्थीको स्तर भन्दा उच्च जस्तो देखिन्छ । यद्यपी दुवै प्रणालीका पाठ्यक्रमका विषयवस्तु पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्ने दृष्टिकोणका देखिन्छन् ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

शिक्षण कार्य आफैमा एक जटिल प्रक्रिया हो । यो जुनसुकै व्यक्तिवाट संचालन तथा सम्पन्न हुन सक्दैन । विभिन्न विषय तथा तिनीहरूको उद्देश्य परिपूर्ति गर्न फरक फरक शिक्षण प्रक्रिया हुन सक्छन् । विद्यार्थीको रुचि, स्तर, आवश्यकता र प्रयोजनलाई हेरी एउटै विषयवस्तु शिक्षणका क्रममा पनि एक भन्दा बढी शिक्षण विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । पाठ्यवस्तुलाई उपयुक्त ढंगले शिक्षण गरी उद्देश्योन्मुख, रुचिपूर्ण, प्रभावकारी एवं उपलब्धिमूलक बनाउनका लागि उपयुक्त शिक्षण विधि तथा प्रक्रियाको छनोट गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । सेमेस्टर प्रणालीको पाठ्यक्रम अभ्यास नामक पाठ्यक्रममा निर्धारित उद्देश्य परिपूर्ति गर्न छनोट गरिएका विषयवस्तुलाई शिक्षण गर्न साधारण र विशिष्ट विधिहरू छुट्याइएको छ । साधारण विधि अन्तर्गत प्रवचन, छलफल, प्रदर्शन, स्वाध्ययन, होम असाइन्मेन्टलाई समावेश गरिएको छ भने विशिष्ट अन्तर्गत विषयवस्तुको प्रकृति हेरी रिपोर्ट तयारी र प्रस्तुती, कक्षा छलफल, परियोजना कार्य, समूह कार्य, गृह कार्य तथा आगमनात्मक पद्धति अपनाउने किसिमका क्रियाकलाप समेत समावेश गरिएको छ । वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत पनि निर्धारित विषयवस्तुलाई शिक्षण गर्न साधारण र विशिष्ट प्रकृतिका विधिहरू छुट्याइएको छ । साधारण अन्तर्गत प्रवचन, प्रश्नोत्तर विधि, मस्तिष्क भ्रमन्ता (Brain Stroming) र वज सेसन (Buzz Sesion) लाई समावेश गरिएको छ भने विशिष्ट विधि अन्तर्गत विषयवस्तुको प्रकृति हेरी

गृहकार्य, समूहकार्य, कक्षा प्रस्तुति, समूह छलफल साथै आगमनात्मक क्रियाकलाप समेत समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत दुबै प्रणालीमा उल्लेखित विषयवस्तुलाई शिक्षण गर्न निर्धारित शिक्षण विधिहरूमा समानता रहे पनि के ही विधिहरूमा भिन्नता भने अवस्थ छ । सेमेस्टर प्रणाली अन्तर्गत साधारण विधिहरूमा व्यापकता, वैज्ञानिकता र आधुनिकता पाइन्छ, भने विशिष्ट विधि अन्तर्गत कक्षाकार्य देखि परियोजना कार्य, रिपोर्ट तयारी र प्रस्तुतीसम्मका कार्य सहितका विधिहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । वार्षिक प्रणालीमा पनि साधारण र विशिष्ट भनी वर्गीकरण त गरिएको छ तर परम्परागत विधिहरूलाई बढी महत्व दिनुका साथै आधुनिकतालाई अनुशरण नगरिएको जस्तो देखिन्छ ।

मूल्यांकन प्रक्रिया

मूल्यांकनले विशेषतः निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरू के कति मात्रामा प्राप्त भए ? संचालन गरिएको कार्यक्रम के कति प्रभावकारी भयो ? कार्यक्रमका सबल र दुर्बल पक्षहरू के के देखिए ? आदि प्रश्नको लेखाजोखा गरी शैक्षिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने वा नदिने सो कुराको निर्णय गर्न सहयोग गर्दछ । शैक्षिक कार्यक्रममा संलग्न विद्यार्थीहरूको कार्यदक्षता र व्यवहारहरूको लेखाजोखा गरी प्राप्त भएका सूचनाहरूलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सुधार ल्याउन उपयोग गर्नु नै मूल्यांकन हो । टेलरका अनुसार मूल्यांकनले पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरू के कति मात्रामा प्राप्त भए भन्ने कुराको जानकारी दिइ उक्त पाठ्यक्रमको प्रभावकारीता लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्दछ । यहाँ सेमेस्टर प्रणाली अन्तर्गत मूल्यांकन प्रक्रियालाई आन्तरिक र वाह्य मूल्यांकन गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । आन्तरिक मूल्यांकन अन्तर्गत विषय शिक्षकले विभिन्न क्रियाकलापका साथ पहिलो, दोश्रो तथा तेस्रो Assignment लगायत हाजिरी र कक्षा सहभागितालाई समावेश गरिएको छ भने वाह्य मूल्यांकन अन्तर्गत डीनको कार्यालयद्वारा सेमेस्टरको अन्त्यमा ६० पूर्णाङ्कको लिखित परीक्षा (Written Test) लिने व्यवस्था रहेको छ । वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत सामयिक मूल्यांकन प्रक्रियालाई अपनाउन निर्देश गरिएको छ । आन्तरिक र वाह्य मूल्यांकनको व्यवस्था छैन । निर्माणात्मक मूल्यांकनलाई विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषणको लागि मात्र प्रयोग गर्ने गरिएको छ भने निर्णयात्मक मूल्यांकनलाई परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयद्वारा ५० पूर्णाङ्कमा विशिष्टीकरण तालिका बमोजिम परीक्षणका साधन निर्माण गर्ने र प्रशासन गर्ने गरेको पाइन्छ ।

यसरी मूल्यांकन प्रति गरिएको व्यवस्थालाई हेर्दा सेमेस्टर प्रणालीमा सेमेस्टरको नीति, नियम तथा मर्मको आधारमा उक्त प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रिया उपयुक्त देखिन्छ, तर आन्तरिक मूल्यांकन प्रणालीमा केही चुनौतिहरू देखिन्छन् भने वार्षिक प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रियामा भइरहेको व्यास्थामा थप Portfolio मूल्यांकन प्रक्रियाको व्यवस्था भएको भए मूल्यांकन प्रति अझ विश्वसनियता बढ्ने निश्चित देखिन्छ ।

निष्कर्ष

राज्यको शैक्षिक प्रणालीद्वारा निर्धारित शिक्षाका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरूलाई कार्यगत रूपमा अभिव्यक्त गर्न निर्धारित कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो । सिकारुका क्रियाकलापलाई लक्ष्य अनुरूपको सिकाईमा निरन्तरता ल्याउन विद्यालयको निर्देशनमा रही उनीरुको उमेर, परिपक्वता, ज्ञान सीपको क्रमिकता र विकासक्रममा सामान्जस्यता ल्याउन तयार गरिएका विद्यालय भित्र तथा बाहिरका सम्पूर्ण कार्यक्रमको विवरणात्मक दस्तावेज नै पाठ्यक्रम हो । Ralf Tyler ले पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयद्वारा आयोजित र निर्देशित विद्यार्थीको सम्पूर्ण सिकाइको रूपमा लिएका छन् । उनले पाठ्यक्रमका तत्वको रूपमा चरणबद्ध रूपले उद्देश्यहरू (Objectives), विषयवस्तु (Content), कार्यनीतिहरू (Strategies) र मूल्यांकन (Evaluation) लाई उल्लेख गरेका छन् ।

यस अध्ययनको लागि निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरू पूरा गर्ने क्रममा विभिन्न तत्वमा आधारित भएर तुलनात्मक अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको समग्रताका आधारमा कोर्षको प्रकृतिलाई हेर्दा वार्षिक प्रणाली सैद्धान्तिक ढाँचामा मात्र छ भने सेमेस्टर सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक दुबै ढाँचामा रहेको पाइन्छ । यस तथ्यांकले

के स्पष्ट पाठ्य भन्ने सैद्धान्तिक पक्षलाई मात्र आधार बनाएर भन्नुपर्दा सेमेस्टर प्रणालीमा पूर्णाङ्क बढी भए पनि वार्षिक प्रणालीमा विषयवस्तुलाई विस्तृत रूपमा तय गरेको पाइन्छ, किन कि वार्षिक प्रणालीको विषयवस्तुलाई ७५ घण्टी (वार्षिक) छुट्याइएको छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा ४८ घण्टी मात्र निर्धारण गरिएको छ । सेमेस्टर प्रणालीमा प्रयोगात्मक कार्य तय गरे पनि ४८ घण्टी भित्रै विभिन्न क्रियाकलापको माध्यमबाट सम्पन्न गर्नु पर्ने गरि व्यवस्थापन गरेको पाइन्छ । पाठ्यांश परिचयको आधारमा पाठ्यक्रमलाई अध्ययन गर्दा दुवै प्रणालीका पाठ्यक्रमको लक्ष्य सैद्धान्तिक ज्ञान प्रदान गर्ने नै पाइयो यद्यपी पाठ्यक्रम प्रवोधीकरण र कार्यान्वयन सम्बन्धि तथा योजना र विकासको अभ्यास सम्बन्धमा सैद्धान्तिक ज्ञान दिने लक्ष्य वार्षिक प्रणालीको छ भने उक्त पक्षमा सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै नेपालमा यसको अभ्यासका वारेमा जानकारी प्रदान गर्ने लक्ष्य सेमेस्टर प्रणालीको रहेको छ । सेमेस्टर प्रणालीका विषयवस्तुको तुलनामा वार्षिक प्रणालीमा केही व्यापकता रहे पनि विषयवस्तुमा नविनता भने सेमेस्टर प्रणालीमा रहेको पाइन्छ तथापी पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य परिपूति गर्ने प्रकृतिका विषयवस्तु छनोट गरिएको पाइन्छ । दुवै प्रणालीमा उल्लेखित विषयवस्तुलाई शिक्षण गर्न निर्धारित शिक्षण विधिहरूमा समानता रहे पनि केही विधिहरूमा भिन्नता भने अवस्य छ । सेमेस्टर प्रणाली अन्तर्गत साधारण विधिहरूमा व्यापकता , वैज्ञानिकता र आधुनिकता पाइन्छ भने विशिष्ट विधि अन्तर्गत कक्षाकार्य देखि परियोजना कार्य, रिपोर्ट तयारी र प्रस्तुतीसम्मका कार्य सहितका विधिहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । वार्षिक प्रणालीमा पनि साधारण र विशिष्ट भनी वर्गीकरण त गरिएको छ तर परम्परागत विधिहरूलाई बढी महत्व दिनुका साथै आधुनिकतालाई अनुशरण नगरिएको जस्तो देखिन्छ । मूल्यांकन प्रक्रियाको आधारमा दुवै प्रणालीका पाठ्यक्रमको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा मूल्यांकन प्रक्रिया फरक रहेको पाइन्छ । सेमेस्टर प्रणालीमा आन्तरिक र बाह्य मूल्यांकन प्रक्रिया निर्धारण गरिएको छ जसमा आन्तरिक मूल्यांकन अन्तर्गत विषय शिक्षकले विभिन्न क्रियाकलापका साथ ४० नम्बरको परीक्षा संचालन गर्नुपर्छ भने बाह्य मूल्यांकन अन्तर्गत डीनको कार्यालयद्वारा सेमेस्टरको अन्त्यमा ६० पूर्णाङ्कको लिखित परीक्षा (Written Test) लिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । वार्षिक प्रणालीमा सामयिक मूल्यांकन प्रक्रिया अपनाउन निर्देश गरिएको छ । निर्माणात्मक मूल्यांकन (आन्तरिक मूल्यांकन) लाई विद्यार्थीको पृष्ठपाषणको लागि मात्र प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ । यसरी मूल्यांकन प्रति गरिएको व्यवस्थालाई हेर्दा सेमेस्टर प्रणालीमा सेमेस्टरको नीति, नियम तथा मर्मको आधारमा उक्त प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रिया उपयुक्त देखिन्छ तर आन्तरिक मूल्यांकन प्रणालीमा केही चुनौतिहरू देखिन्छन भने वार्षिक प्रणालीको मूल्यांकन प्रक्रियामा भइरहेको व्यास्थामा थप Portfolio मूल्यांकन प्रक्रियाको व्यवस्था भएको भए मूल्यांकन प्रति अझ विश्वसनियता बढ्ने निश्चित देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- घिमिरे, जनार्दन (२०६२), *पाठ्यक्रम र मूल्यांकन*, काठमाडौं: न्यू हिरा बक्स इन्टर प्राइजेज ।
- घिमिरे, सुरेन्द्र (२०६६), *पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास*, काठमाडौं: जुपिटर प्रकाशक तथा वितरक प्रा.लि. ।
- हुंगेल, भोजराज (२०६२), *भाषा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं: एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०७१), *पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन*, कीर्तिपुर, काठमाडौं: क्वेस्ट पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०६४), *पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास*, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७०), *पाठ्यक्रम अभ्यास*, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।
- भट्ट, टिकेन्द्रप्रसाद (२०६७), *पाठ्यक्रम र मूल्यांकन*, काठमाडौं: हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- National Education System Plan 1971-1976. Nepal: Ministry of Education/ His Majesty of Government.*
- Tyler, R.W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.

The Efficiency of a Teacher Education Program in Nepal: A Case of Bachelor of Education, Tribhuvan University

Shurendra Ghimire

Lecturer

Department of Curriculum and Evaluation, Tribhuvan University

E-mail : ghimireshurendra@gmail.com Mobile : +977-9846074897

Abstract

This article claims that the quality of Bachelor in Education program in Nepal is poor in quality and efficacy. This knowledge is almost nothing valuable for the universal use but something important in Nepal for those people willing to accept the truth and recommendation. Nearly 100 thousand students are studying in this program, as prospective teachers in the country, in millions of government and individual funding. The quality of the program was assessed by measuring the learning achievement of the students who have completed two years of study in four-years program, and their average achievement score is 19.65 against the Fullmark of 100. A total of 259 students from two colleges were selected as cluster sampling, and examined with a set of questions developed by Tribhuvan University. Ironically, items on question set were almost of lower-order-thinking, contrary to the expectation of curriculum. Addition to the achievement score, the pieces of answers have been presented and described to show the desperate quality of the students. This writing suggests not to admit students without an aptitude test. Thus, paper arrives to suggests restructuring of the program for educational quality, relevance, and institutional efficiency.

Keywords: Item Analysis, Nepal, Program Efficiency, Teachers Education Program

Introduction

Higher education in Nepal began with the establishment of Tri-Chandra College in 1918 and systematized with the establishment of Tribhuvan University (henceforth TU) in 1959. Despite, the usual of the initial phase, lack of human and other resources, management skills, etc., the quality was fair and educational programs were planned based on manpower demand in the nation. Over the 60 years, higher education in Nepal suffers from serious problems and issues of access, equity, quality, relevance, sustainability, and governance. World Bank (2007), one of the funding partners, assertively says- the quality of education is poor, and lack of collaboration with employers. Sometimes, higher education is charged as a clerical job seeker, however, there is a lack of enough number of applications for competing or some seats are unfulfilled either by no candidates or failure to get pass mark in the civil service and other quasi-government institutions. On the other, foreigners are working here in a well-paid job some in private organizations whereas educated Nepalese are rejected. I have been observing this situation for decades with my experiences of higher study and research in Nepal, and decade long working under faculty of education, a few years of experience as a school teacher. The curiosity of identifying the causes, dissatisfaction with the present situation, zeal for improvement, etc. pushed me to describe the educational policy, plans, and programs to find out the lapses and gaps between planning and working. Since the bachelor's program of education has been taken for study as a representation of higher education in Nepal

where I have been involved by profession. The paper aims to (a) assess the efficiency of the teacher education program along with the efforts made in improving the program, (b) analyze testing in the program, and (c) examine the quality of prospective teachers.

This article deserves multiple audiences. First of all, it aware of the faculty of education and its academic council for the efficacy of this program, second, it informs the ministry of education which is the employers for the education graduates, and finally, it reveals the values of their investment and engagement in the program in front of the students, their parents, and faculties.

Literature Review

The following sub-sections include both highlighting the provisions of documents and brief analysis, and review on empirical sources.

Efforts on quality enhancing in teacher education

Educational planning in Nepal, in a systematic form, is regarded began with the first commission in 1961. In every turning point, the government has constituted an education commission and asked for recommendations. Sometimes the team is lead by a minister including university professors, the trade union of school teachers, renowned educationists. These recommendations are mostly for change, increasing institutional efficiency and good governance, making free from political biases, and adding investment, since, the government adopts a few of them. The same problem analysis and recommendations for solutions are found repeatedly. Professor Hugh. B. Wood and Dr. Trailokya Nath Uprety were dominant in the first commission and they were influenced by the American education system so that ideal and best way seem in recommendations- e.g., focus in higher education was need of a university in the state and ways of establishing it, and focus in teacher education was preparing teachers and headteacher to supply in mushrooming schools in enthusiastic communities over the kingdom. The National Education System Plan (1971) was implemented and all the schools and colleges were ruled not only under the single act and laws but also funded in the national budget to establish national identity through uniformity. The NESP report had expected that a high-level national education committee will co-ordinate the functions of Tribhuvan University to supply the human resource. At that time, the problem of educated unemployment was rare.

Royal Higher Education Commission (1983) stressed upgrading the quality of higher education to an international level, and recommend to admit students only through a screening test and institutional capacity for the best quality of output. Education Commission of 1992 pointed out that the university courses are less relevant and low practical to the job market in general and in special, teacher education is suffered from taking low ability students and producing efficient teachers via impractical course. At the same time, teacher colleges were charged for the problems not only in leadership, resources, content, and pedagogy but also shifting from institutes of professional education to faculty of the general subject. The commission has recommended affiliating community colleges but without compromising the quality.

The High-Level Education Commission, 1998 points out the quality degrading in higher education with multiple causes- lack of research, distribution of affiliation, the theoretical

course even for teacher education. The commission had warned to improve the weakness of course and teaching-learning process in the teacher education program. Commission has recommended for accepting students in any program by scholastic test, opposites to it, all interested student could admit without a scholastic test, not only in general subjects but also in technical subjects, because the quota in private colleges became so enough that all students who can pay the fee can admit. As an attempt of breaking the continuation, the educational commission, 2018 has recommended the radical restructuring of the present course of teacher education, and education policy 2019 has envisioned shifting teacher education from academic degree to professional course. Over the history of seven decades, the teacher education program has now arrived at the critical condition.

A brief history of teacher education

Teachers' education in Nepal began with the establishment of 'normal school' in 1947 in Tahachal, Kathmandu which was later advanced to a renowned teachers' college. From 1947 to 1956, the normal school not only trained the teachers in Kathmandu but also all over the Kingdom with its mobile team. The government used to bear all the costs of trainees and appoint them in schools after the completion. Hence, the beginning of teacher education in Nepal was state-controlled and human resource-based. College of Education, now developed as a central department of education TU, was established in 1956 in American support with a laboratory school for pre-service teacher training has a team trained in the Oregon University for higher education training. It was authorized as a supreme level higher education institution to award higher education degrees and diplomas whose bachelor pass-outs were accepted by Calcutta University for Masters (Sharma,2060BS, pp. 77- 87).

Sanothimi Campus was established with the name of the National Vocational Training Center (NVTC) in 1967 to produce vocational technicians, and teachers. It was constituted to Tribhuvan University in 1972 on the process of implementing NESP to produce trained teachers for vocational education according to the newly introduced curriculum at the school level. There was a tough screening test to take admission to all three colleges, and almost all students used to get either scholarship or in-service study scholarship. Teacher education at that time was for those who are either already in a job or surely going to join. Now Bachelor in Education (henceforth BED) is the most available program, and since, collect the students of even the poorest academic record in school without screening.

Evaluating the Efficiency of Program

Historically, evaluation of teacher preparation programs primarily based on the components of the preparation program itself. It includes "coursework, faculty who teach the courses, and the nature and types of experiences that pre-service teachers receive, and its evaluation primarily based on programs' capacity in different components through applying the standards and review processes of national accrediting organizations" (Henry, Kershaw, Zulli & Smith, 2012, p. 336). "In the last two decades, the teacher education program in the USA is evaluated through the classroom performance of the graduates in school" (p. 337). Efficiency in higher education is mostly focused on the economic concept- "that is the production of a given output at the lowest possible cost" (Belfield, 2012, p. 2) because similar studies were done where prospective teachers were selected for the program through a valid aptitude test. However, in curriculum literature, students' knowledge

and skills between the points of admitting and graduation are taken as the efficiency of the program as well as institutions. The study of institutional capacity was initiated by Carney and Bista (2007) in the Nepalese context that attempted to encompass all levels of the educational bureaucracy from central administration to classroom teaching. They adopted the definition of capacity as “the ability to perform appropriate tasks effectively, efficiently, and sustainably”(ibid, p. 3). According to Sack and Saïdi (1997), the analysis of institutional capacity should consider all factors related to the ‘quality, effectiveness, and efficiency of the institutional environment in which teachers and schools operate’. They added, “keeping the ‘education enterprise’ operating in an increasingly effective and efficient manner requires a ‘capital confidence’ from a diversity of actors-parents, teachers, students, taxpayers, political actors, financiers, employers, etc.” (p. 19). An educational program can be separated from the institution where it is developed or implemented but being intermingled and complementary concepts an educational institution and its program can be evaluated simultaneously.

Dill and Sporn (1995) define efficiency in HEI as a value for money and ensuring strong management were concerns for politicians and policymakers in the university sector as in the other public services. State demands to increase productivity, to develop new missions and in particular to achieve a leading role in technology transfer and innovation, to reduce their operating costs, to improve their drop-out rates, to match the demands of the job market, to pay attention to the societal needs. Lalić (2017) defines the quality of higher education for the students as the teaching quality and employment opportunities, and for the employers, professional/specific skills and teaching and learning activities that are responsive and relevant to demands from society. There are different models for evaluating educational programs. Stufflebeam (1971) developed four stages model: context evaluation, which continuously assesses needs and problems in the context to help decision-makers determine goals and objectives; input evaluation, which assesses alternative means for achieving those goals to help decision-makers choose optimal means; process evaluation, which monitors the processes both to ensure that the means are being implemented and to make the necessary modifications; and product evaluation, which compares actual ends with intended ends and leads to a series of recycling decisions.

Guba and Lincoln (1981) delineated two concepts while evaluating (a) Merit, as they use the term, refers to the intrinsic value of an entity-value that is implicit, inherent, and independent of any applications that is established without reference to a context, and (b) Worth, is the value of an entity about a particular context or a specific application. It is the “payoff” value for a given institution or group of people. Talmage (1985) elaborated the same concepts into five categories evaluating curricula: (a) intrinsic value- addresses the curriculum’s goodness and appropriateness. It deals with both the planned curriculum and the finished (delivered) curriculum; (b) instrumental value- asks, what is the curriculum good for, and who is its intended audience and identify the types of students who are likely to benefit the most from the planned curriculum; (c) comparative value- proposes new program better than the one it is supposed to replace that stresses skills better that stresses contemporary world issues. It depends on educators’ values and priorities, and student achievement, ease of delivery, cost, demand on resources, role in the existing school/college organizations, and responsiveness to the community, national expectations; (d) idealization value- addresses ways to improve a curriculum that is program’s content,

materials, methods, and so on, so that students will optimally benefit but we need more refined assessment instruments to detect changes in students' classroom learning and behaviors; (e) decision value- if those four questions have been addressed, the decisions made should be quality decisions whether to retain, modify, or discard the new program, decision value is an ongoing process.

Evaluation, for Worthen and Sanders (1987) is "the formal determination of the quality, effectiveness, or value of a program, product, project, process, objective, or curriculum that includes inquiry and judgment methods" (p. 22), and for Tyler (1949) curriculum evaluation can be done through evaluating individual students based on to what extent they have learned the expected objectives, and then appraise to what extent the curriculum is effective.

Professional skills for a school teacher

The teacher education program aims to develop theoretical knowledge, teaching skills, and attitudes of professional development in prospective teachers. Theoretical understanding is essential for praxis (Freire 1972, p. 96), which is a model of transformation for a teacher to adapt oneself in diverse and specific classroom situations. The teacher preparation course does not teach every specialty they encounter in the future but fosters to face and solve with learning by doing (Hoffman-Kipp, Artiles & López-Torres, 2003). Therefore, to what extent the expected qualities have been developed in the prospective teachers must be evaluated and certified before passing them out. Since, a test, the device of evaluation is executed. As the tradition of the dominant role of the cognitive domain, valid items –i.e. all levels of cognition, knowledge, understanding... must be included in a set (Benzamin, 1956; Marzano & Kendall, 2007; Bloom, 1965; Krathwohl, 2002). The general criterion for the cognitive test is that a set should comprise 20-30% items from knowledge and understanding, 40-50% from analysis, and 30-40% from the utilization of knowledge as the students are given the blended learning opportunities in higher education (Resnick, 1987, p. 3).

There are two issues mostly highlighted in the report of the education commission- (a) composing the three courses in a teacher education program that related to academic, teaching methods and promoting professional expertise, and (b) attracting and selecting the candidate in the program who can absorb the course and reproduce in the workplace (MoST, 2075, p. xix). External efficiency or validity of the program has been seriously questioned, yet, it has been re-evaluated based on finding on internal efficiency that is measured with the quality of teacher candidates (Lockheed & Hanushek, 1994). Students' answer books are in the Nepali language and to keep its originality intact, depicted without translating despite the language of the article is English. Against the convention of the big potting table and secondary data in an appendix, they are included here in the main text to analyze in the source.

Methods of the Study

This study agrees with the assumption of "If anything exists, it exists in some amount. If it exists in some amount, it can be measured" (Thorndike, 1926, p. 38). By measuring students' learning, the effectiveness of the program has been evaluated as- "to what extent stipulated objectives are achieved" as phrased by RW Tyler (Wraga, 2017, p. 232). Students to measure were selected as cluster sampling by selecting certain colleges. These colleges

- a. Psychology is the study of behavior
 - b. Psychology is a positive science of conscious behavior
 - c. Psychology is the purposive study of soul and mind
 - d. Psychology is the scientific study of cognitive behavior
3. "Developmental psychology is the study of intra-individual and interindividual developmental changes." Who is the supporter of this statement? (knowledge)
 - a. Alice Crow
 - b. Elizabeth B Hurlock
 - c. Havighurst
 - d. Stanley Hall
 4. Which three things are necessary in early development according to Erikson? (knowledge)
 - a. Food, care and guidance
 - b. Food guidance and control
 - c. Food, favor and love
 - d. Food affection and attention
 5. Beginning of sex-role-typing is the characteristics of ... (knowledge)
 - a. infancy
 - b. babyhood
 - c. early childhood
 - d. late childhood
 6. Which of the following hormone is responsible for sexual maturity among boys and girls? (knowledge)
 - a. Gonadotropic
 - b. Testosterone
 - c. Progesterone
 - d. Estrogen
 7. What is the criterion for selecting a leader of a social group in adolescents? (knowledge)
 - a. Resourcefulness
 - b. Resentfulness
 - c. Poiseless
 - d. Stubbornness
 8. A child deviate from the normal children to lower extreme side on mental achievement alls under... (knowledge)
 - a. Gifted children
 - b. Delicate children
 - c. mentally palsy children
 - d. mentally retarded children
 9. Which technique of counseling is based on common problems of individual? (understanding)
 - a. Individual technique
 - b. Group techniques
 - c. Directive technique
 - d. Eclectic technique
 10. Which of the following is the main issue in learning that separate learning theories? (understanding)
 - a. How does learning occur?
 - b. Are senses the sources of knowledge?
 - c. Is learning the process of developing new knowledge?
 - d. is learning depends upon association between stimulus and response? (knowledge)
 11. According to view of Gagne, putting two or more concept together in a relationship is concerned with... (understanding)
 - a. multiple discrimination learning
 - b. problem solving learning
 - c. principle learning
 - d. concept learning
 12. In which learning process UCS is given along with CS? (understanding)
 - a. Cognitive learning
 - b. Cognitive constructivism
 - c. Operant conditioning
 - d. Classical conditioning
 13. The operatn condiong refers to... (knowledge)
 - a. the fact that learner must perform a certain behavior before receiving a reward or punishment
 - b. the fact that the process in which neutral stimulus by pairing with natural stimulus, the learner acquire the behaviour
 - c. the fact that the repeated presentation of CS with UCS evoked responses
 - d. the fact that the process of stamping in of corrects response and stamping out of the

incorrect response

14. The tendency of learner to reproduce the action exhibited by the real life or symbolic models is term as...(understanding)
- a. Classical conditioning
 - b. operatnt conditioning
 - c. identification
 - d. insightful
15. Which of the following learnig theory is considered as the product of cross-cultural psychology in human development? (understanding)
- a. Piagets' constructivism
 - b. Vygotsky's constrectivism
 - c. Kohler's constructivism
 - d. Bandura's observation
16. Finding self-fulfilment and realization of one's potential belongs to ... (understand ing)
- a. physiological need
 - b. safety need
 - c. self-esteem need
 - d. self-actualization need
17. Which of the following statement is correct? (understanding)
- a. Retention refers to capacity for retaining learned materials retention
 - b. Retrieval is process of fixation
 - c. Reinforced practice is need for increasing
 - d. low degree of learning is theoretical cause of leaning
18. The rare and uniques talent in particular field of endeavour is the definition of ...
- a. Concept
 - b. Creativity
 - c. Understanding
 - d. Elaboration
19. What is the function of learner in cognitive phase of skill learning (understanding)
- a. Coordinates S-R unites is proper order
 - b. Practices S-R chains in proper order
 - c. Analyses skill and starts to apply rules of skills
 - d. corrects behaviors until they automatic
20. "all the chances the capacity to acquire new learning by developing the mental ability of learners " is the assumption of ... (understanding)
- a. Theory of identical elements of transfer of learning
 - b. theory of generalization of transfer of learning
 - c. theory of G and S factors of transfer of learning
 - d. Theory of formal discipline of transfer of learning

b. Cognitive level of subjective items

The action verb of the questions has been identified, and against the column average achievement score of the students has been presented in Table 1.

Table 1
The validity of the question paper: cognitive classification of the items

QN (FM of the questions as: QN 1-8×7=56 & 9-10×12=24=80)	Mean
1. "The more a teacher knows the educational psychology, the more he knows how to teach." Discuss. (understanding)	1. 40
2. "Development follows a definite and predictable pattern." Comment on this statement from a developmental di- rection viewpoint. (understanding)	0. 84

3. State the role of heredity in human growth and development (understanding) OR Explain the characteristics and applications of the longitudinal method of studying human development. (understanding)	0.87
4. Describe four reasons for the importance of foundations during babyhood. (understanding)	0.60
5. What are the major changes in social behaviors at the age of puberty? (knowledge) OR Describe the importance of studying the developmental task of adolescence. (understanding)	1.11
6. Clarify the concept (knowledge) of a child with special needs based on their characteristics.	1.29
7. Explain (understanding) the need for educational guidance.	1.68
8. Describe the issue related to the role of practice, reward, and punishment. (understanding) OR What is meant by the concept of classical conditioning learning (knowledge)? Explain (understanding) its characteristics in brief.	1.43
9. Explain the concept, mechanism, and educational implication of socio-cultural constructivists learning. (understanding)	2.40
10. Define (knowledge) verbal learning and explain its instructional steps. (understanding) OR Define (knowledge) concept with example and explain its instructional steps. (understanding)	2.97
The sum of the scores in subjective answers	9.32
The sum of the scores in Objective answers in 20 Objective Questions that are presented below	5.93
Total score in both Subjective and Objective answers	19.65

Among the 20 objective questions, 11 are comprehension and 9 of knowledge level, and the total 17 subjective items including appendices and 'or' 12 are comprehension and 5 of knowledge level. Thus, the set violates general criteria (20-30% items from knowledge and understanding, 40-50% from analysis, and 30-40% from the utilization of knowledge) and deserves to question for its validity.

c. Internal reliability of the items

The coefficient of correlation among the items calculated based on students' achievement scores is the way of calculating the internal reliability of a question set.

Table 2; Internal reliability

Pearson Correlations											
QN	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Obj.
1	1										
2	.143	1									
3	.091	.307**	1								
4	.303**	.230	.020	1							

5	.235**	.193	.253**	.092	1						
6	.339**	.440**	.327**	.095	.198*	1					
7	.527**	.538**	.236**	.230*	.411**	.561**	1				
8	.343**	.256*	.200*	.191	.289**	.308**	.487**	1			
9	.294**	.653**	.256**	.075	.042	.709**	.519**	.330**	1		
10	.307**	.463**	.274**	.127	.255**	.654**	.473**	.288**	.615**	1	
Obj.	-.052	.095	.033	-.055	.105	-.121	.033	.074	-.166*	-.097	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

The value for Sig. (2-tailed) and Numbers of the item included were given for each coefficient.

Table 2 suggests the low reliability because the coefficient of correlation is low and even negative for a similar level of question. While scoring the answer I found students respond correctly for objective item no. 1 but incorrect for subjective item no. 2, whereas both questions measure the same concept. It indicates that responses are influenced by guessing, rote-memorizing, copying, etc. which challenged the reliability of the test administration also, though, low validity has already made the reliability issue meaningless.

Students' Quality

The quality of the students is reflected in the scores they achieved in exam. The score mediates between the student (product of the program) and the stakeholders through certain expression of the students. A stakeholder can understand the quality of students a more accurately if observed student's expression directly. Therefore, some representative pieces of students handwritten answers, in the given questions, have been presented here, to realize the quality of students.

Descriptive analysis of the scores

Table 3, presents how many students attempt to answer each of the question and what is the average score in each item including minimum, maximum, and median score with standard deviation.

Table 3; Descriptive facts of the students and items

QN	Descriptive Statistics					
	N	FM	Maximum	Median	Mean	SD
1	166	7	5.00	1	1.40	1.02
2	111	7	4.00	1	0.84	1.00
3	197	7	5.00	1	0.87	0.86
4	125	7	4.00	0	0.60	0.80
5	178	7	5.00	1	1.11	0.94
6	179	7	5.00	1	1.29	1.19
7	204	7	5.00	2	1.68	1.18
8	124	7	6.00	1	1.43	1.29

Conclusion

The teacher education program in Nepal, over the history of 60 years, is now struggling for its existence, instead of, being recognized as a quality assured and accredited program. Moreover, it is defamed for low efficiency, and admitting poorly prepared candidates. In order to assess the quality and efficacy of the program, measuring the learning achievement of the students who have completed the two years of study in the four-years program, suggests that students' learning is poor- their average achievement score is 19.65 in Fullmark 100. Moreover, there is a validity crisis in question set- there is item to measure higher-order-thinking skill which is desired to be developed by curriculum. The selected pieces of students' answers presented here suggest that students of the poorest quality are also taken in the program, and they learned almost nothing of the course in whole year of study. These facts suggest that the program disguises itself by taking ineligible students and wasting their time.

The course 'educational psychology' is the core of teacher education program. Such a poor quality of learning makes hopeless to the quality of prospective teachers. Therefore, TU executives should immediately restructure the selecting and admitting students in the program, and teaching. The ministry of education which is an apex regulatory body of higher education and employer of the graduates of the program should think seriously over the quality of the program and its product. Parents are recommended at first to get career counseling and second to communicate with colleges for their children's education. Finally, faculties are asked for accountability- to bring significant output where we engage as a profession, and for that doing efforts to restructure the program.

References

- Baskan, G.A., Yıldız, E.P. & Tok, G., (2013). Teacher training system in Finland and comparisons related to Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 83, 1073-1076. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.06.200
- Becker, K., L., & Renger, R., (2017). Suggested guidelines for writing reflective case narratives: structure and indicators. *American Journal of Evaluation*, 38(1), 138-150. doi: 10.1177/1098214016664025
- Belfield, C. R. (2012). Measuring efficiency in the community college sector. *CCRC Working Paper, 43*.
- Blaine R. Worthen, B. R., & Sanders, J. R. (1987). *Educational evaluation: Alternative approaches and practical guidelines*. New York: Longman.
- Bloom, B., S. et al (Ed.). (1956-1964). *Taxonomy of educational objectives*. New York: David McKay Company Inc.
- Bray, M., & Varghese, N. V. (2010). *Directions in educational planning: Report on an IIEEP symposium*. Paris, France: UNESCO, International Institute for Educational Planning.
- Carney, S. (2010). Reading the global: Comparative education at the end of an era. In M. A. Larsen (ed.), *New Thinking in Comparative Education: Honouring Robert Cowen*, pp. 125–142. Sense Publishers.
- Carney, S., & Bista, M. B. (2007). Analysing capacity in a ministry of education: A case from Nepal. *Journal of Education for International Development*, 3 (1), 1-17.
- Coombs, P. H. (1970). *What is educational planning?* Paris: UNESCO-IIEP.
- Dill, D., & Sporn, B. (1995). *Emerging patterns of social demand and university reform:*

Through a class darkly. Oxford: Pergamon Press.

- Falkenberg, T. (2010). Framing an integrative approach to the education and development of teachers in Canada. *McGill Journal of Education*, 45 (3), 555-578.
- Gong, X., & Wang, P. (2017). A comparative study of pre-service education for preschool teachers in China and the United States. *Current Issues in Comparative Education*, 19 (2), 84-110.
- Guba, E., & Lincoln, Y. (1981). *Effective evaluation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gunnarsdóttir, B (2016). Japan's educational system: A few main points and recent changes in the educational system. Retrieved from <https://skemman.is/bitstream/1946/24408/1/2016.09.05%20final2.pdf>
- Harman, W. G. (1968). *Three approaches to educational resource allocation*. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED040491.pdf>.
- Henry, G. T., Kershaw, D. C, Zulli, R. A., & Smith, A. A. (2012). Incorporating teacher effectiveness into teacher preparation program evaluation. *Journal of Teacher Education*, 63(5), 335–355.
- Hoffman-Kipp, P., Artiles, A. J., & López-Torres, L. (2003). Beyond reflection: Teacher learning as praxis. *Theory into Practice*, 42 (3), 248-254.
- Isave, S. G. (2011). *Approaches to educational planning*. Pune, India: Tilak College of Education. Retrieved from <http://www.slideshare.net/sgisave/approaches-to-educational-planning>
- Krathwohl, D. R. (2002). A revision of Bloom's Taxonomy: An overview. *Theory into Practice*, 41 (4), 212-218.
- Kuhlee, D. (2012). Initial teacher education in Germany: The pathway to qualified teacher status and the idea of professionalism. *Score, Annual Conference, London in 19th March 2012*. Retrieved from <http://www.score-education.co.uk/media/9891/score%202012%20d%20kuhlee%20presentation.pdf>
- Lalić, A. B. (2017). *How quality of higher education should be measured by university rankings?* Retrieved from <https://www.iedc.si/docs/default-source/Publications/how-quality-of-higher-education-should-be-measured-by-university-rankings.pdf?sfvrsn=0>
- Larsen, M. A. (Ed.) (2010). *New thinking in comparative education: Honouring Robert Cowen*, 1–14. Sense Publishers.
- Lockheed, M. E., & Hanushek, E. (1994). Concepts of educational efficiency and effectiveness. WB Policy Paper.
- Marzano, R., & Kendal, J. (2007). *New taxonomy of educational objectics*. Corwin Press.
- Ministry of Education and Culture (2016). Teacher education in Finland. Retrieved from <https://minedu.fi/documents/1410845/4150027/Teacher+education+in+Finland/57c88304-216b-41a7-ab36-7ddd4597b925>
- Ministry of Education and Science-and-Technology (2075). Report of 'High Level Education Commission'. Kathmandu: Author.
- Mirzamohammadi, M. H., & Mohammadi, H. (2017). Neoliberalism and higher education in Iran: A critical perspective. *Problems of Education in the 21st Century*, 75 (5), 467-482.
- Ontario College of Teachers (2019). Requirements for becoming a teacher of general education in Ontario. Toronto: Author. Retrieved from <https://www.oct.ca/media/708144310B6C45E7AA7A1CF502BFE138.ashx>

- Phelps, P. H., & Ryan, P. M. (1995). Synthesizing theory and practice: Praxis for professors. *Thought & Action*, 11 (1), 121-128.
- Resnick, L. (1987). *Education and learning to think*. Washington DC: National Academy Press.
- Sack, R., & Saïdi, M. (1997). *Functional analysis (management audits) of the organization of ministries of education*. Paris: IIEP-UNESCO
- Şeker, H., & Koçman, M. S. (2014). Turkey and Japan: General outlook of education systems and teacher education. *MSKU Journal of Education*, 1 (1).
- Sharma G. N. (2060). *History of education in Nepal*. Kathmandu: Makalu Books and Stationers
- Sharma G. N. (Ed.) (2062). *Reports of education commissions*. Kathmandu: Makalu Books and Stationers.
- Sirotová, M. (2016). Pedagogical praxis as a process of developing professional competencies in university education of future teachers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 228 529 – 534. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.07.081
- Talmage, H. (1985). Evaluating the curriculum: What, why, and how. *NASSP Bulletin*, 69, (481).
- Trahar, Sheila (2013). Authorthnographic journey in learning and teaching in higher education. *European Educational Research Journal*, 12 (3), 367-375.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vanclay, F., Baines, J. T., & Taylor, C. N. (2013). Principles for ethical research involving humans: Ethical professional practice in impact assessment Part I. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 31 (4), 243-253. doi:1080/14615517.2013.850307
- Vong, S., & Wong, M. (2009). Towards a formalized teacher induction system: The Macau experience. *Research in Comparative and International Education*, 4 (1), 34-41.
- WB (2007). Nepal: *country summary of higher education*. Retrieved from http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1193249163062/Nepal_CountrySummary.pdf
- Woodhall, M. (1992). *Cost-benefit analysis in educational planning*. Paris: UNESCO, IIEP.
- Wraga, W. G. (2017). Understanding the Tyler rationale: Basic principles of curriculum and instruction in historical context. *Espacio, Tiempo y Educación*, 4(2), 227-252. doi:<http://dx.doi.org/10.14516/ete.156>
- Yamasaki, H. (2016). Teachers and teacher education in Japan. *Bull. Grad. School Educ*, 3 (65), 19-28.
- Yazan, B. (2015). Three spproaches to case study methods in education: Yin, Merriam, and Stake. *The Qualitative Report*, 20 (2), 134-152. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol20/iss2/12>

Palaeobotany: A Window to Look at the Past

Achyut Tiwari
Central Department of Botany,
Tribhuvan University, Kirtipur Kathmandu, Nepal
E-mail : achyut.tiwari@cdb.tu.edu.np

Abstract

The importance of plant in the earth is widely explored, although the history of plant in the earth is still enigmatic. Paleobotany offers exciting tools to reveal history of plant life which is connected with their evolution, diversification and migration. There is a tendency among many young botanists to study modern technological tools such as plant breeding, genetic engineering, phytochemistry, phytogeography etc., however they may be unaware about the technologies that could answer the questions of history of plants associated with the climate, their origin and diversification. Further, paleobotany could solve some problems in phylogeny through investigations of the plant fossil record. The scope and significance of paleobotany is summarized in this short communication with some examples in Nepal.

Keywords: Evolution, Fossil, Himalaya, Palaeobotany, Palynology

Introduction

Palaeobotany (Palaeophytology) is the study of fossil plants (Gr. Palaeon = old; botany = study of plants). French botanist Adolphe-Theodore Brongniart (1801–76) published a paper on the distribution and classification of fossil plants for the first time that gave him the reputation of being the father of paleobotany. Palaeobotany is the branch of Palaeology which deals with the identification of the plant remains from geological contexts and use them for the biological reconstruction of the plant environments (paleogeography) and both the evolutionary history of plants with and the evolution of life in general. Palaeobotany includes the study of terrestrial plant fossils as well as the study of prehistoric marine autotrophs such as photosynthetic algae, weeds or kelps, and of course their remnants. Fossils are usually found in the layers of earth and certain layers of rocks. The most ancient plant fossils were microscopic algae that lived more than one billion years ago during Precambrian times. Macroscopic remains of true vascular plants are first found in the fossil records during the Silurian period of the Paleozoic era. Fossils of many plants (mosses and Lycopods) and animals (Orthopods and Arachnids) were found in the Rhynie chert and provide a unique window of the history of the early terrestrial life.

Plant derived macrofossils became abundant in the late Devonian and include tree trunks, fronds and roots. The earliest tree fossil is *Archaeopteris*. It bears simply fern like leaves spirally arranged on branches top and a conifer like trunk (Mayer et al., 1999). Angiosperms fossil first appear during the early Cretaceous approximately 30 million years ago. Remains of macroscopic parts e.g., branches, petioles, leaves, fruits and seeds are termed megafossils and those of microscopic structures e.g. pollens and spores are termed microfossils. If a fossil cannot be assigned to any genus containing extinct species, its genus is termed organ genus and if it cannot be assigned to a family it is placed in a form genus. Almost

every botany book gives details on Dawson's discovery of Psilophyton (Dawson, 1859) and the subsequent work of Kidston and Lang (1917-21) in which extensive details of primitive land plants - the "psilophytes" - were elucidated. Most schemes of vascular plant classification recognize these discoveries and the types of plants represented by the "psilophytes" are often used to explain early evolution of plants.

Figure 1 Archeropteris (Devonian plant fossil)

Palynology

Palynology is the science of studying pollens of plants, which is a branch of paleobotany to study fossilized and extinct spores and pollens. Palaeopalynology is the study of fossil pollens only. These pollens are found abundantly in peats. They are also found in alluvial soil and even in strata below. They are found in stratified layers, so that their age may be calculated.

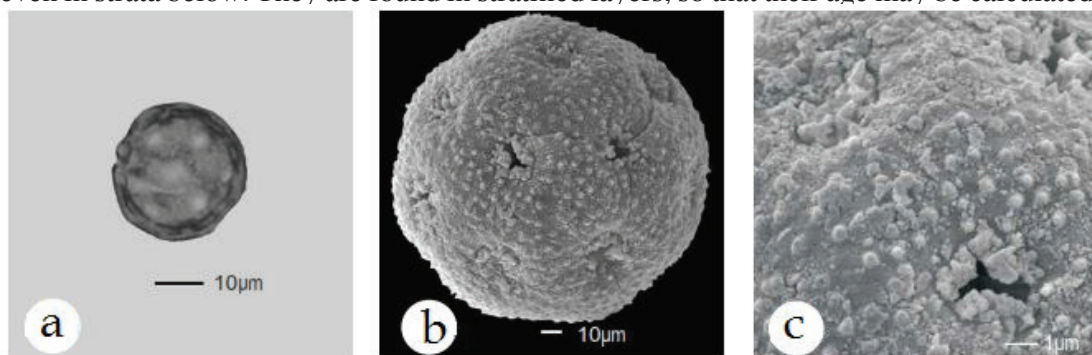

Figure 2 Pollen grain of a Caryophyllaceous plant under; a:Light microscope ($\times 600$), b: Scan Electron Microscope ($\times 4300$), Scan Electron Microscope with detail view of tectum ($\times 10000$) (Adhikari, 2009).

Study of pollen is useful in tracing the history of plant communities, showing the climate at the time they were shed, studying its influence on the environment and a future find of the same combination of fossil pollens is used in dating of the deposits. A very important use of palaeopalynology in modern days is that the presence of oil bearing strata is indicated by certain deposits. During boring for oil pits it has been useful to examine the fossil pollens in every depth which may serve as a surer indication of the presence of oil or even other minerals.

The Paleobotanist

The paleobotanist is a plant historian who attempts to reveal the complicated picture of the history of the plant kingdom. Paleobotanists wonder about prehistoric life—how these organisms lived, what their patterns of behavior were, and even why they became extinct. The following facts about plants make paleobotany an interesting science.

- a. Plants are the primary producers for most ecosystems.
- b. Plants form the framework of the physical environment in which land animals live.
- c. Plants influence sedimentation
- d. The carbonization and exhumation of plants influences the carbon cycle.
- e. Plants have a copious fossil record. Indeed, in the form of coal, they are economically important.
- f. Land plant fossils, both macro and microscopic, are ubiquitous and precise paleoenvironmental indicators.

Significance of Palaeobotany

The major aim of paleobotany is to reconstruct the whole plant, that is to say, to put the pieces of the puzzle back together. Because the majority of fossil plants are generally preserved in rocks as disarticulated plant parts, how did these plants reproduce, and how and what types of propagules were disseminated? Once this is accomplished, the research can turn to other areas, such as determining the group of living plants, if any, to which the fossil is most closely related.

1. Palaeobotany is helpful in solving the problems connected with the formation of earth and evolutionary (gradual development) relationship among plants.
2. It helps to discover the earliest occurrence of different kinds of plants in the geological record. This knowledge of sequential occurrence of taxa is then used to develop an understanding of environmental relationship among groups of plants.
3. Palaeobotany is helpful in determining what fossil plants were like, and the kinds of animals that utilised them as food and habitat. This information may be helpful to infer the characteristics of the ancient environment including the type of climate in which plants grow (reconstruction of ancient ecological system and climate is known as palaeoecology and paleoclimatology respectively). By studying the record of fossil plants, it is possible to assess the time at which various major groups originated, the time each reached its maximum diversity, and, in the case of certain groups, when they became extinct. The most logical explanation for these differences is that the types of plants changed, or evolved, through geologic time. Fossil plants and floras from one period of geologic time are different in size and shape, level of complexity, and abundance from those of other time periods.

A number of paleobotanists study not only the plants themselves, but also the interactions of the plants with other organisms in the environment, especially the symbiotic interrelationships between plants and other organisms. When did plants first inhabit the Earth and what did they look like? When did the first representatives of different groups of plants first arise? Paleobotanists are also interested in the origin and subsequent evolution of major groups of plants and their interrelationships.

4. Palaeobotany helps in the study of continental collision and movement, including the origin of mountain systems. For example, the Himalayas are considered as the youngest

- mountains which is formed due to the collision between Indian and Eurasian continents, and evolution of Himalaya influenced global climate pattern, drying of Tibet, evolution of Asian monsoon system, and thereby diversification and migration of many organisms.
5. The knowledge of Palaeobotany is also helpful in solving certain problems connected with the search of petroleum and coal.
 6. Palaeobotany has also become important to the field of archaeology (the analysis and interpretation of plant tissues found at archaeological sites) primarily for the phytoliths (a minute particle formed of mineral matter by a living plant and fossilized in rock) in relative dating and relative Palaeoethnobotany.

Each perspective of Paleobotany presents a variety of questions that are unique to the discipline. One of the aspects of paleobotany, which makes it unusual and interesting, is that it is and can be approached from inherently interdisciplinary either a biological or a more geological perspective—or both together. In this context, Paleobotany is also called earth science, the study of fossil seeds and grains to farther archaeological knowledge, especially of the domestication of cereals. The proper chronological placement of a feature, object or happening in the geological time scale without reference to its absolute age is called relative dating.

Palaeobotanical Studies in Nepal

Himalaya is considered as one of the youngest mountains in the world, and is a biodiversity hotspot of floristic diversity. The formation of Himalaya and Tibet has shaped Asian monsoon system, which played significant role in evolution and diversification of floral diversity of the region. Palaeobotany in the Himalaya is highly critical to explain the geological, floral evolution and its diversification. Despite being the important window to see past changes in geology, climate and biodiversity, palaeobotany of Himalaya is poorly studied, and there are handfuls of palaeobotanists from Himalayan region.

There are many paleobotanical studies about the history of Kathmandu valley and its early climate and vegetation. Pollen studies revealed that both cold and warm climate existed in Kathmandu in the past and the vegetation was both cold adopted (*Pinus wallichiana*, *Quercus semecarpifolia*) and warm adopted (*Pinus roxburghii*, *Quercus incana*) (Nakagawa et al., 1996). Similarly the pollen studies at Lukundole, Gokarna, Thimi, Patan (Kathmandu) indicated that the fossils are from Early Pliocene, Last glacial age which indicated cool climate, low rainfall (less by 500 mm than present) and *Pinus*, *Quercus*, *Abies*, *Larix*, *Picea* as cold adopted vegetation (Igarashi & Yoshida, 1988). Few paleobotanical studies are carried out from Siwalik hills of Nepal, Surai khola in western Nepal is one of the highly explored area in Nepal. The recent finding from Surai Khola section indicated that there was a strong emergence of C4 plants (replacement of C3 vegetation with C4 vegetation) as the climate in the history (Miocene-Pliocene boundary) got warmer (Neupane et al., 2020). Kaligandaki region and Mustang is another well studied region in Nepal in terms of paleobotany and paleoclimate. Menges et al. (2019) reported the reduction of pollen in paleosols, decrease of vegetation cover (grazing and priming the landscape for desertification during early to middle Holocene period in Kaligandaki valley. There are in fact many more such localities which could give us strong evidence of climate and vegetation change in historical period in those regions.

References

- Adhikari, B.R. (2009). *Sedimentology and basin analysis of the Thakkhola-Mustang Garben, central Nepal*, 188p. (A PhD Dissertation submitted to University of Viena).
- Dawson, J. W.(1859). On fossil plants from the Devonian rocks of Canada. *Quarterly journal of the Geological Society of London*, 15, 477-488.
- Igarashi Y., Yoshida, M., & Tabata, H., (1988) History of vegetation and climate in the Kathmandu Valley. *Proceedings of Indian National Science Academy* 54, 550–563
- Kidston, R., & Lang, W. H.,(1917-21). On Old Red Sandstone plants showing structure from the Rhynie chert bed. Parts 1-5. *Transactions of the Royal Society of Edinburgh* 51, 761-784; 52: 603- 627; 52: 643-680; 52: 831-854; 52: 855-902.
- Menges, J., Hovius, N., Andermann, C., Dietze, M., Swoboda, C., Cook, K., Adhikari, B., Vieth et al.(2019) Paleosol - derived data used for the reconstruction of environmental conditions during the Holocene in the upper part of the Kali Gandaki valley, Central Nepal. *GFZ Data Services*. doi : <http://doi.org/10.5880/GFZ.4.6.2019.001>
- Meyer-Berthaud, B., Scheckler, S. & Wendt, J. (1999). Archaeopteris is the earliest known modern tree. *Nature*, 398, 700–701. doi: <https://doi.org/10.1038/19516>
- Nakagawa, T., Yasuda, Y., & Tabata, H. (1996). Pollen morphology of Himalayan Pinus and Quercus and its importance in palynological studies in Himalayan area. *Review of Palaeobotany and Palynology*,91,317-329. doi : [http://dx.doi.org/10.1016/0034-6667\(95\)00072-0](http://dx.doi.org/10.1016/0034-6667(95)00072-0)
- Neupane, P.C., Gani. M.R., Gani, N.D., & Huang, Y.(2020). Neogene vegetation shift in the Nepalese Siwalik, Himalayas: A compound-specific isotopic study of lipid biomarkers. *Depositional Records*, 6, 192–202. doi : <https://doi.org/10.1002/dep2.91>

Students' Dropouts: A Case of Community Schools in Nepal

Bishnu Prasad Kattel
Nepal Open University

Abstract

This article has focused on the determinants of students' dropout. The affecting factors of regularizing the school education and the problems of students' dropout have been discussed. The prominent focus of this study is to find out the key causes of students' dropout at community schools in Nepal and to explore the ways to address the student's dropout in community schools. This study is based on the secondary sources. Related literature review was used to identify the causes, consequences, and probable solutions of school dropout among the students. The study found that main causes of dropout were poverty, lack of value of education among parents, early marriage in some cases, more children in a family, failing in the examination, performing household and income generating activities, and ignorance of parents on the importance of education of their children etc. Then this study was found some probable solutions of student's dropout such as awareness program should be conduct, should aware parents and students about important of education, should provide incentives to poor and disadvantage parents, reduce involvement of children in household works etc.

Keywords :Community School, Consequences, Students' dropout, Situation, Probable Solutions

Introduction

Students' dropout has been seen as a major problem in school, especially in community schools of Nepal. If we see dropout rate of 2011/12 and 2012/13 there is no significant change. In 2011/12 the dropout rate was 5.4 where as in 2012/13 it was 5.2. Only change of 0.2 %(MoE, 2069). According to Flash Report I, 2014-015, from school year 2013-014 to 2014-015 for primary grades(1-5) average 4.2% students are dropout from school and in lower secondary level(6-8) average 5.3% students are dropout from school (MoE, 2071). To minimize this problem government of Nepal decentralize in education. Parents, teacher and local government focus in education. However, student's dropout seems high in school.

In this context, this study tries to explore that why students continuously drop out despite ample facilities and efforts made for them. This research tries to discover the major reasons of student's dropout and tries to recommend some ways to be minimizing this type's problem. In this way, study of school dropout itself is very important subject in social research. This study will be beneficial for increasing literacy rate by decreasing dropout rate of community school's students in Nepal, it is also be helpful to gaining the aim of Education for All (EFA) by returning the dropout student in school, and therefore this study is needed. Main aim of this study is finding out the causes, consequences, and probable solutions of student's dropout in the community schools, especially through the perception of the students under the study. The specific purposes of the study are; to find out the key causes of students dropout in community schools and to identify the ways to address the student's dropout in Nepali community schools.

Literature Review

This topic, which focuses on both empirical and theoretical evidence related to my research issue to uncover the perspective towards student's dropout. While doing so, I do not merely discuss the concept and ideas but also portray them with critical lens to obtain a research gap and make conceptual framework related to community schools' student's dropout in Nepal.

According to Wagle (2012) reasons of dropout children are household income and poverty, child work and labor, gender disparities and early marriage, role of schools, disability and disease and then being with friend. Similarly, Sapkota (2014) claims that dropout due to unable to pass the examination, due to help their parents, there were more children, distance of the school from their home and left the school because they didn't understand the important of education at that time.

Palu (2014) said that, family related factors such as home and school lack of communication, parents income and education, peer related factors like negative and positive peer activity, personal factors such as time management, lower literacy proficiency, culture factors like lack of employment, not following culture and school related factors such as ineffective school organization, bullying actions etc. are major factors related to student's dropout. Likewise, Wathanu (2010) argue that, peoples demographic factors; like age, gender, parental factors; such as parents level of income and education, socio cultural factors; like religion, social group and school factors are major influencing factors of school dropout.

Collins (2009) stated that, schools, parents, community members, administrators, school system personnel, and local state and federal governmental agencies would have to join forces in a collaborative manner if they ever hope to improve the graduation rate by lowering the dropout rate. In the same reason Şahin, Kılıç, & Arseven (2016) said that, five categories were found in research that causes student absenteeism and school dropouts. These categories were determined as; causes originating from the family, causes originating from director and teacher behaviors, causes originating from the school setting, causes originating from the student and environmental causes. Then 15 main themes were determined under these categories. These main themes are: family-child relationship, ignoring of absence, family problems, view of education, economic impossibilities, director-student relationship, teacher-student relationship, in-class behaviors of the teacher, attitude towards absence, school structure, negative school atmosphere, adaptation to school, individual reasons, relationships with the environment, and environmental factors.

According to Maluleque (2017) the empirical evidence shows that children drop out as a result of various factors. These factors are clustered as child based-, household-based-, school-based- and community-based factors. Starting with the child based factors, the findings revealed that children drop out due to factors like being overage in grade, gender issues biased against girl students like early marriages, pregnancies and initiation rites, poor academic performance of the children, child absenteeism, orphan hood, specific types of child labor, lack of interest in schooling on the part of the child, child migration, substance abuse and bad relationship with colleagues at school. In relation to the household-based factors, poverty, poor educational attainment of parents and the composition of the household emerged as the powerful factors leading to dropout. As for the school-related

factors, the findings revealed a number of factors driving children out of school. These factors include poor education quality, bad teacher attitudes, teacher absenteeism, and cost of education, lack of pocket money for snacks at school, lack of money for party contributions, inadequate educational resources, and lack of parental involvement in the child's schooling and poor quality of school management. With regards to the community-based factors, the findings have shown that the decrease in the value given to education, enjoyment of night life, smuggling opportunities to children, illegal gambling mediated by playing cards and exaggerated freedom given to children are the factors pushing children out of school.

Wagle (2012) said in one study, there are current and long-term consequences of children dropping out from school. The current consequences were children working in different forms as works and laborers, use of alcohol and cigarettes, and the future consequences as lack of skill jobs, unemployment, crime, social-exclusion and foreign labor migration. From the highlight of literature review, it seems that majority of literature try to focus on the cause of student dropouts like family socioeconomic background, students' low academic achievement, student behavior, peer relationship etc. but those researches cannot try to identify the specific causes and consequences' of student's dropout through the case study by using various secondary sources. I think there is a research gap therefore we should identify real cause of student's dropout, key constraints on the way to reducing student dropout rates and making them regular in school, the way to retain the students and promote their regularity in schools.

Theoretical Understanding

General deviance theory looks at the relationship between deviant behavior and dropout. Deviant behavior includes delinquency, drug use, and early pregnancy. There is a very strong relationship as general deviance is a strong direct predictor of dropout beyond the effect mediated by poor academic achievement (Kalinga, 2013). Similarly, structural strains theory focuses on the relationship between demographic factors, such as socioeconomic status, gender and ethnicity, and dropout. Boys are much more likely to drop out than girls and dropout is most likely from of family with a low socioeconomic status. There has been connection over the influence of ethnicity on dropout rates.

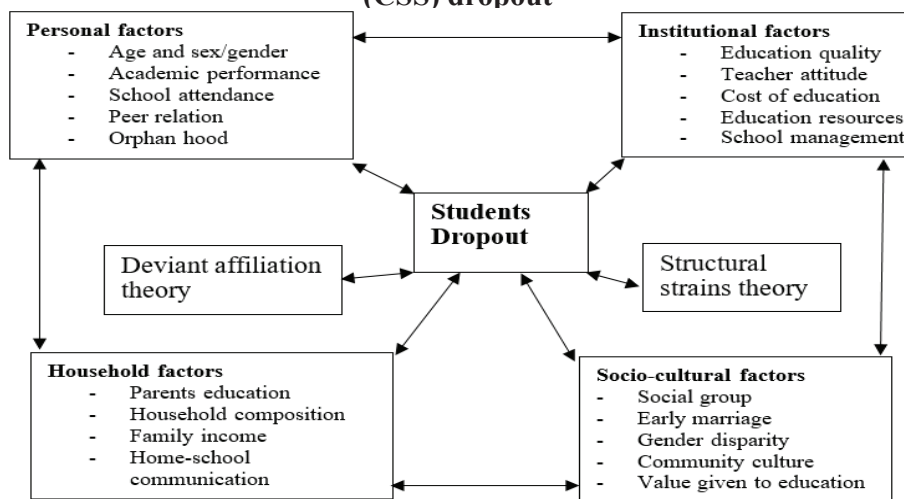
Framework

The conceptual framework is an outline of the study it shows a tentative relationship between the dependents and independents or background variables chosen for this study. Here is a conceptual framework related to cause or related factors of community school students (CSS) dropout. This made to developing concept of student dropout through reviewing related literature.

A conceptual framework for Community School Students (CSS) Dropout

The conceptual framework made in the context of studying the overall dropout phenomenon, it needed to be adapted to batter suit a study of perception of Community School Students (CSS) dropout as depicted by Figure 1.

Figure no 1. Conceptual framework for analyzing Community School Student's (CSS) dropout

Through the literature review, we can make a conceptual framework like figure 1. In this framework, we can see various factors like personal, institutional, household and socio-cultural related to the CSSs dropouts. But those factors are interrelated to each other. This conceptual framework show that, we can analyze the characteristics of CSSs dropout by relate different factor through deviant affiliation theory and structural stains theory.

Methods

In this qualitative research, I have focus on subjective and multiple realities. I have discovered the underlying meaning of event and activities. Interpretive or constructivist paradigm and research design have to be used in this research, because this research paradigm and design may help to fulfillment of this research's objective. In this study, I have to use secondary sources for data collection. To fulfill this research's objectives, I have to collect different related resources like thesis, dissertation, report, journal article etc. In addition, collect data related to my research issue. For data analysis and interpretation qualitative content analysis used in this research because, this method is helpful to maintain this research quality. For this process, I have to use sing, symbols, memos for analysis and interpretation of the collected data.

In this study, I have to play the role as an instrument and collect data from different secondary sources. For validating research findings, I have to use authentic literature by searching various relevant website. In this study, I have to do proper citation and show references in the end of my research report to give credit and acknowledge of using secondary sources. In this way, I have to do my research work related to student's dropout by using secondary sources.

Results

In this topic, I have explained the major causes, consequences, and possible solution of students' dropout in community school of Nepal through the students' perception by using secondary sources.

Causes and Consequences of Student's Dropout

Various factors influence in children's education. Major causes of students' dropout in the community school are economic, personal, socio-cultural, family, peer, and school related and educational factors.

One study conducted by Sapkota in Sitaram Higher Secondary School, Kaski shows that out of 51 respondent 24 were dropout due to unable to pass the examination, 20 were dropout due to help their parents, 8 were dropout because there were more children who had to go school from same family. Similarly 7 respondents were dropout because of distance of the school from their home. 6 respondents left the school because they didn't understand the important of education at that time. The major cases and issues of student's dropout are illustrated below;

Case 1

"I am Hark Gurung. I am 18 years old. I have three sisters and all of them the younger than me. We were altogether 60 students in the single class room in class 7. It was very difficult to concentrate when there is lots of noise in the class as I always used to sit at the last bench. There were no such regulations of keeping students in a particular bench. Students who reached early used to stay in the front. As I had to complete my household work, I was always late in the class and was always a backbencher. I failed several times and was compelled to stay at the same class for 2 consecutive years. Later on, I was not interested in schooling and I left" (Sapkota, 2014).

Issue

High student- teacher ratio due to lack of enough classrooms was the reason given by children leading to failing exams and grade retention. A small classroom with average 50-70 students does not develop the quality of education of children.

In this case and issue, we can see student may dropout because of lacing infrastructure in educational instaurations. To minimize this type's problem education budget should be increase and it should be proper utilize.

Case 2

"My Name is Shusil Ranabat. I have one younger brother and one younger sister. I get up at 7a.m. My mother prepares tea for every family member. After having tea, most of the male members go to cultivate land. We come back to have our meal at around 11 a.m. After having launch, we take rest for some hours. In the afternoon, the whole family moves to get engaged again in farming. Female members do not have to perform any household chores in the day time. I start my work again at 3p.m. and work until 6p.m. However, female members come home to prepare the evening meal. After coming back at home, we together sit and have dinner. I usually go to bed at around 10 p.m" (Sapkota, 2014).

During the fieldwork, a girl, aged 14 said:

"We are altogether 8 members in the family.....6 children and my parents. I am one of the elder sibilings. The two younger members go to school. I too used to go to school before but now I have to help my family members including my younger brothers and sisters. My parents sell vegetables, which they grow in the farmland. They are busy for the whole day

in the market.

Nobody is at home. I have to complete household chores and look after my cattle. When there are holidays at school, my brothers and sisters stay at home and I too go to work in the farms and earn some money. I buy clothes for myself and the remaining money.....I give to my parents” (Wagle, 2012).

A girl aged 10 said:

“I had to complete every household work in the morning and evening like cooking and cleaning utensils at home. I was often late to attend my school. It led to my irregularity to my school.

Later on during exams, I failed several times. When I failed my exams, I had to stay in the same grade the next year. I was in pressure of completing lots of household works.....I did not want to go to school regularly. At last, I quieted my school” (Wagle, 2012).

A girl, aged 13 who was dropped out at grade 6 said:

“I perform every household chore like cooking and cleaning utensils, planting crops during the seasons, caring livestock because I am a girl. I had to leave school because I was responsible to look after my family.....cares younger siblings as well. I cannot find jobs even if I am educated.....girls major duty is to stay at home and look after family and farms whereas boys are responsible for outer employment” (Wagle, 2012).

Issue

Income to be generated from the farmland is more important for him and his family than education. He spends most of the time taking care of his farm land and working along with parents (Sapkota, 2014).

From these cases and issue, we can see household work especially in girl child is one of the major causes of students' dropout. Therefore, we should think alternative way to do household work to minimize girl child dropout problem.

Case 3

“I did quit the school because my mother could not afford”

“Chhalimaya Pariyar, 16 was born in Thumakodanda VDC ward no 5 in 2056 B.S. She had one brother and 3 sisters. Her parents used to make a living mainly by working for others. They had a small piece of land, which was not enough to feed her family. All of her brother and sisters were admitted to school but they hardly were regular in the class as they had to support their parents for farming business. Her family was making a subsistence living any way. But the whole family became vulnerable and destitute when her father died of an accident while constructing an irrigation canal in the village. Chhalimaya's father was only the breadwinner for her family. After the death of her father, their misery started getting worse day-by-day. Her mother now had to go out for two breads for the family. As her mother had to go out, Chhalimaya started to look after household activities in absence of her mother and became irregular in her classes. Because of her involvement in household activities, she could not manage to get in to the school one time. This affected her learning badly. Consequently, she could not manage to pass her exams. The stigma of failing in the exams in one hand and the absence of her father on the other hand made her

mentally disappointed towards her further education. The lack of financial support from her mother to fulfill basic needs for her studies was also fueling her disappointment. As the days went on, she now decided to quit the school for the sake of her brother and sister and her mother. She started to think of her brother and sister instead of her education. Her mother's grief also made her to decide in dropping out the school. Finally, she married with a neighborhood boy who was studying in class seven. The story of Ms. Challimaya Pariyar is only an example how economic and family conditions compel poor families for school dropout. This is also an example how people living in poverty and vulnerability cope with the harsh conditions in the societies where state mechanisms are not fully protective towards her citizens" (Sapkota, 2014).

During the field, a girl aged 10, who was dropped out at grade 3, said that daily income to sustain family is important for her mother (as father is missing since 5 years). She said: "My family has lots of problems. Our biggest problem is money and the regular income of my family. I had to leave school because of money problem. I miss my father at home. Before, I used to go to school when my father was with me. He used to take care of everyone. But now I cannot think that my only mother can help me to buy every education materials like exercise-books, pencils and uniforms. My mother works as a daily wage worker. She is busy in construction of buildings. My family does not own any farm land. We only have a small hut to live. Even I am small, I too go to work during the rainy season. I plant crops in the landlord's house, make some money and give to my mother" (Wagle, 2012).

Issue

After death or missing of income generating parents, it is more important to generate income from the farmland for her and her family than her education.

In these types of case and issue, government should support financially for this types of family to reduce this types of dropout problems.

According to Wagle, the major causes of students dropout are; household income, poverty, child work and labour, gender disparity, early marriage, role of schools, disability, diseases and being with friends. Some cases are given below;

A boy aged 12 said:

"I left school because of how my teacher used to abuse me physically and mentally. He used to beat me and often used to say 'when you grow up you are going to be a rishaw puller instead of a good human being'. I felt that I cannot do anything even if I study because I am not good on my studies.....he used to greet me by saying 'how are u ... foolish.....'" (Wagle, 2012).

By seeing previous issue we can say physically and mentally abuse in school by teacher is also may be cause of student's dropout. Therefore any type's physical and mental punishment and abuse should be avoided from school by teachers to minimize student's dropout problem.

During an interview, a boy, aged 13 was compelled to discontinue schooling at grade 3 due to physical disability. The respondent said that he used to go to school until he had not had any health problems. He said:

“I fell from the roof of the school....since then my legs are not working properly....I cannot walk.....need people’s support to move.....had a wheel chair before.....now it’s not working....could not get proper treatment because of poverty....wish to go to school....but the school is not disable friendly.....far....I am helpless” (Wagle, 2012).

From seeing, the case we can say physically disability is one of the major causes of student’s dropout. To minimize these types of problem school environment should be disable friendly.

During the fieldwork, a boy, aged 7 said:

“Many of my friends do not attend school. They stay at home playing marbles. I used to miss them when I was at school. I had to study every time at school. I did not get time to play. Now days when I am out of school, I feel happy to be with my friends. I spend most of my days with them playing games” (Wagle, 2012).

By seeing this case we can say, peer related factors like bad peer’ influential activities can play important role to student’s dropout. To minimize these types problem school should be enjoyable.

Possible Solutions of Student’s Dropout

There are many solutions of student’s dropout. According to Devkota & Bagale, School environment, home environment and the surroundings are the major factors for the dropouts. Therefore, school family, school management committee, parent’s awareness, etc are some of the hindering factors that should be solved. There are different notions in achieving free and primary education but still there are gaps and chances of improvement to fulfill the nations demand, international plans, and policies. The following activities will help to decrease dropout rate in primary level

- Scholarship programs/ mid-day meal/tiffin as per the need
- Provide basic physical facilities and educational materials
- Enhance teacher quality-child-friendly teaching methods
- Introduce alternative education provisions for dropouts
- Encourage local and female teachers
- Two languages (mother tongue) as a medium of instruction (Devkota & Bagale,2015).

Wagle suggest following measures to reduce the problem of dropout

- Student scholarship programs
- Academic intervention
- Structural intervention of school
- Community intervention
- Nutritional intervention of children (Wagle, 2012).

In other one research, Sapkota included the following suggestions to reducing student dropout;

- Mass awareness program to encourage child education should be conducted in the form of campaign.
- It is necessary to aware the parents and students about the importance of education.
- Provide incentives to poor and disadvantaged parents for the retention of their children in school.
- Reduce involvement of children in housework and earning activities.
- This or that way, Poverty should not affect the poor students. For thesis only the patents

can struggle no to involve the students in household chores.

- Students need to be motivated on learning rather than letting them pass time idle.
- using learning abilities that combine teaching with learning materials through games, stories, visits, competitions, audio-visual aids and local celebrations. The quality of education and teaching methods would definitely attract the dropouts back to school (Sapkota, 2014).

In this way, every problem has their solution but we should seek and identify effective way to minimize each problem according to situations. In student's dropout problem there is also we can found many causes and possible solutions through case study by using secondary sources also and we can utilize them according to our situations.

Conclusion

In conclusion, we can say four main cause play important role for student dropout first one is personal causes of students such as disability and disorder, being friends etc. second is family and society related causes like gender disparity and early marriage. Third, one is economic causes such as household income and poverty, child work and labor. Fourth is an educational cause their included falling in exam, roles of schools etc.

To reduce students dropout, awareness program should be conduct, should aware parents and students about important of education, should provide incentives to poor and disadvantage parents, reduce involvement of children in household works, teaching and learning method should be improve, provide scholarship and mid day meal as per the need, provide alternative education for dropouts, encourage local teacher and use two languages as a medium of instruction.

Acknowledgements

This article is completely based on the secondary sources such as author's journal articles, reports, PhD dissertation, M. Phil, and Master degree thesis. The author is extremely delighted with and grateful to researchers and writers for their academic guidance throughout the research processes.

References

- Arnold E. (2005). *Positioning ECCD in the ircentury*. Coordinators' Notebook. An International Resource for Early Childhood Development Positioning ECCD no.28 The Consultative Group on Early Childhood Care and Development Toronto, CGECCD Secretariat.
- Bonneau, K. (2015). Brief 3: What is a Dropout? *North Carolina Education Research Data Center*, 4.
- Collins, D. B. (2009). *Variables that impact high-school dropout rates in a large metropolitan area*. The University of Georgia, Athens, Georgia.
- Devkota, S. P., & Bagale, S. (2015). Primary education and dropout in Nepal. *Journal of Education and Practice*, 7.
- DoE (2012). *School level educational statistics of Nepal*. Bhaktapur: Author.
- Estêvão, P., & Álvares, M. (2014). What do we mean by school dropout? Early school leaving and the shifting of paradigms in school dropout measurement. *Portuguese Journal of Social Science*, 13(1), 21–32. doi : https://doi.org/10.1386/pjss.13.1.21_1
- Gaspar J. M. (2011). *Drug use and delinquency: cause of dropping out of high school*. New

York: Lfb Scholarly Pub Llc.

GMR (2005). Education for all global monitoring report 2005: *The Quality Imperative*, Paris, UNESCO.

Kalinga, T. S. (2013). *Causes of the Dropout in Secondary School in Tanzania: The Case Study of Mbeya, Dar es Salaam and Kilimanjaro Regions*. The Open University of Tanzania,

Komakesh, R. A., & Osuu, J. R. (2014). Students absenteeism: a silent kille of universal secondary education in Uganda. *Universal journal of education and research*. 2.

Maluleque, I. J. (2017). *Primary school dropout: case of chicualacuala, mozambique*. Chicualacuala, Mozambique : University of South Africa.

Ministry of Finance (2014). *Aarthik barsa 2071/72 ko byaaya aanumanko bibaran*. Retrieved from http://mof.gov.np/uploads/cmsfiles/file/Red%20BOOK%20207172_20140713125849.pdf

MoE (2069). Flash Report 1, 2012-2013. Kathmandu: Ministry of Education.

MoE (2071). Flash Report 1, 2014-2015. Kathmandu: Ministry of Education.

Musavini, G.W., & Mulee, Y.A.(2015). Teachers perceptions on the factos that influence school dropout among upper primary school pupils in Trans-Nzoia East, Trans-Nzoia Country, Kenya. *Merit Research Journals*,3 (1), 037-075.

Omirin, F.F., & Yemisi, B.R.(2016). Teachers' perception of factor influencing pupil dropout in Oyo state primary schools. *Proceedings of INCEDI 2016 conference 19th - 31th August 2016 Accra, Ghana*.

Palu, A. K. (2014). *Factors related to high school dropout rates among native Hawaiian and other Pacific islander youths in salt lake and Utah Counties in Utah*. Brigham Young University, Utah.

Parajuli, D. R., & Das, T. (2013). *Performance of Community Schools in Nepal: A Macro Level Analysis*, 2(7), 7.

Şahin, Ş., Kılıç, A., & Arseven, Z. (2016). Causes of student absenteeism and achool dropouts. *International Journal of Instruction*, 9(1), 195–210. doi : <https://doi.org/10.12973/iji.2016.9115a>

Sapkota, S. (2014). *An analysis of the school drop-out in Sitaram higher secondary school, Kaski*. Tribhuvan University, Prithvi Narayan Campus Pokhara,Nepal.

State Board of Education (2013). *Guidelines for implication of the definitions of excused and unexcused absences and best practices for absence prevention and intervention connecticut dtate department of education*.

Statistics, N. C. for E. (n.d.). *Dropout rates*. Retrieved from <http://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=16>

Wathanu, M. G. (2010). *Causes of school dropout among lower primary school pupils in korogocho slums, kasarani division, nairobi county, kenya*. Kenyatta University,Nairobi County, Kenya.

Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th Ed.) Los Angeles: SAGE.

Reflection on Pedagogical Aspects in Semester versus Annual System

Sobita Bhattarai

Teacher

Gyanodaya Secondary School, Kathmandu

Balak Devkota

Lecturer

Gorkha Campus, Gorkha

E-mail : balak.devkota@gc.tu.edu.np Mobile : +977-9841488958

Abstract

Semester system has been introduced by the academic institutions and universities to ensure quality education with the aim of producing quality human resources. Structure and duration of curriculum, pedagogical aspects, evaluation systems and theoretical bases are different between annual and semester system. Pedagogical effectiveness is still controversial and people are arguing on adapting pedagogical difference in these two systems in academia. So, this review paper aims on comparing the pedagogical effectiveness between annual and semester system based on literature review. The result of the discussion generally reflects that semester system is a very proactive system which is perfect in ensuring the quality education with the aim of producing quality human resources. Learning strategies or methods adopted by the semester system is taken as more effective and have strong theoretical foundation which is more up to date and according the more acceptable and recent learning theories. The pedagogy applied is more student centered, focused in the learning situation of the students, provide students more democratic learning environment, enhance students' collaborative cooperative learning, develop problem solving skill, and tries to make independent learner.

Keywords: Annual system, constructivism, learning theories, pedagogy, semester

Background

Semester and annual systems are two types of education system in tertiary education in Nepal. Most of the education programs such as Master degree and other some have adopted semester system as an attempt to enhance the quality education. Though most of the Universities of Nepal have launched semester system in Masters and M. Phil. Degree, Bachelor level is still in yearly system including Tribhuvan University. There is vast difference between the two system regarding the structure and duration of curriculum, its pedagogical aspects, evaluation systems and theoretical underpinnings in which the systems are based. However, this paper considers the pedagogical aspects, and argue on the behalf of pedagogy used in semester system.

Annual system is considered as traditional system while semester is modern education system that most of the developed and developing countries are following. Most of the countries which are showing their academic excellences for example, USA, UK, Norway etc. are following semester system. Two our neighboring countries China and India are

following semester system. In People's Republic of China, all schools including elementary, middle and high schools, colleges and universities have two semesters (Mazumdar, 2010). This change in adopting the semester by these countries could be due to pedagogical effectiveness they found in the system. Furthermore, the annual system covers more syllabuses at a stretch and compels the student to remember all this till the end of the year, two or more topics included in the same paper but in contrary to this in semester system, the students get more advantage; since examinations are held within months, syllabus load will be less, reduces examination burden, students get more chances to improve also. The semester system is considered as a very proactive system as it engages both the faculty and the students throughout the year in academic activity and is the need of hour and a very effective one. Moreover to these differences, there are many argument in for and against of semester as well as annual system. So, this paper has tried to discuss and put the argument in pedagogical aspect of these two systems based on literature review. This review paper is a reflective paper which is based on the review of recent literatures. The context is more centered in context of Nepal.

Semester System in Nepal

Semester system has been introduced by the academic institutions and universities to ensure quality education with the aim of producing quality human resources. Introducing semester system in the replacement of the annual system during 1970s could be one of the important move for bringing quality in education (Pandey, 2015) in Nepal because several educationists advocated in favor of semester system for the reforms in education system even at that time (Lamsal, 2018). The employers in market are now reflecting that the resources from the semester system are found to be more potential, technology friendly and competent in comparison to the resources from the yearly system. The same could be the feeling of us too.

Someone may put an argument that semester system is unsustainable so that replaced time to time, but it could be because of inefficient handling and not having efficient skill of developing the pedagogy what the semester system demands. This claim is now a day proved as misconception because most of the Nepalese universities are adopting semester system more sustainably. For example, we can take the example of Tribhuvan University. It restarted the semester system recently from 2014 and moving smoothly now a day. Several students' unions had protested the decision of the university but now accepted by all and is running smoothly. The learning strategies or method in semester system is more effective than the teaching learning strategies used during the annual system.

Pedagogical Aspects

There are mainly two types of teaching learning approaches: student centered approach and teacher centered approach. Semester system based on student centered approach while annual system is based on teacher centered approach. The student-centered methods are found more effective than teacher centered methods. Generally, project method, experimental method, field trip method, problem solving method, laboratory method, and experiential method etc. are used in student centered learning while in teacher centered method lecture and demonstration methods are more commonly used. The student-centered methods facilitate students to construct the meaning of the learning thus fruitful in construction of knowledge (Ertmer & Newby, 1993). Students are the active participants

of the learning process but the teachers are only the facilitator during the process. While using the mentioned student- centered methods, students have the active role and develop skill and learning become long lasting too. So, these points compelled me to claim and justify that the semester system which apply the student-centered method is more appropriate than the annual system which use teacher centered methods (where students are the passive listener).

The methods practiced in the semester are believed to be more recent and acceptable. Based on learning theories the curriculum or the learning environment is constructed. Behaviorism, cognitivism and constructivism are the major learning theories. To date, a focus on student-centered learning may well be the most important contribution of constructivism while behaviorism focuses on teacher centered (Cooper, 1993). The pedagogical aspect of semester system is more related to the cognitivism, constructivism and postmodernism while the annual system is more concentrated in behaviorism, positivism and post positivism (Ertmer & Newby, 1993). There we can find significant differences between traditional classroom and constructivist classroom. One can put the argument that only recent learning theories are the appropriate? Can't we accept the concept of behaviorism like the learning concept that put forward by the Skinner (1953), Thorndike, Watson: S-R learning theory? Do these theories dead? Yes, these theories could be applied in some form of learning environment like traditional class room setting and while adopting traditional learning methods (lecture, demonstration) as we did practice in annual system. These theories could not activate the learner; do no focus on inductive way of learning. People say that semester classes are not using truly the cognitive constructivist approach of learning in practice, the advocates are still using the same traditional methods of learning like demonstration, power point presentation etc. that SR response theory explain. Here I want to argue that these could be due to lack of pedagogical expertise for developing the inductive, constructivist way of learning but they are using more advance technology (use of ICT, e-learning environment) and is according to the postmodern concept of personalization (Ertmer & Newby, 1993; Olusegun, 2015).

The constructivist view of learning considers the learner as an active agent in the process of knowledge acquisition teachers encourage students to constantly assess how the activity is helping them gain understanding. This process enhances students' logical and conceptual growth. Constructivist conceptions of learning have their historical roots in the work of Dewey (1929), Bruner (1961), Vygotsky (1962), and Piaget (1980). Bednar, Cunningham, Duffy, and Perry (1992) and von Glasersfeld (1995) have proposed several implications of constructivist theory for instructional developers stressing that learning outcomes should focus on the knowledge construction process and that learning goals should be determined from authentic tasks with specific objectives (Ertmer & Newby, 1993; Olusegun, 2015). Dewey argued that education and learning are social and interactive processes, students succeed in an environment where they are allowed to experience and interact with the curriculum, and all students should have the opportunity to take part in their own learning, relating the information to prior experiences thus creating the new knowledge. This type learning environment creates in the semester system. Vygotsky (1978) also highlighted the convergence of the social and practical elements in learning through practical activity a child constructs meaning on an intrapersonal level (Zhou & Brown, 2015). For Bruner (1961), the purpose of education is to facilitate a child's thinking and problem-solving

skills which can then be transferred to a range of situations; education should develop symbolic thinking in children. Piaget's theory of cognitive development is a comprehensive theory about the nature and development of human intelligence. He believed that children experience the world through actions, representing things with words, thinking logically, and using reasoning (Zhou & Brown, 2015). These all theoretical bases applied on semester system if the trained facilitator acts on it so the learning could become productive.

In the semester system the distance of formality is reduced, the teacher is thought as the facilitator rather than the teacher. Sharing of knowledge and authority between the students and teachers, teacher's role as facilitator or guide and forming learning group of students from multicultural perspective etc. are basic characteristics of constructivist learning environment which we could not found in annual system (Olusegun, 2015). Honebein (1996; as cited in Olusegun, 2015) summarizes seven pedagogical goals of constructivist learning environments which could be found in semester system as: "1) To provide experience with the knowledge construction process (students determine how they will learn). 2) To provide experience in and appreciation for multiple perspectives (evaluation of alternative solutions). 3) To embed learning in realistic contexts (authentic tasks). 4) To encourage ownership and a voice in the learning process (student centered learning). 5) To embed learning in social experience (collaboration). 6) To encourage the use of multiple modes of representation, (video, audio text, etc.) 7) To encourage awareness of the knowledge construction process (reflection, metacognition)."

The theoretical foundations deployed in semester system suggest that students are more benefited. Students can learn more, enjoy learning more than annual system, develop the problem solving skill, actively involved, rather than passive listeners, develop concentration ability on thinking and understanding, rather than on rote memorization, develop transferable learning, give ownership what they learn, have firsthand experiences, help in designing the assessments as well, stimulates and engage students, promote social and communication skill, and promote collaboration and exchange of ideas etc. which are essential for success in the real world.

Here, we found vast differences between annual and semester systems in several aspects like; primary source of materials: text book vs. work book; learning based on repetition vs. interactive, disseminating information vs. recipient of knowledge, directive role of teacher vs. interactive role of teacher etc. (Olusegun, 2015). But some one could argue that practically it is difficult to attain and not happening in the classroom. Here, we want to challenge, let's test the semester students in the field and say whether they are poor or rich in their knowledge and practical aspects than that of the product of the annual system.

Some classical education practitioner claims that classroom environment, huge numbers of students in the class, lack of technological skills, unavailability of appropriate instructional materials etc. are the factors that denied the use of students centered methods in the classroom. Moreover, we want to argue that if we desire we can develop our skills of adapting and developing appropriate pedagogy in stated conditions and we can make learning more students centered which is the demand of semester system. We can try to make the class more interactive, collaborative, we can develop the skill of developing improvised learning materials if not available in the market. So that we can develop the democratic learning

environment and facilitate students' experiential learning, problem based learning etc. as Dewey and many more cognitive constructivists suggested (Zhou & Brown, 2015).

Conclusion

Finally, it can be concluded that semester system is a very proactive system; construct their own meaning from that information which is perfect in ensuring the quality education with the aim of producing quality human resources. Learning strategies or methods adopted by the semester system is seen more effective and have strong theoretical foundation which is more up to date and according the more acceptable and recent learning theories. In the system learning is active rather than passive. We found there are vast differences between annual and semester systems. To date, a focus on student-centered learning may well be the most important contribution of semester system. Students become the expert learners. With a well-planned classroom environment, the students learn 'how to learn'. The pedagogy of the semester system is more student centered, focused in the learning situation of the students, provide students more democratic learning environment, enhance students' collaborative cooperative learning, develop problem solving skill, make independent learner. So we again say, the pedagogy of semester system is better than the pedagogy of the yearly system.

References

- Cooper, P. A. (1993). Paradigm shifts in designed instruction: From behaviorism to cognitivism to constructivism. *Educational Technology*, 33 (5), 12-19.
- Dimitriadis, G., & Kamberelis, G. (2006). *Theory for education*. New York: Routledge.
- Ertmer, P. A., & Newby, T. J. (1993). Behaviorism, cognitivism, constructivism: Comparing critical features from an instructional design perspective. *Performance Improvement Quarterly*, 6 (4), 50-72.
- Lamsal, J. N. (2018, February 11). Enabling semester system. *My Republica*. Retrieved from; <https://myrepublica.nagariknetwork.com>.
- Mazumdar, M. (2010). Introduction of semester system in Indian colleges. Retrieved from <https://www.grin.com/document/177187> on 3/22/2019.
- Olusegun, S. (2015). Constructivism learning theory: A paradigm for teaching and learning. *IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME)*, 5 (6), 66-70. Retrieved from: www.iosrjournals.org DOI: 10.9790/7388-05616670.
- Pandey, A. (2015, January 14). Semester vs annual system. *The Himalayan Times*. Retrieved from <http://www.educatenepal.com>.
- Zhou, M. and Brown, D. (2015). *Educational learning theories (2nd Ed.)*. Education Open Text Book 1. Retrieved from: <https://oer.usq.edu/education-textbooks/1> on 4/22/2019. <https://www.grin.com/document/177187>.

Educational Implications of Jean Piaget's Cognitive Development Theory

Keshab Singh Dhami

Lecturer

Gorkha Campus, Gorkha

E-mail: dhami.keshabsingh@yahoo.com Mobile : +977-9846088204

Abstract

This article aims at analyzing the Piaget's theory of cognitive development, explaining the basic concepts stated in the theory along with different stages of cognitive or intellectual development of children and its educational implications. This study used the library method to collect data. Thus secondary resource materials like books, journal articles, websites are used to prepare this write up. This article focuses on the process, not only product, of children's thinking, recognition of the crucial role of children's self-initiated active involvement in learning activities, acceptance of individual differences in developmental process, observing the children's behavior, activities and education, structured development, application of Piaget's theory of cognitive development in the classroom, in other words, educational implications of Piaget's theory and implications for instructional technology as well. Piaget identified four primary and important stages of cognitive and intellectual development. Piaget's most implacable contribution regarding this theory concerns the developmental stages of children's cognition. More over Piaget's theory claimed the three fundamental processes: assimilation, accommodation, and equilibration involves in growth and development. Chauhan (2007) stated that there are two major aspects to his theory: the process coming to know and the stages we move through as we gradually acquire this ability.

Keywords : Acquisition of knowledge, Cognitive development, Cognitive structure, Educational implication, Instructional technology

Introduction

Jean Piaget was born in Neuchatel(Switzerland) on August 9, 1896. He has been labeled on inter-actionist as well as a constructivist. His interest in cognitive development came from his training in the natural sciences and his interest in epistemology. Piaget was very much interested in knowledge and how children come to know their world, particularly the growth and development of intelligence in human babies. For this purpose, he experimented with his own children, observing their behavior from the very beginning, and derived his findings in the form of a theory named as Piaget's theory of intellectual development. Piaget claimed that intellectual development is the result of the interaction of heredity and environmental factors. A child always develops his/her intellect and constantly interacts with the world around him/her, knowledge is invented and reinvented. His theory of intellectual development is strongly grounded in the biological sciences. According to Piaget generally growth involves three fundamental processes; assimilation, accommodation, and equilibration. The term assimilation is related to a process of matching or fitting between

one's already existing cognitive structure in the form of various schemas and the current environmental needs felt by him/her. The term accommodation is related to a new way of adapting or adjusting to the new situation. The term accommodation may thus be defined as a process of accommodating or giving way to new ways of thinking and behaving in place of assimilating or behaving in the same old fashion. The term equilibration may be defined as an adjustment mechanism adopted by the individual for maintaining a proper balance between his/her cognitive structure and the changing demands of his/her environment by organizing his/her experiences through the processes of assimilation and accommodation. As a plant grows and develops from a tiny seed to a tree, so does a child in his/her various dimensions of growth and development, namely, physical, intellectual, emotional, social and moral (Pathak, 2012).

Piaget's theory has had a major impact on the theory and practice of education. First, the theories focused attention on the ideas of developmentally appropriate on education with environments, curriculum materials, and instruction that are suitable for students in terms of their physical and cognitive abilities and their social and emotional needs (Elkind, 1989). In addition, several major approaches to curriculum and instruction or explicitly based on Piagetian theory and this theory has been influential in constructivist models of learning. The purpose of this write up is to acquaint readers with Piaget's theory of intellectual development, explaining the basic concepts involved in his theory along with different stages of cognitive development and their educational implications.

Data Collection and Analysis Procedures

This article is prepared by using secondary resource materials or conducted library method. All result and discussions have been related with secondary sources of data like journal articles, books, reports and websites. 'A secondary source is a document that relates or discusses information originally present elsewhere. Secondary sources are not original materials and they are not evidence, but rather commentary on the discussion of evidence' (Khanal, 2073). For this study mainly, I used 'Advanced educational psychology' book written by S. S. Chauhan, Educational psychology book by Huit, W., Hummel, 'Implication of Piaget and Vygotsky language learning theories in Pakistan context' article by G. Kausar, 'Educational psychology' book of R. P. Pathak, 'The Piaget theory of cognitive development' article by B. Lefa, 'Educational Implication of Jean Piaget's theory cognitive development' article retrieved from slideshare.net/ hamirahhamid, <https://www.researchgate.net/publication> and got common summary to make themes. This study is qualitative in nature and data are presented in different themes in descriptive way.

Process of Children's Thinking

Instead of simply checking for a correct answer, teachers should emphasize the student's understanding and process they used to get the answer. Appropriate learning experiences build on children's current level of cognitive functioning, and only when teachers appreciate children's methods of arriving at particular conclusions are they in a position to provide such experiences. Regarding the role of teachers in the process of children's thinking, David Wood (1988, cited in Ghazala, 2010) views that-"A teacher can provide appropriate material and contents for development and organize time and space so that children are free to act upon the world with objects and tasks that serve to foster the emergence of operation and an understanding of invariance. But the basis for such an understanding is

constructed by the child through his own, self-selected problem solving, not through any direct effort of his teachers"(P.11).

The Role of Children's Self-initiated, Active Involvement in Learning Activities

In a Piagetian classroom, children are encouraged to discover themselves through spontaneous interaction with the environment, rather than the presentation of ready-made knowledge. Therefore, instead of teaching didactically, teachers provide a rich variety of activities that permit children to act directly on the physical world. Piaget also emphasizes that teachers should allow opportunities to classify and group information to facilitate assimilating new information with previous knowledge.

A De-emphasis on Practices Aimed at Making Children Adult Like in Their Thinking

The 'De-emphasis of practices' refers to Piaget's concept of 'American question?'(Chauhan, 2007). His belief is that trying to speed up and accelerate children's process through the stages could be worse than no teaching at all because it leads to superficial acceptance of adult formulas rather than true cognitive understanding. Piaget's theory suggests that children are only capable of learning specific material in specific stages of cognitive development. Piaget emphasizes that learning take place as a result of active engagement of learners is important.

Acceptance of Individual Differences in Developmental Progress

Piaget's theory of cognitive development assumes that all children go through the same sequence of development, but they do so at different rates. Teachers must make a special effort to provide classroom activities for individuals and small groups, rather than for the total class group (Kausar, 2010).Assessment should be based on individual progress, rather than on the normal standards of same age peers. As children develop, they progress through stages characterized by unique ways of understanding the world. Individuals construct their own knowledge during the course of the interaction with the environment. Teachers should try to teach broad concepts rather than just facts using materials and ideas relevant to the students.

Piaget's Observation and its link with Education

Jean Piaget developed his methods of understanding children by directly observing them while they were working. He made many efforts to establish educational theory. His particular insight was the role of maturation in children's increasing capacity to understand their world: they cannot undertake certain tasks until they are psychologically mature enough to do so," according to learning and teaching information. Piaget declared four stages of intellectual development that allowed children to learn better. " He saw these transitions as taking place at about two years, 7 years, 11 or 12 years, and 15 years. This has been taken to mean that before these ages children are not capable of understanding things in certain way.

Piaget's Structure of Cognitive Development

The cognitive structures result in behaviors from which the content of the structures can be inferred. Therefore, Piaget refers to such responses as "Cognitive content." Since the

cognitive structures vary in content from individual to individual according to personal experiences and level of maturation, the behaviors or cognitive content vary accordingly. Jean Piaget's theories of development centered on structure. The concept of structure introduced four stages of development.

1. Sensory motor stage (from birth to two years): The intellectual development of the infants' in this first stage is limited to direct sensory and motor interactions with their environment (Pathak, 2012, p.271). An infant tries to seek and explore the outside world with the help of his/her sensory and motor activities. Imitation, memory and thought begin to be utilized. The main characteristic of sensory motor period is motor activity.
2. Pre-operational stage (about two to seven years): In this second stage an infant begins to make use of language with other symbolic representation or images for his/her thinking about the objects in the environment (Pathak, 2012, p.272). The intellectual development of the children is characterized by intuitive spirit in the sense that they can think intuitively rather than logically. One of the main characteristics of this stage is symbolic representation.
3. Concrete operational stage (about seven to eleven years): The children in the concrete operational stage try to reach a satisfactory level of their intellectual development. However, their intellectual functioning at this stage is somewhat limited to concrete level, that is, operation with real events and actual objects (Pathak, 2012, p.273). The ability to conserve is developed in the children and hence they are now in a position to understand that the change in appearance of the objects does not bring change either in their quantity or in their number. Concept of mass conservation is the main characteristic of this stage.
4. Formal operational stage (about eleven to fifteen years): In this stage children begin to learn to deal with abstraction. They may now think in abstract terms and utilize the tools of symbolism and mental images as effectively as possible in their process of thought, reasoning and problem solving. They develop the ability to analyze, synthesize, generalize and arrive at abstract rules by operating in abstract terms. The main characteristic of this stage is abstract thinking.

Jean Piaget's Cognitive Development Theory: Application in the classroom

Education is a process of effecting progressive change in individuals. Education of children and adolescents addresses itself to various intellectual skills, social and moral values, knowledge of facts in specific areas, and so on. Piaget's theories are very useful for classroom teaching. The University of Arkansas suggests these six steps to structure preoperational development:

1. Use concrete props and visual aids whenever possible.
2. Make instructions relatively short, using actions as well as words.
3. Do not expect the students to consistently see the world from someone else's point of view.
4. Be sensitive to the possibility that students may have different meanings for the same word or different words for the same meaning. Students may also expect everyone to understand words they have invented.
5. Give children a great deal of hands-on practice with the skills that serve as building blocks for more complex skills like reading comprehension.

6. Provide a wide range of experiences in order to build a foundation for concept learning and language(www.slideshare.net)

Implications of Piaget's Theory

Educational Implications

A Piagetian-inspired curriculum emphasizes a learner centered educational philosophy. The teaching methods which most American school children are familiar with teachers' lecture, demonstrations, audio-visual presentations, teaching machines, and programmed instruction-do not fit in with Piaget's ideas on the acquisition of knowledge. Intelligence grows through the twin processes of assimilation and accommodation; therefore, experiences should be planned to allow opportunities for assimilation and accommodation (<https://www.researchgate.net/publication/>). Children need to explore, to manipulate, to experiment, to question, and to search out answers for themselves activity is essential. Teachers should be able to access the child's present cognitive level; their strengths and weaknesses. Instruction should be individualized as much as possible and children should have opportunities to communicate with one another, to argue and debate issues. He saw teachers as facilitators of knowledge. The main points of educational implication are as follows:

1. Piaget's theories emphasis on discovery approach in learning.
2. His theories claim that curriculum should provide specific educational experience based on children's developmental level.
3. Give idea to arrange classroom activities so that they assist and encourage self-learning.
4. Do not treat children as miniature adults; they think and learn differently form adults.
5. Emphasis on practical learning situations.
6. Learning should be simple to complex and project method of teaching.
7. Co-curricular activities have equal importance as that of curricular experiences in the cognitive development of children.
8. According to Piaget major goals of education are equal to the creative and critical thinking.

Implication of Instructional Technology

Jean Piaget's theory is useful for instructional technology also. Technology can be applied according to developmental stages as categorized Piaget. Laboratories, workshops and technologies that encourage interactivity such as multimedia, hypermedia and virtual reality fit in with Piagetian thought. Computer software that is strictly drill and practice does not fit in with an active discovery environment. Drill and memorization practice, often used in language schools, do not encourage creativity or discovery. Students not only can use multimedia to learn, but they can also use it to communicate their understanding of the subject to those around them.

Every experience and interaction has an impact on development in early childhood. Swiss biologist and psychologist Jean Piaget recognized this when he studied and researched his own theories of cognitive development. Some of his research led to the belief that every interaction establishes cognitive structure in children. This is especially important in the classroom environment. Jean Piaget's theories impact learning in many different ways, but keeping in mind the curriculum we are teaching as well as how we are teaching it, directly applies to the essentials of child development and the primary influential factors.

Conclusion

Piaget has identified four primary stages of development: Sensory-motor stage, preoperational stage, concrete operational stage, and formal operational stage. Ghazala (2010) stated that a great contribution of Piaget to the theory and practice of education was his view of the child as an active constructor of his own knowledge, as an independent discoverer and explorer. One contribution of Piagetian theory concerns the developmental stages of children's cognition. Mainly his work on children's cognitive and intellectual development has provided mathematics educators with crucial insights into how children learn mathematical concepts and ideas. The knowledge of Piaget's stages helps the teacher understand the cognitive development of the child as the teacher plans stage appropriate activities to keep students active. Piaget claimed that growth involves three fundamental processes; assimilation, accommodation, and equilibration. In broad sense education is an active process of effecting progressive change in individuals. Education of children and adolescents addresses itself to various intellectual skills, social, and moral values, knowledge of facts in specific areas, and so on. Thus, Piaget's theories are very useful for classroom teaching-learning environment.

References

- Chauhan, S. S. (2007). *Advanced Educational Psychology*. Vikas Publishing house Pvt. Ltd.
- Huitt, W. & Hummel, J. (2003). Educational psychology interactive: *Cognitive development*. Retrieved from <http://chiron.valdosta.edu/whuill/col/cogsys/piaget.htm/> Nov.02,2019
- Kausar, G. (2010). Educational Implication of Piaget and Vygotsky Language Learning Theories in Pakistan Context: A Review retrieved from qurtuba.edu.pk/the-dialogue/5-3 Nov. 02, 2019
- Khanal, P. (2073). *Research Methodology in Education*. Kathmandu: Sunlight Publication.
- Lefa, B. (2014). The Piaget Theory of cognitive development: *An Educational Implications*. Retrieved from www.researchhate.net/publication/265916960. Nov.03, 2019
- Macomber, L. P. (nd). Some implications of Jean Piaget's theory for the education of young children. Retrieved from <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4613-4175-8-11> pp 151-163. Nov. 02, 2019
- Pathak, R. P. (2012). *Educational Psychology*. Dorling Kindersley (India) Pvt. Ltd. Slideshare.net/hamirahamid/ Educational Implication of Jean Piaget's theory of cognitive development

Perceptions of Students towards the Use of GeoGebra in Learning Triangles

Santosh Shrestha
Part-Time Teacher
Gorkha Campus, Gorkha

E-mail : santosh.shrestha@gc.tu.edu.np Mobile : +977-9846241605

Abstract

GeoGebra is a multidisciplinary computer software for teaching mathematics. The research entitled 'Perceptions of Students towards the USE of GeoGebra in Learning Triangles'. The purpose of the study was to explore the perception of students towards the use of GeoGebra in learning triangles. I employed the qualitative approach. I selected one school purposively in which GeoGebra was used in teaching mathematics. In-depth interview was used to collect the data. The collected data was transcribed, coded and thematized. Students have good perceptions for the use of GeoGebra in learning triangles and their proprieties. GeoGebra motivates the students in learning specically it visualizes the geometrical content which helps for its conceptual understanding. It is recommended for the use of GeoGebra in every level of students in teaching learning process specically geometry.

Keywords: Classroom, GeoGebra, ICT, Learning, Motivation

Introduction

Mathematics is an important in every step of life. Mathematical knowledge is very essential in science, commerce and even in research. Mathematics is the backbone of knowledge related with the concepts of structure, quantity, space and change. Mathematics is abstract in nature which is full of logical reasoning. Mathematics was started from counting, calculation, measurement, and the systematic study of the shapes and motions of physical object (Pandit & et. al, 2074). According to *National Curriculum Frame work 2063*, published by Curriculum Development Center (CDC) written that mathematics is the compulsory subject for the Basic Level of school education, class nine, and ten. And optional subjects for class XI and XII of secondary level (CDC, 2063). Use of ICTs in teaching and learning activities is the genuine issue of the world. Throughout the advancement of Information and Communication Technology, the world is experiencing a real revolution in the dissemination of knowledge and the enhancement of instruction of knowledge. ICT can be used to find developed, analyzed and present information, as well as to model situations and solve problems (Acharya, 2072). ICT is very essential to develop the professional skills, content knowledge and communicative skills to motivate students in mathematics learning (Joshi, 2017).

GeoGebra is unique and dynamic mathematical open software for learning and teaching mathematics in schools. Markus Hohenwarter and an international team of programmers had developed the GoGebra. Many softwares are developed and used for teaching mathematics including GeoGebra. Other software which are being used in teaching mathematics are Math lab, Mathematica etc. Among of them GeoGebra is one of the most popular and

easy software for teaching and learning in school level mathematics. GeoGebra combines geometry, algebra, statistics, graphing and calculus in one easy to use package (Stols, 2009). GeoGebra has millions of users and is a rapidly expanding community in the world. GeoGebra is the leading of mathematics software, technology, helping science, engineering and mathematics education and innovations in teaching and learning worldwide. It has many features for teaching mathematics and also found in many languages and freely available for non-commercial users. GeoGebra and Geometry are inter-relative topic for teaching mathematics.

GeoGebra has unique features to teaching. It uses to visualize the geometrical problems. Triangle is one of the major content in geometry at school level. Students has been facing the problems to study triangle, parallelogram and circles due to not using of visua materials. So, it is very necessary to use the GeoGebra in teaching triangle. The concepts of algorithm, operation, function and set all have concrete manifestation in the world of computers to parallel their abstraction in mathematics (Millwood, 2015). Mathematics includes verbal and non-verbal aspects. Mathematical discourse revolves around different subjects. Using innovative pedagogy, it will be possible to guarantee reaching required goals, as well as the quality of teaching-learning-evaluation processes (Kivkovicha, 2015).

Literature review is compact written summary of journal articles, books and the other document that portrays the past and current state of information on research topic which is going to be studied (W. Creswell, 2014). The main purpose of literature review is to find the how the research problem is new and what the gaps are or what works has been done and what has not been done in further research. Literature review is the valuable guide to defining the problems, recognizing its significance, suggesting promising data gathering device, appropriate study design and source of data a (Best & Khan, 2006).

Ayub and Tarmizi (2018), studied on “The Effects of GeoGebra on Mathematic Achievement: Enlightening Coordinate Geometry Learning “, The research was quasi-experimental study with non-equivalent control group post-test only. He concluded that the use of GeoGebra has positive effects to teaching of coordinate Geometry. GeoGebra upgraded the students’ performance in learning Coordinate Geometry. Stewart and Taylor (2007) had written an editorial in IJEDICT, The incorporation of Information and Communication Technologies (ICT) into the educational curriculum has been enhanced as a key step in bridging the digital divide. Pádraig Wims and Mark Lawler had written the article, “Investing in ICTs in educational institutions in developing countries: An evaluation of their effect in Kenya” – describes research that seeks to redress this by examining the impact of ICT projects in educational organization in Kenya. It was found that uses of computers in schools affected the career choices of former students. Zakaria (2012) researched entitled on “Teachers’ Perceptions toward the use of GeoGebra in the Teaching and Learning of Mathematics” in University Kebangsaan Malaysia, Bangi, Selangor, Malaysia. In this study around twenty percentage of Malaysian students failed to achieve the minimum pass marks in mathematics. Teachers’ has moderate level of perceptions toward GeoGebra features and high perceptions toward the basic construction of geometry and the transformation angle.

Similarly, Shadaan and Eu (2013), explored entitled “Effectiveness of use of GeoGebra on students understanding in learning circles” in orders to investigate the effectiveness of

using GeoGebra on students' understanding circles, students' perceptions about GeoGebra in the learning circle. Their findings indicated that the use of GeoGebra in learning circles has positive impact on students' understanding. This study established GeoGebra as an effective tool for teaching circles focusing students' understanding. GeoGebra is helpful in their teaching and learning process. GeoGebra was suitable for using in teaching primary level Zilinskienet and Demirbilek (2015). GeoGebra is beneficial to teachers and students in learning. It helps to teacher to teach in diverse classroom. It solves the curiosity of students in classroom (Arbain & Shukor, 2015).

Chalaune and Subedi (2020) studied that GoeGebra is an effective software for teaching mensuration subject. Students had positive perceptions towards the use of GeoGebra software. It is very useful to motivate students. The best features of GeoGebra is easy to use. Beginner also can learn this software very fluently. It visualizes the geometric relationships. Teachers and students easily can learn and understand the geometrical content through the GeoGebra (Venema, 2013).

Research Gap

GeoGebra is ICT based scientific tools for teaching learning mathematics. Many researchers had done the research to the use of GeoGebra in teaching mathematics at school to university level in Nepal as well as foreign countries. Through my literature review, I found that GeoGebra was used in primary levels. Among of varieties of content in school level, I found that the GeoGebra is less used in teaching 'triangles' topic. Not only that, most of the research was conducted in city areas. So, I conducted the research in the government school in Tanahun district in which most of the classroom was full of multicultural environment.

Theoretical Framework

There are many theories related to the human development and their learning such as behaviorist theory, cognitive theory, social constructivist theory and intellectual development theories. This study was based on social constructivism approach of learning. This theory says that learner construct the knowledge through active process then internalize new ideas, concept and knowledge based on their current situations and past knowledge (Cohen & Morrison, 2013). According to the social constructivism, knowledge is the best constructed when learners collaborate together.

Vygotsky developed a "Zone of Proximal Development" (ZPD) which was the different between what a child is taught by together. He believed that children learn through social interaction and by learning to solve problems with others, he named this process is "scaffolding"(Vygotsky, 1978). The study drawn up on the constructivist theory social interaction for cognitive development. Learning occurs through social interaction between teacher and students (Bruner, 1973). The use of GeoGebra creates the interactive and participatory environment in the classroom. Students reflect their understanding and feeling without any difficulties in the classroom which is attached with social constructivism.

Research Questions

Research questions creates the boundaries for my research. They are focused in what ways to accomplish the research. The main research questions of this study are;

- i. What are the perceptions of students towards the use of GeoGebra?

ii. How does GeoGebra help in teaching triangle at grade nine?

Rationale of the Study

There are many affecting factors in teaching mathematics in secondary level school. Expansion and use of ICT is making the mathematics teaching easier. GeoGebra is one of the useful mathematics software in the world. This study is significant to mathematics teacher, curriculum developers, students, educationist, researchers etc.

Research Methodology

This section describes the method of study, sample, instruments used to collect the data and data analysis procedures. This research followed the qualitative method. This research was conducted in Tanahun District. Among different schools in Tanahun district, I visited one government school purposively where GeoGebra was used in teaching geometry at grade nine. Six students were selected by the help of subject teacher (using which criteria?). Students were selected from the different categories such as performance in previous examination and different of gender. In-depth interview was applied to collect the data. Interviewed data were transcribed in English language, coded, categorized and written theme. They were analyzed relating with related literature and learning theories.

Result and Discussion

This study was an attempt to explore the perceptions of students towards the use of GeoGebra in teaching triangle at school level. For this, I employed the in-depth interview with the students of GeoGebra assisted classroom. I analyzed and interpreted the views of students from the interviewed are on the basis of following themes:

Students have Good Perceptions towards GeoGebra Assist Teaching

Subject teacher taught the all the topic by using the GeoGebra software. There were many changes in student's behavior, such as; interest in doing homework, class room participation, involving the submission of class work, interacting with friends as well as teacher. While the question asked in the interview, "Share your views and suggestions for use of GeoGebra in teaching mathematics."

R1, R2 and R3 responded that "I liked GeoGebra software for learn mathematics. It provided us very clear concept about triangle and its types. I am confident that I'll do better in coming examination. In the same question R4 said, I felt it would be better, if we could learn always by using GeoGebra in teaching mathematics".

GeoGebra touches the student' mind in learning. They were much benefited in learning triangles. Their confident level was also increased. Students shared their feelings in interactive class. Social interactive class increased the achievement of student and they become the positive in teaching and learning process (Vygotsky, 1973). There were positive perceptions of students towards GeoGebra in teaching triangle.

GeoGebra for Conceptual Learning

Students were involving in classroom activities. They were shared their understanding on researchers' questions. The responses on "What differences you got between learning in conventional teaching and GeoGebra assist teaching were?"

R3 and R4: *“There are many difference in learning GeoGebra assisted class and conventional method class. In conventional class I learn from teacher’s doing on the board. But in GeoGebra assist teaching, I learnt by watching the visualized materials. After watching the projector, I could solve the other questions of exercise in my own way.* By analyzing the views of R3 and R4, mathematics classes become very fruitful by using the help of GeoGebra. GeoGebra helped to see the mathematics. It helps for the concept formation and long term memorization.

Likewise, response of next interviewers was;

R1 and R2: *“I am very excited to learn mathematics in the GeoGebra assist class, because I can easily understand the mathematics and I can easily memorize, write what I learnt in the classroom.”*

These responses showed that, GeoGebra assist teaching was becoming very helpful to the learner for conceptual development of knowledge. When the students feel happy in learning that denotes they understand the mathematics. They were able to say, write what they learn means improvement of learning. GeoGebra is dynamic software. We can see the visual of mathematical concept. It is great innovation in the field of mathematics teaching. It is very useful for teachers and students. In the class, there are different levels of students. ZPD(Zone of Proximal Development) describes the different cognitive levels of learner(Vygotsky, 1978). GeoGebra helps to student in conceptual learning of mathematics and visualize the mathematical concept (Shrestha, 2019). Since, in the GeoGebra assist class room, by the visualization of triangle properties helped to student for concept formation. It was directly connected to the cognitive process. As a result, there was the positive effect on mathematics learning.

GeoGebra for Visualization of Mathematical Problems

In the GeoGebra assisted classroom, each contents were visualized. Students were able to see the mathematics not only practices. Respondents (R1, R2, R3 and R4) were feeling excited and responded like as *“How the sum of two sides became greater than third side? Are there every isosceles triangle have base angles equal?” Is it possible to visualize all properties of triangle?”*

From, the above responses of students, I conclude that GeoGebra is visualizing software. It has the properties that every geometrical concept can be taught in visualizing. The visualization of mathematics helps to students to better understand and to make active in learning also. Other topics such as; number system, trigonometry, statistics and probability also possible to visualize. GeoGebra is a dynamic and visualization software which visualize to geometric contents (Hohenwarter & Preiner, 2007).

GeoGebra as a Motivator for Learning Mathematics

In the GeoGebra assist class, students were involved in interacting and solving the mathematical problems with friends as well as teacher. They were interested in practicing mathematics. Respondents’ (R3 and R1) says, *“We like to practice mathematics watching through the projector. Also asked that, ‘Is it possible all topics of mathematics watch through projector? Can we make this videos to broadcast through our television at home?’”*

Motivation is major parts for the learning. Without motivation there aren’t any possibilities of learning. Deci and Ryan (2000) say that *“To be motivated means to be moved to do something”*. So, Students should be motivated in learning. Without motivation no learning

is possible. Students' perception of success in learning mathematics is highly related to their motivational attitudes. Teachers' actions, attitudes and instructional design quality for mathematics lessons have greatly influenced students' motivation (Middleton & Spanias, 1999). From the above responses, students are motivated to learn the mathematics. So, GeoGebra is the motivational software.

Student's participation was increased in GeoGebra Assisted Classroom

GeoGebra is dynamic software for teaching learning mathematics. While GeoGebra assist class run by Researcher, most of the students were participated in teaching learning activities. Students were interested to learn more topics on the same day. They were shared their views with the researcher that *"Sir, nowadays, mathematics period is very short. I forget to do other work if I start to practice mathematics. Will you teach us other mathematics topics also by using GeoGebra?"*

It shows that there was huge participation of students in learning. Most of the students used to show their answer to teacher in the classroom. In the GeoGebra assisted class, there wasn't homework doing problem. Students were motivated to practice mathematics. So, they were involving in classroom activities. There was good co-operation between students to students and students to teacher. Schoenfeld (1985) proposed a framework including four categories of knowledge and behaviour necessary for characterization of problem-solving performance: they are resources, heuristics, control and belief system. So, it increases the participation of students.

From the above discussion, I concluded that student have good perceptions towards the use of GeoGebra. It helps for concept formation of students. It increases student's participation in mathematics classroom. Its use motivates students in learning. The dynamic software GeoGebra linked the different area of mathematical contents such as geometry to arithmetic, algebra, physics etc. (Jalton, Thomas & V.P.M., 2017). GeoGebra software helps learners to develop geometrical reasoning skills. When the teacher uses board and marker only, students may not be motivated in study always. For the improvement of students' achievement, there must be provide the concept of the topics. The teacher should provide the clear concept about the topics. Students of the 21st century aren't the passive listener and receiver. They want to participate and need the value of learning in the class room. They are updated of science and technology. Teacher should provide them technological knowledge and participative environment in teaching learning classroom. It also encourages students in learning mathematics as well as other subjects also. Use of materials has positive effects for learning mathematics.

Conclusion

This research was based on proper use of GeoGebra and it's in teaching mathematics at secondary level. The objectives of this research was to explore student's perceptions toward the use of GeoGebra in 'Triangle and Triangle's Properties'. The study was conducted on one governmental school at Tanahun district. In depth interview was used as data collection tools. Validity of the tools was insured by expert judgment.

Interviewed data were analyzed by categorized, coded, transcribed and written theme in descriptive method. Based on the analysis of the data, the major findings were; students have positive perceptions towards GeoGebra, GeoGebra is very useful for visualization

of mathematical concepts, GeoGebra increased the student's participation in teaching, it motivates the students in learning, it supported students for conceptual learning of mathematics. So, GeoGebra is good software to use in teaching mathematics at school level.

Students have positive perception towards GeoGebra assist teaching. GeoGebra played the role of ZPD of the student and the level of the understanding was increasing. GeoGebra helped to students to unlock the hidden talent. It would be better if curriculum development center includes GeoGebra in secondary level. The use of GeoGebra in teaching triangle has proven that best strategy in geometry teaching for the better construction and better understanding than conventional approach in the context of Nepal. The use of GeoGebra in teaching mathematics helps to inspire the students for the learning and improve the scores in mathematics. It is one of the innovative software for teaching mathematics. I found that it has many educational implications in the educational field as well as ICT based learning such as; supportive materials for teacher, students, policy maker, educational researcher, software developer and curriculum developer. Through my research, I recommended that to use the GeoGebra in teaching basic level to higher level mathematics classroom.

References

- Acharya, B. R. (2072). *Foundation of mathematics education*. Kathmandu: Dikshyanta Prakashan.
- Arbain, N., & Shukor, N. A. (2015). The effects of GeoGebra on students achievement. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.
- Best, J. W., & Khan, J. V. (2006). *Research in Education*. New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.
- Chalaune, B. B., & Subedi, A. (2020). Effectiveness of geogebra in teaching school mathematics. *Contemporary Research: An Interdisciplinary Academic Journal*, 4(1), 46-58.
- Cohen, L., L., M., & Morrison, K. (2013). *A Guide to Teaching Practice*. 167.
- Creswell, W. J. (2014). *Educational research : Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Delhi: PHI Learning Private Limited.
- Joshi, D. R. (2017). Influence of ICT mathematics teaching. *International Journal For Innovative Research in Multidisciplinary Field*, 7-11.
- Kivkovicha, N. (2015). A tool for solving geometric problems using mediated. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 520.
- Marshall, S., & Taylor, W. (2007). The Editorial: The Use of ICT in to Educational Curriculum. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology(IJEDICT)*, 3(1), 2-4.
- Millwood, R. (2015, February 20). *Mathematics and ict*. Retrieved from <https://blog.richardmillwood.net>.
- Muijs, D. (2004). *Doing quantitative research in education*. Californiya, USA: SAGE Publication Ltd.
- National Curriculum Framework Revised(2071). Bhaktapur: Sajha Prakashan.
- Pandit, R. P., Khanal, B. P., Khanal, B., & Pandit, S. P. (2074). *Studies in mathematics education*. Kathmandu: Mrs. Indra Pandit.
- Sah, S. K. (2017). *Teachers' attitudes towards media in teaching mathematics*. Kathmandu:

Unpublished Master's Thesis, Tribhuvan University, Department of Mathematics Education.

- Saha, R. A., Ayub, A. D., & Tarmizi, R. A. (2018). The Effects of GeoGebra on Mathematics Achievement: Enlightening Coordinate Geometry Learning. *International Conference on Mathematics Education Research 2010(ICMER 2010)*.
- Stols, G.(2009, October 5). <https://archive.geogebra.org/workshop/en/GerritStols-GeoGebra-in10Lessons.pdf>.
- Stols, G. (2012). Does the use of technology make a difference in the geometric cognitive growth of pre-service mathematics teacher? *Australasian Journal of Educational Technology*, 1233.
- T., H. A. (1979, April 27). Using Insights from game theory in evaluating ten-aired. *Annual Meeting of the New Jersey Ethical Research Association*.
- Zilinskiene, I., & Demirbilek, M. (2015). Use of geogebra in primary math education in lithuania: An Exploratory study from teacher's perspective. *Informatics in Education*, 2015, 14,(1), 127–142, 14(1). doi:<http://dx.doi.org/10.15388/infedu.2015.08>

Book Review: Supporting Leadership in Developed Countries

Tony Bush, 2008, London: Sage Publication Limited

Reviewed by
Kamal Prasad Koirala
Lecturer
Gorkha Campus, Gorkha
E-mail : kamal.koirala@gc.tu.edu.np Mobile : +977-9856040584

Introduction

The book I used to review is Leadership and Management Development in Education and chapter I review in this book is preparing and supporting leaders in developed countries by author Tony Bush, 2008 but I had reviewed so many books related to leadership for supporting the literature. In this book, Bush deals with the topic of how educational leaders are, and perhaps might be, prepared and developed for their crucial roles. This book provided a comprehensive overview of international practice in school leadership covering both developed and developing nations and practice is shown to vary widely according to context culture and inevitably, available resource. In topic preparation and supporting leaders in developed countries, he concluded that to support successful school leader, decentralized system and induction program helped good leadership at school. I believe that to become an effective school leader, one must be able to bond with their followers by developing leadership knowledge to forward the school environment (Conley & Cooper, 2011).

Bush provided an in-depth look at the school leadership and competence of effective school leaders. This book is written for people who are going to be taken leadership in teaching institutions and already operating in a teaching institution as leaders and those who aspire to improve their leadership effectiveness. Bush in current research in leadership management and development provided new thought of supporting leadership in developed countries with relevant insights from the social sciences. The book is suitable for working better school headship seeking to better understand the proper and effective role of best leaders in the workplace.

Objectives

The following are the objectives of reviewing this book :

- To explore the condition of leadership and management in schools in developed countries.

- To learn the lesson from developed countries for the effective ways of leadership and management of the school.

- To empower leaders who are going to be taken leadership in teaching institutions and already operating in a teaching institution as leaders and those who aspire to improve their leadership effectiveness.

Summary of the Chapter

The author states the fundamental task of leaders and leadership development in developed

countries. He stated that supporting leader in developed countries is by planned induction and unplanned induction of leadership to the principal of a school. Like that, pre-service training before interning the principal post and after being taught, in-service leadership training will be fruitful for the principalship of school, which help to management of school and movement of the academic school program (Bush, 2008, pp. 65-68). The authors point out that although this is true, many leaders today simply ignore the fact that decentralized leadership and induction leadership are such a large part of being a successful leader of school (Conley & Cooper, 2011). The book starts by describing how a great school principal success is dependent on working through their leadership and driving the followers and institution in the right direction. By understanding the power of leadership principal in the workplace, principal leaders will not only attain goals such as better school results and the retention of talent but will also see improvements in an organization's intangibles such as higher morale, the motivation of students in school, the commitment of increasing fund and academic environment of the school (Bush & David, 2005).

Supporting leadership planned induction and unplanned induction is important in developed countries such as in Sweden "the induction training program was introduced to help new principals in their first year of office, the main focus is on administration but the principal should also be introduced to pedagogical leadership" (Bush, 2008, p. 66). In modern organizations, it is still the leader's job to drive follower in a positive direction. After all, when a leader drives headship positively, it brings out the best in everyone (Bush, 2008). The topic of this book then goes on to describe how not only leaders but people, in general, rely on their connections with other people for leadership responsibility, the fact that other people can change our leadership. This is especially true of the school principal/leader simply because everyone watches the boss. Even when the boss isn't visible, his or her attitude affects the mood of his direct subordinates, and a domino effect will eventually ripple through the school climate. In this way, the authors demonstrate the reason why a successful school leader must be credible at all times (Bush & David, 2005). The last part of the topic of the book describes how exactly training of principal was conducted in different developed countries and it affects results in different countries. In New South Wales have wide-ranging and leads to a certificate of School leadership and management which include peer-assisted leadership, mentoring, coaching and shadowing, seminars and study leave (Bush, 2008, p. 69).

Critique of the Chapter

The central ideas contained in this book closely related preparation and supporting leaders in both developed and developing countries. Here I focus my critique only on chapter five of preparing and supporting leaders in developed countries, on that topic my main focus is on supporting leaders in developed countries which was written by bush (2008). Here, Bush included developed countries which had a high gross domestic product (GPD) per head, decisions about the extent and nature of leadership and management development in developed economies including Australia, New Zealand, Hong Kong, Singapore, Canada, USA, North America and most of the Asia Pacific and European countries (Bush, 2008, p.53). Bush identified two main strategies for potential school leaders selection i.e. 1. applying for the available post and submitting themselves to the selection criteria which is the decentralization process, 2. Used centralized system, is a planned approach, leading to central decisions about who should be considered for promotion, mainly candidates are

selected by the bureaucracy at municipal, regional or national levels and where there is no open competition for the post (2008, pp. 53-54). According to a bush decentralized system of leadership arising from the redistribution of power from educational bureaucracies to individual school bodies which are found in England, in where each school appoints its headteacher (2008, p. 54) but in Denmark, school board complete the selection process and recommend the municipal council which cannot ensure that sufficient well- qualified candidates will apply, but in Cyprus and Malta both tend to appoint highly experienced teachers as heads around the age of 55 (Bush, 2008, p.55).

Centralized system leadership is a bureaucratic system of selection and preparation of leadership, are found in Singapore, which promotes teachers in a different managerial position of school (Bush & David, 2005). Most of the European countries, principal posts are not usually advertised and selection is made at the district level and appointed by district officer but in France, the successful candidates are initially appointed as deputy headteachers and then headteachers in any part of the country. Bush found that such system mainly focuses on male appointment in school principal and that system is mainly show loyalty towards the government party to get the appointment (2008, p. 56). But most of the European countries modifying what was previously highly centred system of leadership and committee recommends one of the shortlisted candidates to the Municipal Council for the appointment.

The recruitment and appointment of school principals follow the succession processes. In centralized systems, selection criteria are developed by senior personnel but in Cyprus, the teacher is appointed, located, transferred and promoted by the Educational Service Commission(ESC)), an independent body appointed by the president (Bush & David, 2005) which is seen more democratic in a centralized system of supporting the leadership development. The ESC took the support of three factors when a selection of assistant principals and principals are: years of service, worth and excellence as a teacher, and other diplomas, degrees or academic credentials. This scenario is seen fruitful for school leadership but most of the teachers are appointed secondary principals being over 50 years old (Bush, 2008, p.62). The competence of teachers for performing the work is scarcely taken into account. According to the bush, In Singapore, standardized promotion procedure based on performance appraisal grading system is applied which help to select the qualified headship but Local government try to control it in a centralized system. The system also reinforces patriarchy with 68 percent of principals being men, despite women being the majority in the teaching profession (2008, p.62).

The strong leadership selection procedure is found in France, where one-third applicants are rejected in the process of scrutinized process of National jury of inspectors and headteachers, and oral examination conducted by inspectors, headteachers and private sectors managers to access candidates' motivation and capacity to be a leader (Conley & Cooper, 2011).

In decentralized systems, headships and other senior posts are advertised and there is an open competition for the post and candidates' qualification, experiences including a panel interview, often supplemented by practical activities, which may include teaching and managerial task (Bush, 2008, p. 63). According to Bush, in European countries,

in a decentralized system, the candidate of headship is selected by the combination of different agencies and are treated equally regardless of gender, race, disability and other personal variables but Bulgaria has found bureaucratic system (2008, p. 63). It is found more democratic in Estonia, Iceland, Denmark and Italy in the case of appointment of headship but strong selection procedure is found in England. According to the bush, only Master degree in educational administration and selected by different people/agencies can be considered for an appointment but the most focus is provided for political process rather than professional and technical procedure (2008, p.64).

Induction for leadership is supporting procedure by which new incumbents become familiar with the context in which they are leading, including the school culture (Conley & Cooper, 2011). Bush (2008) distinguished between professional socialization and organizational socialization but principals need professional socialization more but in leading in unfamiliar school, organizational socialization is also required. Bush added induction has three dimensions: socialization, achieving competent performance and understanding the culture (2008, p. 65). For those purposes both planned or unplanned induction learning process is inevitable.

Planned induction is the supporting function to newly appointed /incumbents principals about school management and leadership. According to the bush, it is two years training process containing aspects of municipal and national administration, occupational counselling, leadership training, educational management, organizational theory, economics and information technology (2008, pp. 65- 66). The supporting training program was found different in different countries. In Sweden, the induction training program was introduced to help new principals in their first year of office focusing on administration but should also be introduced to pedagogical leadership, similar arrangements have been proposed for Belarus and Ireland but implementation is unclear (Bush & David, 2005). But in Germany, further education was provided for newly appointed headteachers with new roles. According to Bush, early headship provision(EHP) is highly flexible and allows new heads to design their learning visions and pathways, for that New Zealand has seen more innovating induction program (2008, p.66) for newly appointed headteachers for quality enhancement of leadership in the school.

Australia has found a new principal supporting program which comprises four phases:

1. A start-up conference, focusing on practical strategies, for newly appointed principals.
2. Assignment to a colleague, who provides access to collegial networks
3. District orientation, to familiarize principals with the operation of the district, and its support mechanisms
4. A follow-up conference, focusing on theory and practice, establishing networks and providing access to experienced school leaders and to government officials (Bush, 2008, p.66).

Different countries have an unplanned and vague supporting program for the newly appointed headteachers. According to the bush, there is little support for principals from the authorities in the rural area of the Hungari and Bulgaria due to lack of educational expertise (2008, p. 67). Most of the countries have not formal provision, principals need to make their supporting arrangement. In Netherland, every new head starts his or her job with trial and error, a similar case is found in Norwegian countries also (Bush & David,

2005), where induction is absent or inadequate, principals' leadership behaviour is likely to depend on their previous experience but in Cyprus, previous principals as their better example of their role model. According to Bush, where induction occurs, moreover, it may be regarded as a key stage in an ongoing process of continuing leadership development (Bush, 2008, p.67).

Like that in-service leadership training is another supporting program for those school leaders who have not taken previous induction support. Such provision may be seen as complementary to pre-service preparation or as a substitute for it (Conley & Cooper, 2011). According to Bush, In Italy, such pre- service training was conducted for outstanding development for lacking the headship previous knowledge. According to Bush Finish municipal departments earmark funding for professional development. Like that Helsinki also announced a high amount for principals participate in advisory meetings, national conferences of heads of schools, seminars and international congresses (2008, p.68). In France also principals attend in-service training courses at a regional or national level which will be helpful to adjust the new educational environment. In Europe, opportunities are less structured and depend largely on the individual initiative of principals. This scenario can be seen in Estonia where the philosophy tends to be that it is up to the individual support but in Slovenia, a *saissez-faire* approach is evident and principals are not required to refresh their development. If they feel they should update their knowledge and skills, they can attend in-service courses but not further training is formally required. But in Norway support is focused on updating heads on national law and curricula, and the role of school leader (Bush, 2008, p.69).

School leadership training development of principals was found applicable in Sweden and New South Wales, Australia, in where pre- assisted leadership, mentoring m coaching and shadowing m seminars and study leave is provided for the head principals. In contrast, experience principals receive an annual professional development budget to spend on conference or training (Bush, 2008, p. 69). England also made the provision of leadership development in where more than 7000 heads having participated.

Singapore was the first country to make structured provision for middle managers, through what is now called the Diploma in Departmental Management of 17 weeks full-time program that enhances the capability of heads of department (Bush & David, 2005). He added that much of the program focuses on departmental management, including instructional leadership, team management and staff development and appraisal.

All the above demonstration show that there is diversity in in-service leadership development provision and not yet universal. Recognition that there is required continuing professional development.

Reflection

I have to say that, in the end, I would recommend this book to someone wanting to learn more about school leadership or how to be a better principal. As I stated in the summary section of this review, I believe the main idea behind this book was summed up in just chapter five of the book entitled "Preparing and supporting leaders in developed countries" (Bush, 2008). This chapter's main focus was on the preparing and supporting leaders in developed

countries, in where my focus was supporting the leaders in developed countries, which the authors believe are induction in supporting the leaders and in-service leadership training is a crucial aspect of anyone leaders for supporting their successful school leadership (Conley & Cooper, 2011).

I believe that to be a successful leader in today's schools, one must possess a combination of qualities and traits that result in a school leader who is communicative, diverse, influential, and capable of developing a strong, solid, strategic direction by developing a trusting culture within which to lead people (Bush, 2008). The selection procedure of leadership should be transparency and democratic. The political shadow can be seen in the selection procedure of leadership which should be minimized recruiting minimum qualification of Master degree in educational administration, which is seen in England (Conley & Cooper, 2011). Bureaucratic system of leadership selection procedure also found in many developed countries but it is not appropriate for the future. Teacher service commission is found function-able in Sweden, which is appropriate and transparency for the recruitment of school leaders, which should be mandatory all over the world for the recruitment of school leaders. Like that there should be regular research about present school management and leadership, its productivity and how can it improve academic Excellency (Conley & Cooper, 2011) of leading institutions in coming days for better school leadership both in developed and developing countries.

At last, I believe that after reading several books of leadership, someone would understand that there is much more to being a successful school leader as Bush and other books suggested.

References

- Bush, T. (2008). *Leadership and Management Development in Education*. London: Sage Publications Ltd.
- Bush, T., & David, M. (2005). *Leading and Managing People in Education*. London: Sage Publications Ltd.
- Conley, S., & Cooper, B.S. (Ed.), (2011). *Finding, preparing and supporting school leaders: Critical issues, useful solutions*. New York: Rowman & Littlefield Education.